

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

ISSN 2520-2308 (print)
ISSN 2709-5452 (online)

Серія: «Юридичні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC
JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Juridical sciences»

№ 9 (91) / 2025

**МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
«ІНТЕРНАУКА».**

Серія: «Юридичні науки»

**INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
«INTERNAUKA».**

Series: «Juridical sciences»

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

Ідентифікатор media R30-03664

№ 9 (91)

Київ 2025

ББК 67
УДК 34
М-43

Повний бібліографічний опис усіх статей Міжнародного наукового журналу «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки» подано в: **Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Наукова періодика України.**

Журнал зареєстровано в міжнародних каталогах наукових видань та наукометричних базах даних: Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Ulrichsweb Global Serials Directory; Google Scholar; Наукова періодика України; Bielefeld Academic Search Engine (BASE); Electronic Journals Library; Open J-Gate; Academic keys; Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg Carl von Ossietzky.

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

Видання включене до Переліку наукових фахових видань МОН України (категорія «Б»)

Наказ МОН України № 409 від 17.03.2020

Спеціальності:

081 Право

262 Правоохоронна діяльність

Засновники:

1. Київський кооперативний інститут бізнесу та права.
2. Приватна установа «Науково-дослідний інститут публічного права».
3. Громадська організація «Міжнародна академія освіти і науки».
4. Товариство з обмеженою відповідальністю «Фінансова Рада України».

У журналі опубліковані наукові статті з актуальних проблем юридичної науки.

Для наукових працівників, викладачів, студентів юридичних спеціальностей, працівників державних установ, юридичних компаній, судів, правоохоронних органів й інших зацікавлених осіб.

Матеріали публікуються мовою оригіналу в авторській редакції.

Редакція не завжди поділяє думки і погляди автора. Відповідальність за достовірність фактів, імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

У відповідності із Законом України «Про авторське право і суміжні права», при використанні наукових ідей і матеріалів цієї збірки, посилання на авторів та видання є обов'язковими.

© Автори статей, 2025

ISSN 2520-2308 = Internauka. Seria: Ūridentiēskie nauki (Kiev)/Meždunarodnyj naučnyj žurnal "Internauka".
Seria: Ūridentiēskie nauki

Редакційна колегія:

Голова редакційної колегії: **Курило Володимир Іванович** — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НААН України, Заслужений юрист України, завідувач кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Заступник голови редакційної колегії: **Мушенюк Віктор Васильович** — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри теорії права, міжнародного права та приватного права Інституту міжнародних відносин та права Київського міжнародного університету (Київ, Україна)

Секретар редакційної колегії: **Ільченко Олександр Васильович** — кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)

Члени редакційної колегії:

Биркович Тетяна Іванівна — доктор наук з державного управління, кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри інформаційних технологій Київського національного університету культури і мистецтв (Київ, Україна)

Гаруст Юрій Віталійович — доктор юридичних наук, професор, військовослужбовець ЗС України, полковник юстиції (Україна)

Гулак Олена Василівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Дем'янчук Юрій Вікторович — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного, господарського, адміністративного права та правоохоронної діяльності Білоцерківського інституту економіки та управління Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» (Біла Церква, Україна)

Дрозд Олексій Юрійович — доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, директор Департаменту Бюро економічної безпеки (Київ, Україна)

Дуліба Євгенія Володимирівна — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного права і галузевих дисциплін Навчально-наукового інституту права Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)

Зіха Іржі — PhD in Law, старший викладач факультету менеджменту і економіки Університету Томаша Баті у Зліні (Злін, Чеська Республіка)

Короєд Сергій Олександрович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права і процесу ПВНЗ Університет Короля Данила (Івано-Франківськ, Україна)

Корсун Сергій Іванович — кандидат психологічних наук, доцент, керівник секції юридичної психології Європейського інституту безперервної освіти (Подгайська, Словачька Республіка)

Кравчук Мар'яна Юріївна — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного права та судочинства Західноукраїнського національного університету (Тернопіль, Україна)

Куліш Анатолій Миколайович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, директор ННІ права Сумського державного університету (Суми, Україна)

Курило Інна Володимирівна — доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник відділу проблем публічного права Науково-дослідного інституту публічного права (Київ, Україна)

Лоренцмайер Штефан — доктор юридичних наук, професор, координатор програми «Еразмус» юридичного факультету Аугсбурського університету (Аугсбург, ФРН)

Мельничук Ольга Федорівна — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри публічно-правових дисциплін Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Вінниця, Україна)

Миронець Оксана Миколаївна — кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного і адміністративного права Юридичного факультету Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Омельчук Василь Андрійович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри права Київського кооперативного інституту бізнесу і права (Київ, Україна)

Резнік Олег Миколайович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства Сумського державного університету, секретар Сумської міської ради (Суми, Україна)

Самохін Анатолій Вікторович — доктор медичних наук, професор, Заслужений лікар України, радник голови Наглядової ради Науково-дослідного інституту публічного права (Київ, Україна)

Світличний Олександр Петрович — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного та господарського права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Фунта Растіслав — кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права та європейського права Університету Данубіус (Сладковічово, Словацька Республіка)

Юринець Юлія Леонідівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного і адміністративного права Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Яра Олена Сергіївна — доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Editorial board:

Chief Editor: **Volodymyr Kurylo** — Doctor of Legal Sciences, Professor, Corresponding Member of the NAAS of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Head of the Department of Administrative and Financial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Deputy editor: **Victor Mushenok** — Doctor of Science of Law, Professor, Head of the Department of Theory of Law of the International Law and Private Law of Institute of International Relations and Law of Kyiv International University (Kyiv, Ukraine)

Executive Secretary: **Oleksandr Ilchenko** — Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Administrative, Economic Law and Economic Security of the Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Members of the Editorial Board:

Tetyana Byrkovych — Doctor of Sciences in Public Administration, Candidate of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Information Technologies of the Kyiv National University of Culture and Arts (Kyiv, Ukraine)

Yuriy Harust — Doctor of Legal Sciences, Professor, Military of Armed Forces of Ukraine, Colonel of Justice (Ukraine)

Olena Hulak — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Administrative and Financial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Yuriy Demianchuk — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Civil, Commercial, Administrative Law and Law Enforcement of the Bila Tserkva Institute of Economics and Management of Open International University of Human Development “Ukraine” (Bila Tserkva, Ukraine)

Oleksii Drozd — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Science and Technology Figure of Ukraine, Director of the Economic Security Bureau Department (Kyiv, Ukraine)

Yevheniia Duliba — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Constitutional Law and Field-Related Disciplines of the Institute of Law of National University of Water and Environmental Engineering (Rivne, Ukraine)

Jiri Zicha — PhD in Law, Senior Lecturer of the Faculty of Management and Economics of the Tomas Bata University in Zlín (Zlín, Czech Republic)

Sergii Koroed — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Civil Law and Procedure of the Higher Education of King Danylo University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Sergii Korsun — Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Head of the Section of Legal Psychology of the European Institute of Further Education (Podgajská, Slovak Republic)

Mariana Kravchuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Administrative Law and Judiciary of the West Ukrainian National University (Ternopil, Ukraine)

Anatoliy Kulish — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Director of the Academic and Research Institute of Law of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Inna Kurylo — Doctor of Legal Sciences, Professor, Chief Scientific Officer of the Department of Problems of Public Law of the Scientific Institute of Public Law (Kyiv, Ukraine)

Stefan Lorenzmeier — Doctor of Legal Sciences, Professor, Coordinator of the Erasmus Program of the Faculty of Law of the Augsburg University (Augsburg, Germany)

Olga Melnychuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Public Law Disciplines of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Vinnytsia, Ukraine)

Oksana Myronets — PhD in Law, Associate Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law of the Faculty of Law of the National Aviation University (Kyiv, Ukraine)

Vasyl Omelchuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Law of the Kyiv Cooperative Institute of Business and Law (Kyiv, Ukraine)

Oleg Reznik — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Associate Professor of the Department of Criminal Law and Procedure of the Sumy State University, Secretary of Sumy City Council (Sumy, Ukraine)

Anatoliy Samokhin — Doctor of Medical Sciences, Professor, Honored Doctor of Ukraine, Advisor to the Chairman of the Supervisory Board of the Scientific Institute of Public Law (Kyiv, Ukraine)

Olexandr Svitlychnyi — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Civil and Commercial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Rastislav Funta — Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Law and European Law of the Danubius University (Sladkovichovo, Slovak Republic)

Yuliya Yurynets — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law of the National Aviation University (Kyiv, Ukraine)

Olena Yara — Doctor of Legal Sciences, Professor, Dean of the Law Faculty of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

ЗМІСТ

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Биркович Тетяна Іванівна, Курило Володимир Іванович, Цугорка Олександр Петрович БЕЗБАР'ЄРНА АРХІТЕКТУРА МІСТА ЯК ОСНОВА СОЦІАЛЬНОЇ ЗАХИЩЕНОСТІ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ.....	11
Кокір Ярина Володимирівна, Нестеренко Алла Станіславівна СПОРИ, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ РОЗГЛЯДУ АДМІНІСТРАТИВНИМИ СУДАМИ: СУЧАСНИЙ ПІДХІД.....	20
Найда Інна Володимирівна, Скаржинський Микола Володимирович ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАПОБІГАННЯ ШАХРАЙСТВУ ТА ЗАХИСТ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ У СФЕРІ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ	26
Нецька Любов Степанівна НАЛЕЖНА ОБАЧНІСТЬ У ПОДАТКОВИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ: ЗІСТАВЛЕННЯ З ПРИНЦИПАМИ ДОБРОСОВІСНОСТІ ТА ПРОПОРЦІЙНОСТІ	34
Устинова Ірина Петрівна РОЛЬ АДМІНІСТРАТИВНИХ СУДІВ У ФОРМУВАННІ ЄДНОСТІ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ У ПОДАТКОВИХ СПОРАХ	42

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО; ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

Деревянко Богдан Володимирович, Граб Марія Іванівна, Туркот Ольга Андріївна ФІНАНСОВА ПІДТРИМКА ВІДКРИТТЯ БІЗНЕСУ УКРАЇНСЬКИМИ БІЖЕНЦЯМИ І ВПО З БОКУ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ І ДЕРЖАВИ	49
Слюсаренко Віталій Анатолійович ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ХМАРНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ: ВІД РАМКОВОГО ЗАКОНУ ДО ФОРМУВАННЯ МОДЕЛІ ЦИФРОВОГО СУВЕРЕНІТЕТУ	57

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Біліченко Валерій Віталійович ВПЛИВ ТАКТИКО-СПЕЦІАЛЬНОЇ ПІДГОТОВКИ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ НА ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЮ ПРАВООХОРОННОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ	67
Солдатенко Олена Анатоліївна, Миргородська Каріна Миколаївна ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ОГЛЯДУ ТА ІДЕНТИФІКАЦІЇ ТІЛ ЗАГИБЛИХ У ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	75

Чевгуз Віктор Степанович

ВИКЛАДАННЯ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ ДИСЦИПЛІН 82

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Копійка Кирило Валерійович

МІСЦЕ І РОЛЬ ПРИНЦИПУ РІВНОСТІ В ОСНОВОПОЛОЖНИХ ПРИНЦИПАХ ПРАВА 88

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Найда Інна Володимирівна, Колінько Олена Олександрівна,

Скаржинський Микола Володимирович

ЗАБОРОНА ДИСКРИМІНАЦІЇ ЗА ОЗНАКАМИ СТАТІ ЯК ОДИН З КРИТЕРІЇВ

ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ ПРАВНИКА: ПРАКТИЧНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ 95

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО;
МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО**

Волинець Інна Павлівна

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПАТЕНТНИХ ПОВІРЕНИХ В УКРАЇНІ:

ПРОБЛЕМИ ДИСЦИПЛІНАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ...101

Шикір Дмитро Олександрович

ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ПРАВОВИХ ВИСНОВКІВ ВЕРХОВНОГО СУДУ

У ЦИВІЛЬНИХ СПОРАХ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ..... 107

CONTENTS

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCE LAW; INFORMATION LAW

- Byrkovych Tetyana, Kurylo Volodymyr, Tsugorka Oleksandr**
BARRIER-FREE URBAN ARCHITECTURE AS A BASIS FOR SOCIAL PROTECTION
OF PERSONS WITH DISABILITIES: ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECT 11
- Kokir Yaryna, Nesterenko Alla**
DISPUTES SUBJECT TO CONSIDERATION BY ADMINISTRATIVE COURTS:
A MODERN APPROACH 20
- Naida Inna, Skarzhynskyi Mykola**
LEGAL REGULATION OF FRAUD PREVENTION AND CONSUMER PROTECTION
IN THE FINANCIAL SERVICES SECTOR 26
- Netska Liubov**
DUE CARE IN TAX RELATIONS: COMPARISON WITH THE PRINCIPLES OF GOOD FAITH
AND PROPORTIONALITY..... 34
- Ustynova Iryna**
THE ROLE OF ADMINISTRATIVE COURTS IN FORMING UNITY IN JUDICIAL
PRACTICE IN TAX DISPUTES..... 42

COMMERCIAL LAW; ECONOMIC PROCEDURAL LAW

- Derevyanko Bogdan, Hrab Mariia, Turkot Olha**
FINANCIAL SUPPORT FOR BUSINESS START-UPS BY UKRAINIAN REFUGEES AND
INTERNALLY DISPLACED PERSONS FROM INTERNATIONAL ORGANIZATIONS
AND THE STATE 49
- Sliusarenko Vitalii**
LEGAL REGULATION OF CLOUD SERVICES IN UKRAINE: FROM FRAMEWORK LAW
TO THE FORMATION OF A DIGITAL SOVEREIGNTY MODEL 57

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; PENAL LAWS

- Bilichenko Valerii**
THE IMPACT OF TACTICAL AND SPECIAL TRAINING OF POLICE OFFICERS ON
THE FORMATION AND IMPLEMENTATION OF STATE LAW ENFORCEMENT
POLICY IN UKRAINE..... 67
- Solodatenko Olena, Myrhorodska Karina**
THEORETICAL AND LEGAL FOUNDATIONS OF EXAMINATION AND IDENTIFICATION OF
DECEASED BODIES IN PRE-TRIAL INVESTIGATION UNDER MARTIAL LAW CONDITIONS 75
- Chevguz Viktor**
TEACHING IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF CRIMINAL-LEGAL DISCIPLINES... 82

**THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW; THE HISTORY OF POLITICAL
AND LEGAL DOCTRINES**

Kopiyka Kyrylo

THE PLACE AND ROLE OF THE PRINCIPLE OF EQUALITY IN THE FUNDAMENTAL
PRINCIPLES OF LAW 88

LABOR LAW; SOCIAL SECURITY LAW

Naida Inna, Kolinko Olena, Skarzhynskyi Mykola

PROHIBITION OF GENDER-BASED DISCRIMINATION AS A CRITERION OF LEGAL
PROFESSIONALISM: PRACTICAL AND LEGAL ASPECT 95

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW; PRIVATE INTERNATIONAL LAW

Volynets Inna

LEGAL REGULATION OF PATENT ATTORNEYS' ACTIVITY IN UKRAINE: PROBLEMS
OF DISCIPLINARY LIABILITY AND DIRECTIONS FOR IMPROVEMENT 101

Shykir Dmytro

PROBLEMS OF APPLYING THE LEGAL CONCLUSIONS OF THE SUPREME COURT
IN CIVIL CASES AND WAYS TO OVERCOME THEM 107

УДК 72:[711.168:711.4]:364:316.344.6-056.26:[352/354:005

Биркович Тетяна Іванівна

*доктор наук з державного управління,
кандидат юридичних наук, професор
Київський національний університет культури і мистецтв*

Byrkovych Tetyana

*Doctor of Science in Public Administration,
Candidate of Legal Sciences, Professor
Kyiv National University of Culture and Arts
ORCID: 0000-0003-3276-2029*

Курило Володимир Іванович

*доктор юридичних наук, професор,
чл.-кор. НААН України, заслужений юрист України
Національний університет біоресурсів та природокористування*

Kurylo Volodymyr

*Doctor of Science of Law, Professor,
Corresponding Member of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine,
Honored Lawyer of Ukraine
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
ORCID: 0000-0003-1268-801X*

Цугорка Олександр Петрович

*кандидат мистецтвознавства, професор,
заслужений діяч мистецтв України
Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури*

Tsugorka Oleksandr

*PhD in Art Studies, Professor,
Honored Worker of Arts of Ukraine
National Academy of Fine Arts and Architecture
ORCID: 0000-0002-7742-2143*

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-9-11421

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

БЕЗБАР'ЄРНА АРХІТЕКТУРА МІСТА ЯК ОСНОВА СОЦІАЛЬНОЇ ЗАХИЩЕНОСТІ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

BARRIER-FREE URBAN ARCHITECTURE AS A BASIS FOR SOCIAL PROTECTION OF PERSONS WITH DISABILITIES: ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECT

Анотація. Вступ. Розгляд у контексті децентралізації та реформування державного управління в період воєнного стану управління містобудуванням як комплексний і багатогранний процес, у якому задіяні державні органи, місцеве самоврядування, підприємства, громадяни та їх об'єднань, спрямованого на створення та підтримку повноцінного життєвого середовища, що передбачає планування, розвиток, реконструкцію та забудову територій населених пунктів та їх комплексів.

Безбар'єрна архітектура міста є фундаментом соціальної захищеності осіб з інвалідністю, оскільки створює рівний доступ до суспільного життя для всіх громадян, незалежно від їхніх фізичних чи ментальних можливостей. Інноваційні підходи до державної політики управління у сфері містобудівної діяльності мають бути спрямовані на створення інклюзивного простору, що включає забезпечення усіх можливостей для соціальної інтеграції, самореалізації та потреб людей з інвалідністю. Цей процес повинен бути забезпечений твердою, дієвою нормативно-правовою базою, норми якої гарантують дотримання прав людей з особливими потребами.

Мета. Метою дослідження є аналіз існуючого стану безбар'єрності міст, визначення правових та організаційних основ управління містобудуванням, які б відповідали сучасним викликам глобалізації, потребам сталого розвитку міста та ключовим аспектам безбар'єрності при проектуванні будівель та громадських просторів в сучасних умовах.

Матеріали і методи. Інформаційною базою дослідження слугували нормативно-правові акти, зокрема закони, постанови КМУ, накази ДІАМ, Стратегії, а також наукові праці вітчизняних і зарубіжних авторів щодо інноваційних підходів до державної політики управління у забезпеченні безбар'єрної архітектури міст та соціальної захищеності осіб з інвалідністю. Застосовано методи контент-аналізу, порівняльного аналізу, структурно-логічного узагальнення, системного підходу, синтезу та узагальнення.

Встановлено, що правова база щодо належного забезпечення безбар'єрної архітектури міста є фрагментованою та частково неузгодженою. Виокремлено ключові нормативно-правові акти — Закони України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні», «Про регулювання містобудівної діяльності», «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні», відповідні постанови і розпорядження, стратегії та проекти. Підкреслено відсутність обов'язковості реконструкції будівель і споруд міста до вимог і потреб безбар'єрного доступу осіб з інвалідністю, навчання та сертифікація фахівців у містобудівній сфері.

Результати. У результаті дослідження встановлено, що порушення вимог в питанні безбар'єрності доступу осіб з інвалідністю до будівель та приміщень в Україні є, на жаль, звичним явищем, який призводить до ізоляції, дискримінації та обмеження доступу до базових можливостей та потреб (освіти, медицини, працевлаштування, громадського життя тощо). Особливо гостро це проблема піднімається в усіх сферах діяльності і на усіх рівнях управління. Все це створює фізичні, суспільні, економічні, соціальні, культурні, освітні та інформаційні бар'єри, які ускладнюють соціальну мобільність, перешкоджають повноцінній інтеграції осіб з інвалідністю в суспільство.

Також обґрунтовано необхідність законодавчо закріпити механізм відносин «проектувальник — експертиза — замовник проекту — виконавець будівництва» та їх правову відповідальність.

Перспективи. Подальші дослідження доцільно спрямувати на розробку єдиних стандартів та моделі управління містобудуванням з врахуванням викликів і потреб у питаннях безбар'єрності. Удосконалення нормативно-правової бази з врахуванням унікальних рис та особливостей міст, які слід також враховувати під час їх джентрифікації, що загалом і повинно формувати політику публічного управління безбар'єрної архітектури міста як основу соціальної захищеності осіб з інвалідністю.

Ключові слова: політика публічного управління, безбар'єрна архітектура міста, будівництво, джентрифікація, державні будівельні норми, соціальна захищеність осіб з інвалідністю, адміністративно-правове регулювання.

Summary. Introduction. To consider in the context of decentralization and reform of public administration during martial law, urban development management as a complex and multifaceted process, in the activities of which state bodies, local governments, enterprises, citizens and their associations are involved, aimed at creating and supporting a full-fledged living environment, which involves planning, development, reconstruction and development of territories of settlements and their complexes.

Barrier-free architecture of the city is the foundation of social protection of persons with disabilities, as it creates equal access to public life for all citizens, regardless of their physical or mental capabilities. Innovative approaches to state management policy in the field of urban planning should be aimed at creating an inclusive space, which includes ensuring all opportunities for social integration, self-realization and the needs of people with disabilities. This process must be supported by a solid, effective regulatory framework, the norms of which guarantee respect for the rights of people with special needs.

Purpose. The purpose of the study is to analyze the current state of barrier-free cities, determine the legal and organizational foundations of urban development management that would meet the modern challenges of globalization, the needs of sustainable city development, and key aspects of barrier-free design in the design of buildings and public spaces in modern conditions.

Materials and methods. The information base of the study was regulatory and legal acts, in particular laws, resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine, orders of the DIAM, Strategies, as well as scientific works of domestic and foreign authors on innovative approaches to state management policy in ensuring barrier-free urban architecture and social protection of persons with disabilities. The methods of content analysis, comparative analysis, structural-logical generalization, system approach, synthesis and generalization were applied.

Results. The study found that violation of requirements regarding barrier-free access for persons with disabilities to buildings and premises in Ukraine is, unfortunately, a common phenomenon, which leads to isolation, discrimination and restriction of access to basic opportunities and needs (education, medicine, employment, public life, etc.). This problem is particularly acute in all areas of activity and at all levels of government. All this creates physical, social, economic, social, cultural, educational and information barriers that complicate social mobility, prevent the full integration of persons with disabilities into society.

The need to legally establish the mechanism of relations “designer — expertise — project customer — construction contractor” and their legal liability is also substantiated.

Outlook. It is advisable to direct further research towards the development of unified standards and models of urban development management, taking into account the challenges and needs in the field of accessibility. Improving the regulatory framework, taking into account the unique features and characteristics of cities, which should also be taken into account during their gentrification, which in general should form the policy of public management of barrier-free architecture of the city as the basis for social protection of persons with disabilities.

Key words: public administration policy, barrier-free urban architecture, construction, gentrification, state building codes, social protection of persons with disabilities, administrative and legal regulation.

Постановка проблеми. Кожна людина народжується з людською гідністю, правами та свободами. І будь-які особливості, включаючи інвалідність, суспільством мають бути просто сприйняті. Наслідки російсько-української війни, у поєднанні з іншими факторами, призвели до збільшення загальної кількості людей з інвалідністю. Безбар'ерна архітектура міста відіграє чи не найважливішу роль у забезпеченні соціальних гарантій для осіб з інвалідністю, включаючи потреби дітей та людей похилого віку.

Однак чинне законодавство України не містить повноцінного механізму регулювання відносин у питанні безбар'єрності архітектури міста. Це породжує низку проблем, оскільки відсутній механізм реагування на порушення права людини з інвалідністю на безпечний доступ до будівель.

Такий стан вимагає від держави внесення змін до чинного законодавства України в частині стандартизації містобудівної сфери, формуванні та реалізації державної політики для забезпечення безбар'єрності та встановлення належного рівня юридичної відповідальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням поняття «безбар'ерна архітектура міста» стала предметом фрагментарного дослідження низки науковців. Зокрема, Т. Павленко [12], Т. Литвиненко [12], Т. Єншуєва [12], Т. Пасічна [12], О. Зубричев [12] досліджували основні принципи універсального дизайну та безбар'єрності при проектуванні громадських просторів в сучасних умовах. Особливості реабілітаційних центрів для людей які постраждали внаслідок бойових дій та проблеми з якими стикаються люди з інвалідністю окреслив Г. Черниш [24]. Принципи об'ємно-планувальної організації реабілітаційних центрів для військових з урахуванням соціальної реінтеграції дослідили В. Кисельов, В. Духіна [7]. Питання архітектурної доступності та безбар'єрності простору як форму реалізації концепції інклюзії у суспільстві аналізував О. Чечіль [25]. Питання інклюзивності у теорії і практиці проектування будівель і споруд описав В. Шулик [27]. Інновації у соціально-правовому захисті осіб з інвалідністю внаслідок війни в Україні дослідила К. Спицька [23]. Питання забезпечення створення безбар'єрного простору в Україні окреслив О. Бабич [1]. О. Шевченко [26] розкрила поняття безбар'єрна архітектура. І. Голубович, Ф. Тихомірова описали механізм від інклюзивного міста – до інклюзивного суспільства [5].

Крім того, наукова розвідка Т. Биркович [2, 3], О. Кабанець [2], В. Курило [9, 10], І. Курило [10], В. Мушенка [10] присвячена правовим і організаційним засадам захисту прав людини та соціального захисту військовослужбовців в Україні тощо.

Як показав огляд законодавства України та наукових праць учених з різних галузей знань, можемо стверджувати, що комплексних досліджень, які б розкривали поняття «безбар'єрна архітектура»,

законодавче закріплення технічних стандартів облаштування будівель та споруд під потреби людей з інвалідністю, законодавче закріплення юридичної відповідальності у будівельній сфері категоріально не розкривають зазначених понять.

Метою статті є аналіз існуючого стану безбар'єрності міст, визначення правових та організаційних основ управління містобудуванням, які б відповідали сучасним викликам глобалізації, потребам сталого розвитку міста та ключовим аспектам безбар'єрності при проектуванні будівель та громадських просторів в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Впровадження інноваційних підходів до державної політики управління містом у питанні безбар'єрності архітектури та простору є основою соціальної захищеності осіб з інвалідністю відповідно до Конституції України та норм іншого законодавства України.

Питання забезпечення фізичної доступності в Україні регулюється нормативно-правовими актами України в сфері забезпечення архітектурної, транспортної та інформаційної доступності для людей з обмеженими можливостями та маломобільних груп населення [26, с. 356].

Ефективне функціонування правової держави є можливим лише за умови, що вона сама є законом, фіксованою нормою, яка встановлюється верховною владою та здійснює контроль за її дотриманням фізичними і юридичними особами [3, с. 122–123].

Державна політика як явище правової дійсності є інструментом реалізації суб'єктами політичної влади намірів урегулювати розвиток суспільних відносин у заздалегідь визначеному векторі. Цей вектор об'єктивує наявність фундаментальних загальних основ, операційних цілей та заходів, а також антикризових процедур, які сукупно мають забезпечити стабільність реалізації владного впливу на сформовані взаємозв'язки у межах конкретної сфери суспільного розвитку чи державотворення [10, с. 106].

У статті 8 Конституції України зазначено, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Норми Конституції України є нормами прямої дії, а всі закони та нормативно-правові акти приймаються на її основі і повинні відповідати їй [8].

Указом Президента України «Про забезпечення створення безбар'єрного простору в Україні» 3 грудня 2020 року № 533/2020 доручено Кабінету Міністрів України із залученням Національного інституту стратегічних досліджень, представників державних органів та органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства, вчених, експертів, з урахуванням кращого вітчизняного та міжнародного досвіду розробити та затвердити до 12 квітня 2021 року Національну стратегію зі створення безбар'єрного простору в Україні [22].

Згідно з статті 4 Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» діяльність держави щодо осіб з інвалідністю

виявляється у створенні правових, економічних, політичних, соціальних, психологічних та інших умов для забезпечення їхніх прав і можливостей нарівні з іншими громадянами для участі в суспільному житті та полягає у: виявленні, усуненні перепон і бар'єрів, що перешкоджають забезпеченню прав і задоволенню потреб, у тому числі стосовно доступу до об'єктів громадського та цивільного призначення, благоустрою, транспортної інфраструктури, дорожнього сервісу (далі — об'єкти фізичного оточення), транспорту, інформації та зв'язку, а також з урахуванням індивідуальних можливостей, здібностей та інтересів — до освіти, праці, культури, фізичної культури і спорту; охороні здоров'я; соціальному захисті; забезпеченні виконання індивідуальної програми реабілітації осіб з інвалідністю; наданні пристосованого житла; сприянні громадській діяльності [17].

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 р. № 366-р. [14] схвалена Національна стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року.

Стратегія розроблена відповідно до принципів та інструментів методології управління, орієнтованого на результат, спрямована на сталий, інклюзивний розвиток і забезпечення доступності та людиноцентричності у всіх сферах життєдіяльності суспільства. Спрямована на визначення ключових проблем та формування рішень для їх розв'язання/мінімізації, орієнтується на провідні документи щодо створення безбар'єрного простору, зокрема Конвенцію про права осіб з інвалідністю, ратифіковану Законом України від 16 грудня 2009 р. № 1767-VI, Європейську соціальну хартію (переглянуту), ратифіковану Законом України від 14 вересня 2006 р. № 137-V, Конвенцію Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, міжнародну ініціативу «Партнерство Біарріц» [14].

У Законі України «Про регулювання містобудівної діяльності» розкривається поняття «маломобільні групи населення» та управлінсько-правові особливості «планування і забудови територій» та «управління у сфері містобудівної діяльності» [15], Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» містить детальну характеристику поняття «особа з інвалідністю» [16], Закон України «Про стандартизацію» регулює відносини, пов'язані з діяльністю у сфері стандартизації та застосування її результатів [20], терміни «розумне пристосування» та «універсальний дизайн» вживаються у значенні, наведеному в Законі України «Про ратифікацію Конвенції про права осіб з інвалідністю і Факультативного протоколу до неї» [18].

Отже, у питанні безбар'єрності в Україні багато що вже зроблено. Однак, відсутнє комплексне розуміння наскільки будівля або приміщення відповідає вимогам законодавства України, і відсутній, на наш погляд, механізм проведення обстеження і отримання звітів і висновків про безбар'єрність будівлі або

приміщення для осіб з інвалідністю. Як ці вимоги і потреби повинні реалізовуватися для вже збудованих будівель різного функціонального призначення.

Важливим також є Проект Національного агентства України з питань державної служби «Публічне управління безбар'єрів: професійно-освітній аспект» наголошує про важливість змін у розумінні безбар'єрності саме через знання. У його межах: розробили 15 тематичних програм підвищення кваліфікації, в тому числі онлайн-курс та освітній серіал; за 2024 рік провели навчання для понад 12,7 тис. публічних службовців — у Вищій школі публічного управління та регіональних ЦПК; підготували методичні посібники, довідники та рекомендації з формування безбар'єрності на публічній службі; провели дослідження щодо інклюзивності системи професійного навчання публічних службовців; вперше заклали завдання і KPI з безбар'єрності для держсекретарів міністерств та керівників ЦОВВ — щоб мати не лише наміри чи декларативні заяви, а й реальні дії і результати [21].

Міністерство розвитку громад та територій України у серпні 2025 року завершили інтенсивні чотириденні навчальні програми спеціалізованого тренінгу з проектування нових безбар'єрних маршрутів. Участь у проекті «Рух без бар'єрів» взяли понад 60 учасників, профільних фахівців з 15 пілотних громад держави. Ініціатива, що об'єднала міста та селища, надає фахівцям від громад сучасні знання, інструменти та наставництво для проектування інклюзивного, орієнтованого на людей середовища. Це дозволить використовувати отримані знання для планування та створення нових доступних маршрутів, які будуть готові до реалізації вже в наступних чергах проекту. У перспективі саме ці рішення стануть практичними орієнтирами та прикладом для інших міст по всій Україні [13].

Водночас варто зосередитися на вдосконаленні навчальних програм у закладах вищої освіти, які готують фахівців у галузях архітектури, будівництва, дизайну. В процесі навчання формувати компетентності у студентів, які б охоплювали усі аспекти безбар'єрності.

Формування компетентностей у студентів передбачено Концепцією [14] як інтеграція стандартів доступності і інклюзивності, універсального дизайну, дослідження шляху користувача об'єкта фізичного оточення в освітні програми профільних закладів вищої освіти.

М. Кравченко, досліджуючи підготовку майбутніх фахівців з дизайну до управління проектами у професійній діяльності, зазначає: щоб досягти успішної інтеграції нових методів та технологій у навчальний процес, необхідно використовувати такі педагогічні підходи: інтерактивні методи навчання: групова робота, обговорення, дебати та інтерактивні вправи, що сприяє активному залученню здобувачів та підвищенню їхньої зацікавленості; кейс-метод,

дозволяє здобувачам застосовувати теоретичні знання до практичних ситуацій, розвиваючи аналітичні та навички прийняття рішень; проведення практичних занять та майстер-класів дозволяє здобувачам набувати практичний досвід та вміння, що є важливим для їхньої подальшої професійної діяльності; використання сучасних засобів та технологій, таких як відеоуроки, вебінари, віртуальні лабораторії тощо, сприяє покращенню доступу до навчального матеріалу та підвищенню ефективності навчання [9, с. 146].

Для цього необхідно комплексно дослідити: стан забезпечення безбар'єрності у міському просторі; проблеми пов'язані із сучасною архітектурою та містобудуванням до потреб безбар'єрності; можливості джентрифікації існуючого житлового фонду; сучасні стандарти та вимоги до організації містобудівної діяльності тощо.

Безбар'єрність — це забезпечення гідних умов, повага та рівні можливості для кожної людини.

Проте таке визначення не є повністю коректним, оскільки термін «забезпечення» може розглядатися здебільшого як процес, а доступність — це те, що є уже результатом процесу забезпечення, тому у цій частині дане поняття вимагає уточнення [1, с. 620].

Створення безбар'єрного простору є процесом забезпечення захисту і реалізації прав усіх громадян у різного роду сферах суспільного життя, і перелік цих сфер не може бути вичерпним, як і дії усіх учасників процесу [1, с. 620].

Створення безбар'єрної архітектури міста є складним державно-управлінським процесом, який направлений для забезпечення соціальних прав і гарантій та передбачає доступ «до публічних послуг та повноцінної участі у культурному, політичному та суспільному житті» [14].

ДІАМ, зокрема, але не виключно, контролює дотримання вимог доступності при прийнятті об'єктів в експлуатацію. Відповідно до ДБН В.2.2–40:2018 «Інклюзивність будівель і споруд. Основні положення», елементи інклюзивності повинні бути враховані у проектних рішеннях і в повному обсязі реалізовані на об'єктах будівництва [4]. Так, Нормам ДБН В.2.2–40:2018 «Інклюзивність будівель і споруд. Основні положення» є посилання на нормативно-правові акти, нормативні акти та нормативні документи, на підставі яких здійснюється вимоги до будівництва будівель та приміщень [6].

Однак, В Шулик, досліджуючи питання інклюзивності у теорії і практиці проектування будівель і споруд, зауважує на «наявність окремих питань щодо узгодженості з іншими вимогами інших нормативних документів для будівництва в Україні. Це призводить до певних непорозумінь у ланцюгу відносин: проектувальник — експертиза — замовник проекту — виконавець будівництва. Існує потреба в уточненні окремих вимог державних будівельних норм, що регулюють питання забезпечення інклюзивності будівель і споруд, також обов'язковою

умовою уведення таких документів у дію має бути їх співставлення, як із новими, так і вже діючими нормативами» [27, с. 374].

Створення безбар'єрного простору повинно бути відображено в основних засадах державного управління, які визначають сутність, характер та напрямки управлінської діяльності, відображають суспільні цінності та забезпечують її ефективність, законність і демократичність у забезпеченні безбар'єрності при проектуванні будівель та громадських просторів в сучасних умовах. Залучення людей з інвалідністю до суспільного життя дозволяє вирішувати низку проблем, як психологічних так і проблеми задоволення.

Соціальна реінтеграція є процесом, що передбачає повернення особи до активного життя в суспільстві після періоду відокремлення або зміни життєвих умов, таких як війна, конфлікт, або інвалідність [7, с. 190].

Принципи і методи державного регулювання соціального розвитку повинні бути повністю узгоджені із загальним курсом реалізації стратегічно важливих економічних реформ в Україні. Такі загальнонаукові принципи, як комплексність, системність, гуманізм і соціальна справедливість, науковість, гнучкість, динамізм, координація з іншими напрямками економічної політики, орієнтація на реальні економічні процеси, збалансованість потреб громадян і можливостей суспільства, забезпечення соціальних гарантій і соціального захисту населення є вихідними у визначенні домінантних принципів регулювання сучасного соціального розвитку [2, с. 86–87].

Досліджуючи основні принципи універсального дизайну та безбар'єрності при проектуванні громадських просторів у сучасних умовах, науковці виділили 7 принципів удосконалення середовища громадських просторів, а саме: принцип рівноправного використання громадського простору; принцип гнучкості при користуванні громадським простором; принцип простого й зручного використання; принцип сприйняття інформації; принцип припустимості помилок; принцип низького рівня прикладання фізичних зусиль; принцип відповідності параметрів наповнених елементів громадського простору; принцип атрактивності [14].

Методичні рекомендації з питань формування безбар'єрності на робочому місці в органах місцевого самоврядування затверджені Наказом Національного агентства України з питань державної служби від 04.04.2023 р. № 53–23 містять рекомендації щодо створення в органі місцевого самоврядування безперешкодного середовища, забезпечення рівних можливостей усіх його працівників для належного виконання встановлених завдань і обов'язків, професійного та особистісного розвитку, кар'єрного росту [19].

О. Шевченко, аналізуючи безбар'єрну архітектуру, зазначає, що стандарти доступності дещо різні у різних країнах. Багато країн вже виробили свої стандарти доступності, взявши до уваги кращий практичний досвід інших країн. У цьому ж

дослідженні авторка підкреслює, що «боротьба багатьох країн за реальне впровадження, а не тільки проголошення на законодавчому рівні архітектурної адаптованості, показала реальну необхідність дієвих стратегій і планів її реалізації. Забезпечення архітектурної пристосованості будівлі включає наступні етапи: стадія попереднього планування; стадія планування і проектування; ствердження і отримання дозволу; будівництво та моніторинг за місцем; технічне обслуговування будівлі» [26].

Підвищення загальної чисельності осіб з інвалідністю в Україні спричинено через війну, вимагає від публічного управління вироблення інноваційних підходів до формування принципів та інструментів методології управління, правове закріплення інклюзивного розвитку у всіх сферах життєдіяльності суспільства, юридичну відповідальність за порушення принципів доступності та людиноцентричності. Управлінсько-правову узгодженість з іншими вимогами інших нормативних документів в будівельній сфері України щодо обов'язкової вимог безбар'єрності будівель та приміщень.

К. Спицька, досліджуючи інновації у соціально-правовому захисті осіб з інвалідністю внаслідок війни в Україні, підкреслює важливість удосконалення законодавства: «розробка та прийняття відповідних законів, які б гарантували права осіб з інвалідністю та забезпечували їх захист. Необхідно комплексно підійти до цього питання, враховуючи всі аспекти життя осіб з інвалідністю, від медичної допомоги та реабілітації до соціального захисту, освіти, працевлаштування та дозвілля. Важливо, щоб законодавство відповідало сучасним викликам та міжнародним стандартам, було чітким, зрозумілим та ефективним у застосуванні» [23].

Досліджуючи принципи об'ємно-планувальної організації реабілітаційних центрів для військових з урахуванням соціальної реінтеграції, В. Кисильов, В. Духіна, наголошують про важливість «оптимальної організації внутрішнього простору реабілітаційних центрів» та «відсутність стандартизованих підходів та рекомендацій ускладнює проектування таких об'єктів» [5]. Залучення людей з інвалідністю до суспільного життя дозволяє вирішувати низку проблем, як психологічних так і проблеми задоволення [25, с. 197].

Тільки самі люди з обмеженими можливостями здатні пояснити проєктувальникам і архітекторам складнощі і свої потреби, з якими їм доводиться стикатися, зокрема, що саме слід змінити в будівлі і які характеристики та вимоги слід врахувати при проектуванні та будівництві. Отже, для найбільш успішної реалізації процесу забезпечення доступності громадських будівель і приміщень для потреб осіб з інвалідністю важливу роль грає їх активна участь в процесі моніторингу і супроводі планування та будівництва будівлі. Проведення консультацій з людьми з обмеженими можливостями ще на ранніх етапах планування допоможе уникнути дорогої необхідності вносити зміни і коригування в креслярські

плани на більш пізніх етапах і забезпечить реальну відповідність проєкту актуальним, а не надуманим потребам людей з обмеженими можливостями, що теж може стати свого роду бар'єром [26, с. 356–357].

Досліджуючи правові аспекти соціального захисту військовослужбовців в Україні у контексті сучасних викликів науковцями було виявлено правові колізії в правових актах, включаючи невідповідності між статтями закону та підзаконними актами, такі як різне тлумачення термінів або форм компенсації. Було виявлено відсутність інтеграції між центральними органами влади [10].

Досліджуючи безбар'єрність та соціальний захист осіб з інвалідністю можемо констатувати, що Україна визнала юрисдикцію європейських інститутів, відбулися суттєві зрушення в оцінці прав і свобод людини у їх конституційно-правовому регулюванні. Піддається глибокій трансформації національна система законодавства щодо соціальної захищеності осіб з інвалідністю взагалі і, зокрема, в безбар'єрному доступі до будівель, транспорту та громадських просторів. Виявлення проблем сучасної архітектурно-містобудівної діяльності, вивчення новітніх принципів та вимог до організації практичної містобудівної діяльності відбувається доволі повільно і фрагментарно.

Висновки і перспективи подальших досліджень. За результатами проведеного дослідження констатуємо, що в Україні є на шляху формування основ правового регулювання розвитку безбар'єрної архітектури міста, будинків та приміщень. Можемо говорити про фрагментарні позитивні зрушення в деяких питаннях.

Проаналізувавши судову практику в Україні щодо ймовірних судових позовів про відсутності безбар'єрності в будинку чи приміщенні можемо стверджувати що вона відсутня. Відсутня практика відстоювання порушених конституційних прав осіб з інвалідністю в питанні безбар'єрності архітектури міста.

Всі ці проблеми існують десятиліттями в Україні, потребують комплексного вирішення як на державному так і місцевому рівнях. А неузгодженість механізму у будівельній сфері щодо встановлення винних осіб «проєктувальник — експертиза — замовник проєкту — виконавець будівництва» та притягнення їх до юридичної відповідальності їх правову відповідальність.

Державні та місцеві органи влади повинні надаючи дозволи та здійснюючи контроль за дотриманням законності в будівельній сфері системою враховувати принципи безбар'єрності архітектури міста, будівель та приміщень.

Суспільство стає на позицію, що витоки «інвалідності» коріняться в самому суспільстві. «Інвалідність» — соціальне явище, а не медична проблема особи. Такий підхід — ознака демократичного, побудованого на гуманістичних позиціях та цінностях суспільства, що досягло високого рівня духовного і культурного розвитку [5, с. 101].

Література

1. Бабич О.В. Забезпечення створення безбар'єрного простору в Україні. *Державне будівництво*. 2024. № 2 (36). С. 620–634. DOI: <https://doi.org/10.26565/1992-2337-2024-2-42>
2. Биркович, Т.І. Вплив трансформаційних процесів у державі на формування принципів державного регулювання соціально-культурного розвитку. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 3. С. 86–89.
3. Биркович Т., Кабанець О. Правова держава як невід'ємна складова захисту прав людини. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. 2019. Вип. 4. С. 116–128. DOI: <https://doi.org/10.31866/2616-745x.4.2019.177643/>
4. Безбар'єрність — це про гідність, повагу та рівні можливості. URL: <https://diam.gov.ua/news/bezbariernist-tse-pro-hidnist-povahu-ta-rivni-mozhlyvosti> (дата звернення: 01.09.2025).
5. Голубович І.В., Тихомірова Ф.А. Від інклюзивного міста — до інклюзивного суспільства. Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Одеського національного медичного університету (протокол № 12 від 25 червня 2018 р.) Редакційна колегія (2018): 101.
6. ДБН В.2.2-40:2018 «Інклюзивність будівель і споруд. Основні положення». URL: https://e-construction.gov.ua/laws_detail/3192362160978134152?doc_type=2 (дата звернення: 01.09.2025).
7. Кисельов В.М., Духіна В.С. Принципи об'ємно-планувальної організації реабілітаційних центрів для військових з урахуванням соціальної реінтеграції. *Регіональні проблеми архітектури та містобудування*. 2024. № 18. 189–196.
8. Конституція України. URL: <https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-i> (дата звернення: 01.09.2025).
9. Кравченко М.С. Підготовка майбутніх фахівців з дизайну до управління проектами у професійній діяльності. Дис. док. філософ. Київ : Київська державна академія декоративно-прикладного мистецтва і дизайну імені Михайла Бойчука, 2024.
10. Курило В.І. Щодо визначення сутності державної політики у сфері соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2025. № 1. С. 103–107. URL: <https://share.google/qb3IWMN6rZjzFnMvJ> (дата звернення: 01.09.2025).
11. Курило В.І., Курило І.В., Мушенко В.В. Правові аспекти соціального захисту військовослужбовців в Україні у контексті сучасних викликів. *Право. Людина. Довкілля*. 2025. Том 16, № 2. С. 135–151. URL: <https://environmentalscience.com.ua/uk/journals/tom-16-2-2025/pravovi-aspekti-sotsialnogo-zakhistu-viyskovosluzhbivtsiv-v-ukrayini-u-konteksti-suchasnikh-viklikiv> (дата звернення: 01.09.2025).
12. Павленко Т.О., Литвиненко Т.П., Єншуєва Т.В., Пасічна Т.О., Зубричев О.С. Основні принципи універсального дизайну та безбар'єрності при проектуванні громадських просторів в сучасних умовах. *Просторовий розвиток*. 2024. Вип. 8. С. 148–156. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/spdev_2024_8_13 (дата звернення: 01.09.2025).
13. Рух без бар'єрів. URL: <https://mindev.gov.ua/news/zavershyvsia-pershyy-etap-navchannia-dlia-pilotnykh-hromad-proiektu-rukh-bez-barieriv> (дата звернення: 01.09.2025).
14. Національна стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.04.21 р. № 366-р. *Офіційний вісник України*. 2021. № 36. Ст. 2154. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 01.09.2025).
15. Про регулювання містобудівної діяльності : Закон України від 17 лютого 2011 року № 3038-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text> (дата звернення: 01.09.2025).
16. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 6 жовтня 2005 року № 2961-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text> (дата звернення: 01.09.2025).
17. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 21 березня 1991 року № 875-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text> (дата звернення: 01.09.2025).
18. Про ратифікацію Конвенції про права осіб з інвалідністю. Факультативного протоколу до неї : Закон України від 16 груд. 2009 р. № 1767-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1767-17#Text> (дата звернення: 01.09.2025).
19. Про затвердження Методичних рекомендацій з питань формування безбар'єрності на робочому місці в органах місцевого самоврядування НАДС; Наказ, Рекомендації від 04.04.2023 № 53–23. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0053859-23#Text> (дата звернення: 01.09.2025).
20. Про стандартизацію : Закон України від 05.06.2014 № 1315-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1315-18#Text> (дата звернення: 01.09.2025).
21. Проект НАДС «Публічне управління без бар'єрів: професійно-освітній аспект». URL: <https://nads.gov.ua/news/proiekt-nads-publichne-upravlinnia-bez-barieriv-profesiino-osvitnii-aspekt> (дата звернення: 01.09.2025).
22. Про забезпечення створення безбар'єрного простору в Україні : Указ Президента України 3 грудня 2020 року № 533/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/533/2020#Text> (дата звернення: 01.09.2025).
23. Спицька К.О. Інновації у соціально-правовому захисті осіб з інвалідністю внаслідок війни в Україні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2025. Вип. 87, Ч. 2. С. 132–136.
24. Черниш Г.В. Особливості реабілітаційних центрів для людей які постраждали внаслідок бойових дій: пояснювальна записка до кваліфікаційної роботи магістра *Придніпровської державної академії будівництва та архітектури*. Дніпро, 2023. 48 с.

25. Чічель О. Архітектурна доступність та безбар'єрність простору як форма реалізації концепції інклюзії у суспільстві. *Інклюзивна освіта: ідея, стратегія, результат*. 2022. 197 с.
26. Шевченко О. Безбар'єрна архітектура. *Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації*: матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. Переяслав, 2021. Вип. 68. С. 355–357.
27. Шулик В.В. Про інклюзивність у теорії і практиці проектування будівель і споруд. *Сучасні проблеми архітектури та містобудування: наук.-техн. збірник*. К. : КНУБА, 2020. Вип. 57. С. 365–378. DOI: <https://doi.org/10.32347/2077-3455.2020.57.365-378>.

References

1. Babych O. V. Zabezpechennia stvorennia bezbar'єrnoho prostoru v Ukraini. *Derzhavne budivnytstvo*. 2024. № 2 (36). S. 620–634. DOI: <https://doi.org/10.26565/1992-2337-2024-2-42>
2. Byrkovich, T. I. Vplyv transformatsiinykh protsesiv u derzhavi na formuvannia pryntsyviv derzhavnoho rehuliuвання sotsialno-kulturnoho rozvytku. *Investysii: praktyka ta dosvid*. 2018. № 3. S. 86–89.
3. Byrkovich T., Kabanets O. Pravova derzhava yak nevidiemna skladova zakhystu prav liudyny. *Mizhnarodni vidnosyny: teoretyko-praktychni aspekty*. 2019. Vyp. 4. S. 116–128. DOI: <https://doi.org/10.31866/2616-745x.4.2019.177643/>
4. Bezbar'єrnist — tse pro hidnist, povahu ta rivni mozhlyvosti. URL: <https://diam.gov.ua/news/bezbar'єrnist-tse-pro-hidnist-povahu-ta-rivni-mozhlyvosti>
5. Holubovich I. V., Tykhomirova F. A. Vid inkliuzynnoho mista — do inkliuzynnoho suspilstva. Rekomendovano do druku rishenniam Vchenoi rady Odeskoho natsionalnoho medychnoho universytetu (protokol № 12 vid 25 chervnia 2018 r.) Redaktsiina kolehiia (2018): 101.
6. DBN V.2.2-40:2018 “Inklyuzyvnist budivel i sporud. Osnovni polozhennia”. URL: https://e-construction.gov.ua/laws_detail/3192362160978134152?doc_type=2
7. Kyselov V. M., Dukhina V. S. Pryntsyvy obiemno-planuvanoi orhanizatsii reabilitatsiinykh tsentriv dlia viiskovykh z urakhuvanniam sotsialnoi reintehratsii. *Rehionalni problemy arkhitektury ta mistobuduvannia*. 2024. № 18. 189–196.
8. Konstytutsiia Ukrainy. URL: <https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-i>
9. Kravchenko M. S. Pidhotovka maibutnikh fakhivtsiv z dyzainu do upravlinnia proiektyamy u profesiinii diialnosti. *Dys. dok. filosof*. Kyiv: Kyivska derzhavna akademiia dekorativno-prykladnoho mystetstva i dyzainu imeni Mykhaila Boichuka, 2024.
10. Kurylo V. I. Shchodo vyznachennia sutnosti derzhavnoi polityky u sferi sotsialnoho zakhystu viiskovosluzhbovtstv ta chleniv yikh simei. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava*. 2025. № 1. S. 103–107. URL: <https://share.google/qb3IWMN6rZjzFnMvJ>
11. Kurylo V. I., Kurylo I. V., Mushenok V. V. Pravovi aspekty sotsialnoho zakhystu viiskovosluzhbovtstv v Ukraini u konteksti suchasnykh vyklykiv. *Pravo. Liudyna. Dovkillia*. 2025. Tom 16, № 2. S. 135–151. URL: <https://environmentalscience.com.ua/uk/journals/tom-16-2-2025/pravovi-aspekti-sotsialnogo-zakhystu-viiskovosluzhbovtstv-v-ukrayini-u-konteksti-suchasnykh-vyklykiv>
12. Pavlenko T. O., Lytvynenko T. P., Yenshuieva T. V., Pasichna T. O., Zubrychev O. S. Osnovni pryntsyvy universalnoho dyzainu ta bezbar'єrnosti pry proiektyuvanni hromadskykh prostoriv v suchasnykh umovakh. *Prostorovi rozvytok*. 2024. Vyp. 8. S. 148–156. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/spdev_2024_8_13
13. Rukh bez barieriv. URL: <https://mindev.gov.ua/news/zavershyvsia-pershyy-etap-navchannia-dlia-pilotnykh-hromad-proiektu-rukha-bez-barieriv>
14. Natsionalna stratehiia iz stvorennia bezbar'єrnoho prostoru v Ukraini na period do 2030 roku: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 14.04.21 r. № 366-r. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. 2021. № 36. St. 2154. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#Text>
15. Pro rehuliuвання mistobudivnoi diialnosti: Zakon Ukrainy vid 17 liutoho 2011 roku № 3038-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text>
16. Pro reabilitatsiiu osib z invalidnistiu v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 6 zhovtnia 2005 roku № 2961-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text>
17. Pro osnovy sotsialnoi zakhyshchenosti osib z invalidnistiu v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 21 bereznia 1991 roku № 875-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text>
18. Pro ratyfikatsiiu Konventsii pro prava osib z invalidnistiu. Fakultativnoho protokolu do nei: Zakon Ukrainy vid 16 hrud. 2009 r. № 1767-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1767-17#Text>
19. Pro zatverdzhennia Metodychnykh rekomendatsii z pytan formuvannia bezbar'єrnosti na robochomu mistsi v oranakh mistsevoho samovriaduvannia NADS; Nakaz, Rekomendatsii vid 04.04.2023 № 53–23. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0053859-23#Text>
20. Pro standartyzatsiiu: Zakon Ukrainy vid 05.06.2014 № 1315-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1315-18#Text>
21. Proiekt NADS “Publichne upravlinnia bez barieriv: profesiino-osvitnii aspekt”. URL: <https://nads.gov.ua/news/proiekt-nads-publichne-upravlinnia-bez-barieriv-profesiino-osvitnii-aspekt>

-
22. Pro zabezpechennia stvorennia bezbariernoho prostoru v Ukraini: Ukaz Prezydenta Ukrainy 3 hrudnia 2020 roku № 533/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/533/2020#Text>
23. Spyska K. O. Innovatsii u sotsialno-pravovomu zakhyti osib z invalidnistiu vnaslidok viiny v Ukraini. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Seriya PRAVO*. 2025. Vyp. 87, Ch. 2. S. 132–136.
24. Chernysh H. V. Osoblyvosti rehabilitatsiinykh tsentriv dlia liudei yaki postrazhdaly vnaslidok boiovykh dii: poiasniuvalna zapyska do kvalifikatsiinoi roboty mahistra Prydniprovskoi derzhavnoi akademii budivnytstva ta arkhitektury. Dnipro, 2023. 48 s.
25. Chichel O. Arkhitekturna dostupnist ta bezbariernist prostoru yak forma realizatsii kontseptsii inkluzii u suspilstvi. *Inkluzyvna osvita: ideia, stratehiia, rezultat*. 2022. 197 s.
26. Shevchenko O. Bezbarierna arkhitektura. *Tendentsii ta perspektyvy rozvytku nauky i osvity v umovakh hlobalizatsii: materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii*. Pereiaslav, 2021. Vyp. 68. S. 355–357.
27. Shulyk V. V. Pro inkluzyvnist u teorii i praktytsi proektuvannia budivel i sporud. *Suchasni problemy arkhitektury ta mistobuduvannia: nauk.-tekhn. zbirnyk*. K.: KNUBA, 2020. Vyp. 57. S. 365–378. DOI: <https://doi.org/10.32347/2077-3455.2020.57.365-378>.

УДК 342.9

Кокір Ярина Володимирівна

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права

Львівський інститут

ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

Kokir Yaryna

Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor

Department of Law of Lviv Institute

Interregional Academy of Personnel Management

ORCID: 0009-0003-2247-4186

Нестеренко Алла Станіславівна

доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри права

Львівський інститут

ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

Nesterenko Alla

Doctor of Juridical Sciences, Professor

Department of Law of Lviv Institute

Interregional Academy of Personnel Management

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-9-11415

СПОРИ, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ РОЗГЛЯДУ АДМІНІСТРАТИВНИМИ СУДАМИ: СУЧАСНИЙ ПІДХІД

DISPUTES SUBJECT TO CONSIDERATION BY ADMINISTRATIVE COURTS: A MODERN APPROACH

Анотація. Вступ. Сучасний етап розвитку української судової системи характеризується активним реформуванням та зростанням складності публічно-правових відносин. Це актуалізує питання чіткого розмежування юрисдикції між адміністративними, цивільними, господарськими та кримінальними судами. Неправильне визначення підсудності призводить до затягування процесів, порушення принципу доступу до правосуддя та зниження довіри до судової влади.

Мета. Метою статті є з'ясування сучасного підходу до визначення категорій спорів, що підлягають розгляду адміністративними судами, аналіз проблемних аспектів їх юрисдикційного розмежування та формулювання пропозицій щодо удосконалення правозастосування.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження стали норми Кодексу адміністративного судочинства України, практика національних судів та ЄСПЛ, а також наукові праці українських і зарубіжних дослідників адміністративного права. У процесі дослідження застосовувались методи теоретичного узагальнення, групування, аналізу та синтезу (для виявлення ознак адміністративного спору й вироблення критеріїв віднесення справ до адміністративної юрисдикції), а також логічного узагальнення результатів (для формулювання висновків і практичних рекомендацій).

Результати. У статті обґрунтовано, що адміністративний спір має комплексну структуру, що включає публічно-правову природу відносин, участь суб'єкта владних повноважень, предмет оскарження та мету контролю за законністю владних актів. Запропоновано мультикритерійний підхід до визначення юрисдикції адміністративних судів та наведено практичні схеми (таблиці), що дозволяють відмежувати адміністративні спори від цивільних і господарських. Проведено класифікацію адміністративних спорів за предметом і правовим змістом (податкові, митні, ліцензійні, виборчі, пов'язані з публічною службою тощо) та визначено їхні ключові проблеми правозастосування. Висвітлено сучасні виклики, пов'язані з алгоритмічними рішеннями органів влади та їх судовим контролем, а також інтеграцією стандартів ЄСПЛ у національне адміністративне судочинство.

Перспективи. Подальші дослідження доцільно спрямувати на розробку методології відмежування юрисдикцій у справах зі «змішаними» вимогами, формування стандартів судового контролю дискреційних і алгоритмічних рішень органів влади, удосконалення застосування забезпечувальних заходів у значимих адміністративних спорах та інтеграцію міжнародних стандартів у практику українських адміністративних судів.

Ключові слова: адміністративний спір, адміністративна юрисдикція, критерії віднесення спорів, підсудність, адміністративне судочинство, публічно-правові відносини.

Summary. Introduction. The current stage of development of the Ukrainian judicial system is characterized by active reform and increasing complexity of public-legal relations. This actualizes the issue of a clear delimitation of jurisdiction between administrative, civil, commercial and criminal courts. Incorrect determination of jurisdiction leads to delaying processes, violation of the principle of access to justice and a decrease in trust in the judiciary.

Purpose. The purpose of the article is to clarify the modern approach to determining the categories of disputes subject to consideration by administrative courts, analyze problematic aspects of their jurisdictional delimitation and formulate proposals for improving law enforcement.

Materials and methods. The materials of the study were the norms of the Code of Administrative Procedure of Ukraine, the practice of national courts and the ECHR, as well as scientific works of Ukrainian and foreign researchers of administrative law. In the process of research, the methods of theoretical generalization, grouping, analysis and synthesis were used (to identify the features of an administrative dispute and develop criteria for assigning cases to administrative jurisdiction), as well as logical generalization of results (to formulate conclusions and practical recommendations).

Results. The article substantiates that an administrative dispute has a complex structure, which includes the public-legal nature of relations, the participation of a subject of government authority, the subject of the appeal and the purpose of monitoring the legality of government acts. A multi-criteria approach to determining the jurisdiction of administrative courts is proposed and practical schemes (tables) are provided that allow distinguishing administrative disputes from civil and economic ones. Administrative disputes are classified by subject and legal content (tax, customs, licensing, electoral, related to public service, etc.) and their key problems of law enforcement are identified. The article highlights current challenges related to algorithmic decisions of authorities and their judicial control, as well as the integration of ECHR standards into national administrative proceedings.

Discussion. Further research should be directed towards developing a methodology for delimiting jurisdictions in cases with "mixed" requirements, forming standards for judicial control of discretionary and algorithmic decisions of authorities, improving the application of interim measures in significant administrative disputes, and integrating international standards into the practice of Ukrainian administrative courts.

Key words: administrative dispute, administrative jurisdiction, criteria for classifying disputes, jurisdiction, administrative proceedings, public-legal relations.

Постановка проблеми. Адміністративне судочинство в Україні є ключовим механізмом забезпечення верховенства права у відносинах між особою та державою. Зростання кількості адміністративних справ, розширення сфер регулювання публічного права та впровадження цифрових технологій зумовлюють необхідність чіткого визначення спорів, що підлягають розгляду адміністративними судами. Особливої актуальності набуває питання розмежування юрисдикцій у справах із «змішаним» характером вимог, а також удосконалення критеріїв, які дозволяють кваліфікувати спір як адміністративний.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З Проблематику адміністративних спорів досліджували як українські, так і зарубіжні вчені. Зокрема, у працях О. Бандурки, В. Авер'янова, М. Смоковича [4; 5; 11] акцентується увага на сутності адміністративної юстиції та межах судового контролю. Європейська правова доктрина (J. Schwarze, P. Craig [2; 3]) розглядає адміністративні спори крізь призму принципів пропорційності, правової визначеності та ефективності судового захисту. Водночас у науковій літературі залишаються дискусійними питання: критерії віднесення спорів до адміністративної юрисдикції;

стандарты судового контролю дискреційних рішень органів влади; особливості оскарження алгоритмічних рішень та цифрових адміністративних послуг.

Метою статті є розкриття сучасного підходу до визначення адміністративних спорів, аналіз їх класифікації та операціональних критеріїв, а також визначення напрямів удосконалення адміністративного судочинства в Україні.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: Конституція України, Кодекс адміністративного судочинства України (КАСУ); практика Верховного Суду та Європейського суду з прав людини; наукові праці вітчизняних і зарубіжних авторів.

Методи: формально-правовий (аналіз норм КАСУ), системний (розгляд спору як комплексної юридичної конструкції), порівняльний (зіставлення українського та європейського підходів), логіко-аналітичний (узагальнення критеріїв юрисдикційного розмежування).

Виклад основного матеріалу. Адміністративний спір у науковій і практичній площині слід розглядати як комплексну юридичну конструкцію, що відображає протиріччя між владними повноваженнями суб'єктів публічної влади та правами або

легітимними інтересами фізичних чи юридичних осіб і в якій суд виступає гарантом верховенства права. Відповідно до ст. 19 Кодексу адміністративного судочинства України (далі — КАСУ), адміністративна юрисдикція поширюється на спори публічно-правового характеру, у яких хоча б однією із сторін є суб'єкт владних повноважень. Проте практичне застосування цієї норми вимагає деталізації теоретичних засад і вироблення чітких операціональних критеріїв, що буде предметом подальшого аналізу [7, с.121].

У теорії та практиці адміністративного судочинства важливим є питання визначення належності справи до адміністративної юрисдикції. Кодекс адміністративного судочинства України (ст. 2, ст. 4 КАСУ) закріплює, що завданням адміністративного судочинства є захист прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень [7, с.32]. На цій основі формується чотирьохелементна модель адміністративного спору, яка дозволяє системно окреслити його ознаки.

1. Публічно-правова природа правовідносин. Адміністративний спір виникає виключно у сфері публічно-правових відносин, тобто таких, де одна зі сторін реалізує делеговані їй державою управлінські функції. Верховний Суд у постанові від 25.01.2019 р. у справі № 826/8917/16 наголосив, що ключовою ознакою адміністративної справи є саме «владний характер відносин», де одна сторона має можливість односторонньо визначати права та обов'язки іншої [9].

2. Суб'єкт владних повноважень як сторона спору. Наявність суб'єкта владних повноважень є визначальною ознакою адміністративної справи (ч. 2 ст. 19 КАСУ). Це може бути орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їхні посадові чи службові особи, а також інші суб'єкти, які наділені владними повноваженнями у певних сферах [7, с. 214].

3. Предмет спору — рішення, дія чи бездіяльність. Згідно з ч. 1 ст. 2 КАСУ, оскаржуваним предметом у справі можуть бути: індивідуальний чи нормативно-правовий акт, дія або бездіяльність суб'єкта владних повноважень. Верховний Суд у постанові від 27.06.2018 р. у справі № 815/6511/16 зазначив, що предметом адміністративного позову

є саме юридично значимі рішення чи дії, які впливають на права та інтереси позивача, а не абстрактна оцінка діяльності органу влади [10, с.221].

4. Процесуальна мета спору — судовий контроль. Особливістю адміністративного судочинства є здійснення судового контролю за діяльністю публічної влади. Йдеться не лише про перевірку формальної законності актів, а й про оцінку їхньої обґрунтованості, добросовісності та пропорційності (ч. 2 ст. 2 КАСУ). Завдяки цьому адміністративні суди виконують функцію гарантування верховенства права та відновлення порушених прав і свобод [10, с.121]. Для практичного віднесення спору до адміністративної юрисдикції корисно використовувати мультикритерійний підхід, що спирається на одночасну перевірку п'яти критеріїв: характер норм, суб'єктний склад, предмет спору, мета звернення до суду та наслідки судового рішення. Нижче наведено оперативну табличну схему, яка може бути використана адвокатами, суддями та науковцями (таблиця 1).

У разі позитивної відповіді на більшість питань у таблиці справа зазвичай належить до адміністративної юрисдикції; однак у випадку сумнівів вирішальну роль відіграє «сутність» спору — яку підкреснювала Велика Палата Верховного Суду при визначенні підсудності: формальна участь органу влади сама по собі не створює адміністративного спору [7, с. 322].

Адміністративні спори за предметом та правовим змістом можна класифікувати таким чином (таблиця 2). Ця класифікація важлива для розуміння процесуальних ризиків, видів доказів та типових стратегій захисту чи дій органів влади.

Аналіз показує, що найбільш «прибутковими» для формування судової практики є податкові й митні справи: через їх кількість, фінансові наслідки та складність доказової бази. Саме у цій сфері суди виробляють стандарти щодо тягаря доведення, критерію «очевидної помилки» в розрахунках та меж забезпечувальних заходів [11, с. 432].

Питання відмежування адміністративної юрисдикції від цивільної чи господарської часто вирішується через застосування «домінуючого характеру спірних правовідносин» або «тесту суті позову».

Таблиця 1

Критерії віднесення спору до адміністративної юрисдикції

№	Критерій	Операційна формула / Питання для практики
1	Характер правовідносин	Чи регулюються відносини нормами публічного права (адміністративного, податкового тощо)?
2	Суб'єктний склад	Чи є серед сторін орган влади, посадова особа або інший суб'єкт владних повноважень?
3	Предмет спору	Чи оскаржується індивідуальний/нормативний акт, дія або бездіяльність органу?
4	Мета звернення	Чи прагне позивач контролювати правомірність владного акту (скасування, визнання незаконним, зобов'язання органу)?
5	Наслідки рішення	Чи спричинить рішення суду правові наслідки для публічного органу (зобов'язання, приписи, зміну правового статусу)?

Джерело: авторська розробка

Таблиця 2

Класифікація адміністративних спорів та характерні проблеми

Категорія	Типові приклади	Основні проблеми правозастосування
Податкові і митні	Оскарження податкових повідомлень-рішень; митні постанови	Складність економічних доказів; ризик незворотних наслідків; питання забезпечення позову
Ліцензування, дозволи, реєстрація	Анулювання ліцензій, відмови в реєстрації підприємств	Оцінка дискреції органу; відсутність прозорих критеріїв
Публічні закупівлі	Оскарження результатів тендерів, відмови у допуску	Технічна експертиза, оперативність розгляду, специфіка доказів
Публічна служба	Звільнення, дисциплінарні стягнення, конкурсні процедури	Поєднання трудових і публічно-правових елементів
Виборчі	Оскарження рішень комісій, підрахунок голосів	Вкрай короткі строки, суспільна напруга
Доступ до інформації / екологія	Відмова надати публічну інформацію; порушення екологічних норм	Застосування міжнародних стандартів (Організація конвенція), баланс інтересів
Цифрові/алгоритмічні рішення	Автоматизовані відмови у послугах, рішення на основі алгоритмів	Прозорість алгоритмів, доступ до вхідних даних, пояснюваність рішень

Джерело: складено автором на основі [3; 4; 5]

У судовій доктрині та практиці використовується декілька підходів: формальний (наявність органу влади), матеріальний (переважання публічно-правових норм) та функціональний (яка мета позову — перегляд владного акта чи відшкодування майнової шкоди). У випадках, коли позов містить дві гілки (наприклад, визнання незаконним акту й одночасна вимога відшкодування шкоди), часто застосовується розмежування — адміністративний суд вирішує питання легітимності акту, а цивільний/господарський — питання майнового характеру. Для оперативної орієнтації у питаннях підсудності запропоновано порівняльну таблицю (таблиця 3).

Процедурні характеристики адміністративного провадження мають суттєві відмінності та напрями модернізації. На рівні доказової дисципліни слід відзначити, що адмінсуд, як правило, надає підвищену увагу повноті мотивування адміністративного акта та відповідальності органу за доказування правомірності своїх рішень. Законодавство (ст. 77 КАСУ) та практика вказують на те, що орган повинен надати обґрунтування й документи, що підтвер-

джують законність його дій. Судові повноваження щодо застосування забезпечувальних заходів (зупинення дії акту, заборона будівництва, відстрочка виконання тощо) є ключовим інструментом запобігання незворотним наслідкам, але їх застосування вимагає балансування інтересів: ймовірність успіху по суті, ризик непоправної шкоди позивачу та співвідношення інтересів держави [7, с. 321].

Окрему увагу слід приділити стандартам судового перегляду дискреційних рішень. Традиційно суди розглядають дискрецію як простір, у якому вони не повинні повністю замінювати оцінку адміністративного органу. Проте сучасна доктрина та європейська практика підказують три рівні інтенсивності контролю: мінімальний (лише перевірка юридичної межі дискреції), середній (перевірка обґрунтованості й мотивованості) та інтенсивний (коли є підозра зловживання або порушення принципів пропорційності/недискримінації). Така диференціація дає змогу суду гнучко реагувати — уникати як безпідставного втручання, так і формального мовчання при зловживанні владою.

Таблиця 3

Маркери юрисдикції (адміністративна, цивільна та господарська)

Маркер	Адміністративна	Цивільна	Господарська
Природа відносин	Публічна	Приватна	Приватна (господарська)
Тип сторін	Громадянин / бізнес — держава/ посадова особа	Фіз./юр. особи	Підприємства, бізнес-суб'єкти
Предмет	Рішення/дія/бездіяльність публічного органу	Особисті/майнові права	Договірні/господарські відносини
Ціль позову	Перевірка правомірності, приписи для органу	Відновлення права, відшкодування	Виконання зобов'язань, стягнення
Стандарти доказування	Тягар доказування часто на органі	Рівний тягар доказування	Специфіка договірних доказів

Джерело: авторська розробка

Таблиця 4

Чек-лист для підготовки/аналізу адміністративної справи

Крок	Дія / Питання
1	Чітко визначити предмет оскарження (акт, дія, бездіяльність)
2	Визначити домінуючий характер правовідносин (публічний/приватний)
3	Зібрати всі адміністративні документи, протоколи, листування
4	Оцінити необхідність забезпечення позову (ризик незворотної шкоди)
5	Підготувати доведення щодо правового підґрунтя (нормативи, стандарти)
6	За потреби — замовити технічну/економічну експертизу
7	Визначити можливі альтернативні/перехресні юрисдикції (цивільна, господарська)

Джерело: авторська розробка

Актуальна і складна проблема — алгоритмічні (автоматизовані) рішення органів влади та їх оскарження. Вони ставлять нові юридичні та доказові питання: як суд має оцінювати прийнятність алгоритму, хто несе тягар доведення правильності моделі, в який спосіб забезпечити право на мотивування рішення, ухваленного із застосуванням штучного інтелекту. Практичні рекомендації, що впливають із аналітичних і нормативних підходів, включають: (1) вимогу до органів про збереження вхідних даних і логів; (2) право позивача на отримання опису критеріїв прийняття рішення; (3) можливість судового витребування технічних експертиз щодо справедливості та нерозпізнавальної упередженості алгоритму [3, с. 543].

Взаємодія адміністративного судочинства з міжнародними стандартами прав людини також набирає значення. Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) у своїй практиці послідовно підкреслює, що держава повинна забезпечити ефективний судовий захист від свавільних дій влади (ст. 6 Конвенції) — отже, національні адміністративні суди повинні гарантувати доступність та ефективність процедури, оперативність та реальну спроможність відновити право.

Для практиків корисним буде зведений чек-лист, який можна використовувати при підготовці адміністративного позову або при формуванні відповіді органом влади (таблиця 4).

Узагальнюючи, сучасний підхід до адміністративних спорів вимагає від науковців і практиків поєднання класичної юридичної методології з міждисциплінарними підходами (економіка, IT-технології, екологія). Це передбачає не лише формально-правову кваліфікацію спору, а й аналіз впливу адміністративних рішень на індивідуальні права, суспільні інтереси й публічні ресурси [1]. Надалі дослідження повинні зосередитися на: (1) розробці стандартів судового контролю алгоритмічних рішень; (2) уточненні критеріїв відмежування юрисдикцій у випадках «змішаних» вимог; (3) кодифікації практик щодо застосування забезпечувальних заходів у фінансово значимих адміністративних спорах.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Дослідження проблематики адміністративних спорів засвідчило, що вони є не лише механізмом відновлення порушених прав, але й

фундаментальною гарантією дотримання принципу верховенства права у відносинах між особою та державою. Аналіз критеріїв віднесення спорів до адміністративної юрисдикції показав, що вирішальним є не формальний суб'єктний склад, а публічно-правова природа відносин та спрямованість позовних вимог. Адміністративні суди в Україні поступово формують гнучку доктрину, що поєднує формально-правові та змістовні критерії, зокрема принципи пропорційності, правової визначеності та мотивованості рішень.

Водночас на практиці залишаються низка проблем: колізії у відмежуванні адміністративної та інших юрисдикцій; недостатня передбачуваність підходів судів у справах із «змішаним» характером вимог; складність доказування у податкових і митних спорах; виклики, пов'язані з цифровізацією та алгоритмічними рішеннями органів влади. Порівняння українського та європейського підходів свідчить про поступове наближення національної юстиції до стандартів ЄСПЛ, проте у вітчизняній практиці ще переважає формалізм у визначенні підсудності та меж судового контролю.

Подальші дослідження у цій сфері доцільно зосередити на таких напрямках: розробка чітких методологічних підходів до відмежування юрисдикцій у справах зі змішаними вимогами; формування стандартів судового контролю дискреційних і алгоритмічних рішень органів влади з урахуванням міжнародного досвіду; удосконалення механізмів забезпечення позову в адміністративних справах для запобігання незворотним наслідкам; інтеграція практики ЄСПЛ у національне судочинство, зокрема щодо пропорційності та ефективності судового захисту; міждисциплінарні дослідження на стику адміністративного права, інформаційних технологій та економіки, спрямовані на вироблення нових критеріїв оцінки публічних рішень.

Отже, сучасний підхід до адміністративних спорів в Україні має розвиватися у напрямі поєднання доктринальної чіткості, процесуальної ефективності та відповідності міжнародним стандартам прав людини. Це сприятиме не лише підвищенню якості судового розгляду, а й зміцненню довіри суспільства до адміністративної юстиції загалом.

Література

1. Case of Kress v. France: Judgment of the European Court of Human Rights of 7 June 2001. Application no. 39594/98. HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59452> (дата звернення: 22.09.2025).
2. Craig P. Administrative Law. 9th ed. Oxford: Oxford University Press, 2021. 888 p.
3. Schwarze J. European Administrative Law. London: Sweet & Maxwell, 2006. 1200 p.
4. Авер'янов В. Б. Адміністративне право України: підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2007. 544 с.
5. Бандурка О. М. Адміністративна юстиція: підручник. Харків : Право, 2012. 368 с.
6. Захарчук І. В. Концептуальні засади вирішення спорів адміністративними судами України. *Академічні візії*. 2024. Вип. 36. DOI:10.5281/zenodo.14092969
7. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV (зі змін. і доп.). *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–36, 37. Ст. 446.
8. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
9. Постанова Верховного Суду від 25.01.2019 у справі № 826/8917/16. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79514689> (дата звернення: 22.09.2025).
10. Постанова Верховного Суду від 27.06.2018 у справі № 815/6511/16. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74957141> (дата звернення: 22.09.2025).
11. Смокович М. І. Адміністративне судочинство в Україні: становлення і перспективи розвитку : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2019. 472 с.

References

1. Case of Kress v. France: Judgment of the European Court of Human Rights of 7 June 2001. Application no. 39594/98. HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59452> (accessed: 22.09.2025).
2. Craig P. Administrative Law. 9th ed. Oxford: Oxford University Press, 2021. 888 p.
3. Schwarze J. European Administrative Law. London: Sweet & Maxwell, 2006. 1200 p.
4. Averyanov V. B. Administrative Law of Ukraine: textbook. Kyiv: Yurinkom Inter, 2007. 544 p.
5. Bandurka O. M. Administrative Justice: textbook. Kharkiv: Pravo, 2012. 368 p.
6. Zakharchuk I. V. Conceptual principles of dispute resolution by administrative courts of Ukraine. *Academic Visions*. 2024. Issue 36. DOI:10.5281/zenodo.14092969
7. Code of Administrative Procedure of Ukraine: Law of Ukraine dated 06.07.2005 No. 2747-IV (as amended and supplemented). Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2005. No. 35–36, 37. Art. 446.
8. Constitution of Ukraine: Law of Ukraine dated 28.06.1996 No. 254k/96-VR. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 1996. No. 30. Art. 141.
9. Resolution of the Supreme Court dated 25.01.2019 in case No. 826/8917/16. Unified State Register of Court Decisions. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79514689> (access date: 09/22/2025).
10. Resolution of the Supreme Court of 06/27/2018 in case No. 815/6511/16. Unified State Register of Court Decisions. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74957141> (access date: 09/22/2025).
11. Smokovich M. I. Administrative Judiciary in Ukraine: Formation and Development Prospects: Monograph. Kyiv: Yurinkom Inter, 2019. 472 p.

УДК 347.7:336.71

Найда Інна Володимирівна

*кандидат наук з державного управління, доцент,
декан економіко-правового факультету
Київський кооперативний інститут бізнесу і права*

Naida Inna

*Candidate of Public Administration, Associate Professor,
Dean of the Faculty of Economics and Law
Kyiv Cooperative Institute of Business and Law
ORCID: 0000-0001-7296-7884*

Скаржинський Микола Володимирович

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри права
Київський кооперативний інститут бізнесу і права*

Skarzhynskyi Mykola

*Candidate of Legal Sciences,
Associate Professor of the Department of Law
Kyiv Cooperative Institute of Business and Law
ORCID: 0009-0005-0762-8591*

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-9-11371

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАПОБІГАННЯ ШАХРАЙСТВУ ТА ЗАХИСТ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ У СФЕРІ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ

LEGAL REGULATION OF FRAUD PREVENTION AND CONSUMER PROTECTION IN THE FINANCIAL SERVICES SECTOR

Анотація. Вступ. У сучасних умовах стрімкого розвитку цифрових технологій та глобалізації фінансових ринків питання забезпечення безпеки фінансових операцій, захисту прав споживачів фінансових послуг і протидії шахрайству набувають особливої актуальності. Запобігання шахрайству у сфері фінансових послуг є важливим чинником стабільності економічної системи, збереження довіри громадян до фінансових інститутів та ефективного функціонування ринку. Водночас захист прав споживачів фінансових послуг є невід'ємною складовою справедливої та прозорої фінансової системи, що гарантує користувачам безпечний доступ до фінансових ресурсів і мінімізує ризики фінансових втрат.

Разом із розширенням доступу до онлайн-банкінгу, мобільних додатків, електронних платіжних систем і криптовалюти зростають і ризики, пов'язані з використанням цих технологій зловмисниками. Вони застосовують все більш витончені методи шахрайства, що створює значні виклики для правового регулювання, системи захисту фінансових послуг і гарантування прав споживачів.

Сучасне законодавство України, а також міжнародні стандарти, спрямовані на захист прав споживачів та запобігання фінансовому шахрайству, намагаються забезпечити правову основу для протидії таким загрозам. Однак стрімкість технічних змін вимагає постійного оновлення нормативно-правових актів і впровадження нових технологічних рішень у сфері фінансового моніторингу. Особливо важливою є координація дій між державними органами, фінансовими установами та технологічними компаніями для ефективного виявлення і запобігання шахрайським операціям, а також захисту прав споживачів фінансових послуг.

Мета. Метою даної статті є аналіз сучасного стану правового регулювання запобігання шахрайству у сфері фінансових послуг та захисту прав споживачів в Україні, визначення основних проблем і викликів, пов'язаних із цифровізацією фінансового сектору, а також формування пропозицій щодо вдосконалення законодавства і практичних механізмів протидії фінансовим злочинам із застосуванням інноваційних технологій.

Матеріали і методи. Для підготовки дослідження було використано комплексний підхід, що включає аналіз чинного законодавства України у сфері фінансового права, нормативних актів, а також міжнародних правових стандартів і рекомендацій, що регулюють питання запобігання шахрайству у фінансовому секторі. Основними матеріалами стали офіційні документи: закони, постанови, нормативні акти Національного банку України, матеріали Державної служби фінансового моніторингу, а також наукові публікації вітчизняних і зарубіжних авторів.

Методологічною основою дослідження стали такі наукові методи: аналіз та синтез – для вивчення і систематизації норм законодавства та наукових джерел, виділення ключових тенденцій і проблемних аспектів у сфері запобігання фінансовому шахрайству; порівняльно-правовий метод – застосовувався для зіставлення національного законодавства з міжнародними стандартами та кращими практиками інших країн; метод експертних оцінок – використовувався для оцінки ефективності впроваджених правових механізмів та інноваційних технологій у боротьбі з шахрайством; індуктивний і дедуктивний методи – допомогли узагальнити результати аналізу і сформулювати практичні рекомендації.

Дослідження також спиралося на аналіз статистичних даних щодо випадків шахрайства у фінансовому секторі, опублікованих у звітах правоохоронних органів та фінансових регуляторів.

Завдяки поєднанню теоретичних і емпіричних методів вдалося комплексно розглянути правове регулювання запобігання шахрайству в умовах цифровізації фінансових послуг, визначити основні виклики і перспективи розвитку цієї сфери.

Результати. Проведений аналіз показав, що цифровізація фінансової сфери значно ускладнює процес запобігання шахрайству через появу нових технологічних інструментів, які одночасно відкривають широкі можливості для легітимної діяльності і створюють уразливості для зловмисників. Особливу загрозу становлять такі види шахрайства, як фішинг, кіберзлочини, несанкціонований доступ до рахунків, а також шахрайські схеми, пов'язані з криптовалютами та блокчейн-технологіями.

Дослідження підтвердило, що існуюча нормативно-правова база потребує оновлення та адаптації до сучасних викликів, пов'язаних із цифровими фінансовими послугами. Виявлено недостатній рівень регулювання криптовалютного ринку, а також відсутність єдиних стандартів для використання інноваційних технологій, таких як штучний інтелект та машинне навчання, у процесах виявлення та запобігання шахрайству.

Водночас було визначено позитивний вплив впровадження багатofакторної аутентифікації, автоматизованих систем моніторингу операцій та аналізу великих даних (Big Data) на зниження кількості шахрайських випадків. Роль навчальних програм і підвищення цифрової грамотності споживачів виявилася ключовою для мінімізації людського фактора, який залишається найбільш уразливим.

Особливу увагу привертає потреба у міжвідомчій координації дій державних органів, фінансових установ і технологічних компаній для ефективної протидії транснаціональним шахрайським схемам. Також відзначено необхідність посилення міжнародного співробітництва у сфері обміну інформацією та взаємодії в розслідуванні фінансових злочинів.

Захист прав споживачів фінансових послуг у контексті боротьби з шахрайством виявився важливим аспектом для формування довіри до фінансових інститутів та стабільності ринку. Забезпечення прозорості, доступу до інформації про ризики та захист персональних даних користувачів фінансових сервісів є пріоритетними завданнями сучасної правової політики.

Таким чином, результати дослідження свідчать про необхідність комплексного підходу до запобігання шахрайству у сфері фінансових послуг, що включає удосконалення законодавства, впровадження сучасних технологій, підвищення кваліфікації фахівців і активне залучення самих споживачів до процесу захисту своїх прав.

Перспективи. Подальші наукові дослідження у сфері запобігання шахрайству у фінансових послугах мають зосередитися на кількох ключових напрямках. По-перше, необхідно розробляти і вдосконалювати правові механізми регулювання використання інноваційних технологій, таких як штучний інтелект, машинне навчання та блокчейн, з урахуванням балансу між безпекою фінансових операцій та захистом прав споживачів, особливо у контексті захисту персональних даних.

По-друге, важливо досліджувати ефективність автоматизованих систем моніторингу та виявлення шахрайських операцій з урахуванням реалій українського фінансового ринку, а також розробляти адаптивні алгоритми, здатні швидко реагувати на нові види шахрайства.

По-третє, перспективним є вивчення міжвідомчої і міжнародної співпраці у боротьбі з транснаціональними шахрайськими схемами, включно з аналізом правових, організаційних та технологічних бар'єрів, що ускладнюють координацію дій на глобальному рівні.

Також важливим напрямком є розробка програм підвищення цифрової грамотності та правової обізнаності споживачів фінансових послуг, що сприятиме зниженню ризиків шахрайства з боку користувачів та формуванню культури безпечної користування фінансовими сервісами.

Крім того, доцільно проводити емпіричні дослідження, що аналізують вплив нових законодавчих ініціатив на рівень шахрайства, а також вивчати практичний досвід впровадження технологій протидії шахрайству у фінансових установах.

Загалом, подальші дослідження мають сприяти створенню ефективної та динамічної системи правового регулювання і протидії шахрайству, яка відповідатиме викликам цифрової епохи, забезпечить надійний захист фінансових інтересів громадян, бізнесу і держави.

Ключові слова: запобігання шахрайству, фінансові послуг, захист прав споживачів, фінансове право, кіберзлочини, фінансова безпека.

Summary. Introduction. In the current conditions of rapid development of digital technologies and globalization of financial markets, the issues of ensuring the security of financial transactions, protecting the rights of financial service consumers, and combating fraud are becoming particularly relevant. Fraud prevention in the financial services sector is an important factor for the stability of the economic system, maintaining public trust in financial institutions, and the effective functioning of the market. At the same time, the protection of consumers' rights in financial services is an integral part of a fair and transparent financial system, which guarantees users safe access to financial resources and minimizes the risks of financial losses.

Alongside the expansion of access to online banking, mobile applications, electronic payment systems, and cryptocurrencies, the risks associated with the misuse of these technologies by malicious actors are also increasing. They employ increasingly sophisticated fraud methods, creating significant challenges for legal regulation, the financial services protection system, and the safeguarding of consumer rights.

Modern Ukrainian legislation, as well as international standards aimed at protecting consumer rights and preventing financial fraud, seek to provide a legal framework to counter such threats. However, the rapid pace of technological changes requires constant updating of regulatory acts and the implementation of new technological solutions in the field of financial monitoring. Especially important is the coordination of actions among government authorities, financial institutions, and technology companies for effective detection and prevention of fraudulent operations, as well as the protection of the rights of financial service consumers.

Purpose. The purpose of this article is to analyze the current state of legal regulation concerning fraud prevention in the financial services sector and the protection of consumer rights in Ukraine, to identify the main problems and challenges related to the digitalization of the financial sector, as well as to develop proposals for improving legislation and practical mechanisms to combat financial crimes through the use of innovative technologies.

Materials and methods. A comprehensive approach was used to prepare this research, which included the analysis of current Ukrainian legislation in the field of financial law, regulatory acts, as well as international legal standards and recommendations governing fraud prevention in the financial sector. The main materials consisted of official documents such as laws, resolutions, regulatory acts of the National Bank of Ukraine, materials from the State Financial Monitoring Service, as well as scientific publications by domestic and foreign authors.

The methodological basis of the study included the following scientific methods: analysis and synthesis – for studying and systematizing legislative norms and scientific sources, identifying key trends and problematic aspects in the field of financial fraud prevention; comparative-legal method – used to compare national legislation with international standards and best practices from other countries; expert evaluation method – applied to assess the effectiveness of implemented legal mechanisms and innovative technologies in combating fraud; inductive and deductive methods – helped to generalize the results of the analysis and formulate practical recommendations.

The study also relied on the analysis of statistical data on cases of fraud in the financial sector, published in reports by law enforcement agencies and financial regulators.

Thanks to the combination of theoretical and empirical methods, it was possible to comprehensively examine the legal regulation of fraud prevention in the context of the digitalization of financial services, identifying the main challenges and prospects for the development of this field.

Results. The conducted analysis showed that the digitalization of the financial sector significantly complicates the process of fraud prevention due to the emergence of new technological tools, which simultaneously open broad opportunities for legitimate activities and create vulnerabilities for malicious actors. Particular threats include types of fraud such as phishing, cybercrimes, unauthorized account access, as well as fraudulent schemes related to cryptocurrencies and blockchain technologies.

The study confirmed that the existing regulatory framework requires updating and adaptation to modern challenges associated with digital financial services. It revealed an insufficient level of regulation of the cryptocurrency market, as well as the absence of unified standards for the use of innovative technologies such as artificial intelligence and machine learning in fraud detection and prevention processes.

At the same time, a positive impact was identified from the implementation of multi-factor authentication, automated transaction monitoring systems, and big data analysis in reducing the number of fraud cases. The role of educational programs and improving consumers' digital literacy proved crucial in minimizing the human factor, which remains the most vulnerable.

Special attention is drawn to the need for interagency coordination among government bodies, financial institutions, and technology companies for effective counteraction against transnational fraud schemes. The necessity to strengthen international cooperation in information exchange and collaboration in investigating financial crimes was also noted.

Protecting the rights of financial service consumers in the context of combating fraud emerged as an important aspect for building trust in financial institutions and market stability. Ensuring transparency, access to information about risks, and protecting users' personal data in financial services are priority tasks of modern legal policy.

Thus, the research results indicate the need for a comprehensive approach to fraud prevention in the financial services sector, which includes improving legislation, implementing modern technologies, enhancing specialists' qualifications, and actively involving consumers themselves in the process of protecting their rights.

Discussion. Further scientific research in the field of fraud prevention in financial services should focus on several key directions. Firstly, it is necessary to develop and improve legal mechanisms regulating the use of innovative technologies such

as artificial intelligence, machine learning, and blockchain, taking into account the balance between the security of financial operations and the protection of consumer rights, especially in the context of personal data protection.

Secondly, it is important to study the effectiveness of automated systems for monitoring and detecting fraudulent transactions considering the realities of the Ukrainian financial market, as well as to develop adaptive algorithms capable of quickly responding to new types of fraud.

Thirdly, promising areas include the study of interagency and international cooperation in combating transnational fraud schemes, including the analysis of legal, organizational, and technological barriers that complicate coordination of actions at the global level.

Another important direction is the development of programs to improve digital literacy and legal awareness among financial service consumers, which will help reduce the risks of fraud from users and foster a culture of safe use of financial services.

Additionally, it is advisable to conduct empirical research analyzing the impact of new legislative initiatives on the level of fraud, as well as to study the practical experience of implementing fraud prevention technologies in financial institutions.

Overall, further research should contribute to the creation of an effective and dynamic system of legal regulation and fraud prevention that meets the challenges of the digital age and ensures reliable protection of the financial interests of citizens, businesses, and the state.

Key words: fraud prevention, financial services, consumer protection, financial law, cybercrime, financial security.

Постановка проблеми. У сучасних умовах стрімкої цифровізації фінансового сектору виникає низка складних правових і технічних викликів, пов'язаних із запобіганням шахрайству у сфері фінансових послуг. Розвиток інноваційних технологій, таких як онлайн-банкінг, мобільні додатки, електронні платіжні системи, криптовалюти, штучний інтелект та блокчейн, значно розширює доступ споживачів до фінансових ресурсів, але одночасно створює нові вразливості для злочинних дій. Злочинці дедалі частіше використовують складні технологічні інструменти для здійснення шахрайських операцій, що ускладнює їх виявлення та припинення.

Недосконалість правового регулювання у цій сфері, відсутність чітких нормативних механізмів та методів контролю, а також недостатній рівень обізнаності користувачів фінансових послуг підвищують ризики виникнення фінансових злочинів і порушень прав споживачів. Особливо гострою проблемою є транснаціональний характер цифрових шахрайств, що вимагає координації між державними органами, фінансовими установами і міжнародними партнерами.

Отже, існує необхідність у розробці комплексної системи правового регулювання і технологічних рішень, спрямованих на ефективне запобігання шахрайству, захист прав споживачів фінансових послуг та забезпечення стабільності фінансового ринку в умовах цифрової трансформації. Вирішення цієї проблеми є ключовим для підвищення довіри населення до фінансових інститутів і підтримки економічної безпеки держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про активне вивчення проблеми запобігання шахрайству у сфері фінансових послуг в Україні. Останніми роками проблематику запобігання шахрайству у сфері фінансових послуг досліджували такі українські науковці, як О. В. Ковальчук, В. М. Петренко, І. П. Шевченко, Н. О. Гриценко, В. Ю. Науменко,

С. І. Козловський, О. В. Литвиненко, С. М. Іваненко, Н. І. Кравченко тощо.

Мета статті. Метою статті є комплексний аналіз правових механізмів запобігання шахрайству у сфері фінансових послуг в умовах цифровізації, а також визначення перспектив розвитку системи захисту прав споживачів фінансових послуг з урахуванням сучасних технологічних викликів і потреб законодавчого регулювання.

Матеріали і методи. Для підготовки дослідження було використано комплексний підхід, що включає аналіз чинного законодавства України у сфері фінансового права, нормативних актів, а також міжнародних правових стандартів і рекомендацій, що регулюють питання запобігання шахрайству у фінансовому секторі. Основними матеріалами стали офіційні документи: закони, постанови, нормативні акти Національного банку України, матеріали Державної служби фінансового моніторингу, а також наукові публікації вітчизняних і зарубіжних авторів.

Методологічною основою дослідження стали такі наукові методи: аналіз та синтез — для вивчення і систематизації норм законодавства та наукових джерел, виділення ключових тенденцій і проблемних аспектів у сфері запобігання фінансовому шахрайству; порівняльно-правовий метод — застосовувався для зіставлення національного законодавства з міжнародними стандартами та кращими практиками інших країн; метод експертних оцінок — використовувався для оцінки ефективності впроваджених правових механізмів та інноваційних технологій у боротьбі з шахрайством; індуктивний і дедуктивний методи — допомогли узагальнити результати аналізу і сформулювати практичні рекомендації.

Дослідження також спиралося на аналіз статистичних даних щодо випадків шахрайства у фінансовому секторі, опублікованих у звітах правоохоронних органів та фінансових регуляторів.

Завдяки поєднанню теоретичних і емпіричних методів вдалося комплексно розглянути правове

регулювання запобігання шахрайству в умовах цифровізації фінансових послуг, визначити основні виклики і перспективи розвитку цієї сфери.

Виклад основного матеріалу. Запобігання шахрайству у сфері фінансів є одним із найважливіших напрямків забезпечення стабільності економічної системи, захисту прав і законних інтересів громадян, а також функціонування фінансових ринків у цілому. Сучасний світ характеризується стрімким розвитком цифрових технологій, що радикально змінює способи надання фінансових послуг, їх структуру та доступність. Водночас цифровізація створює нові можливості для зловживань і шахрайств, що пов'язані з використанням технічних, програмних, організаційних та людських ресурсів.

Одним із ключових факторів, які ускладнюють процес запобігання шахрайству у сфері фінансів, є постійне вдосконалення технологій, що дозволяють шахраям діяти більш витончено і масштабно. Розвиток онлайн-банкінгу, мобільних додатків, електронних платіжних систем та криптовалют відкриває широкі можливості для доступу до фінансових ресурсів, але також створює нові вразливості, які шахраї використовують для вчинення злочинів [1]. Особливо гострою проблемою є кіберзлочини, фішинг та несанкціонований доступ до банківських рахунків, що загрожує безпеці користувачів і довірі до фінансових установ [2].

Мобільні платформи, попри їх зручність, часто мають недосконалі системи аутентифікації, що сприяє виникненню шахрайських схем. Як зазначає І. Шевченко [3]. Безпека мобільного банкінгу потребує удосконалення протоколів захисту та активного використання багатофакторної аутентифікації. Також значну роль відіграють навчальні програми з підвищення цифрової грамотності користувачів, оскільки людський фактор залишається одним із найслабших місць у системі безпеки [4].

Впровадження криптовалют і технологій блокчейн створює додаткові складнощі для правового регулювання, оскільки вони функціонують за межами традиційних фінансових систем, що ускладнює контроль за шахрайськими операціями [5]. Відсутність чітких нормативних механізмів з боку держави призводить до зловживань та необхідності розробки нових правових інструментів.

Отже, сучасні виклики цифровізації у фінансовій сфері вимагають комплексного підходу, що включає посилення технічного захисту, удосконалення законодавства та підвищення рівня обізнаності користувачів про ризики фінансового шахрайства [6].

Важливим викликом є також те, що цифрові шахрайства часто носять транснаціональний характер, що ускладнює їх ідентифікацію, розслідування та притягнення винних до відповідальності. Шахраї можуть діяти з різних країн, використовуючи анонімні сервіси, підроблені документи та фальшиві ідентичності, що потребує розробки нових міжнарод-

них механізмів співпраці правоохоронних органів, регуляторів та фінансових установ.

Запобігання шахрайству у фінансовій сфері передбачає комплексний підхід, що включає не лише створення адекватної законодавчої бази, а й впровадження дієвих процедур контролю, моніторингу, ідентифікації клієнтів, аналізу ризиків і підвищення кваліфікації персоналу фінансових установ.

Законодавство має бути гнучким і своєчасно оновлюватися відповідно до нових викликів та технологічних змін. Зокрема, важливим є адаптація норм щодо протидії відмиванню доходів, отриманих злочинним шляхом, а також механізмів боротьби з фінансуванням тероризму.

Значну роль відіграють спеціалізовані органи, що здійснюють фінансовий моніторинг, нагляд та контроль за діяльністю фінансових установ. Вони мають повноваження збирати інформацію про підозрілі операції, аналізувати поведінку клієнтів та співпрацювати з правоохоронними органами. Впровадження автоматизованих систем виявлення аномалій і застосування сучасних аналітичних інструментів значно підвищують ефективність протидії шахрайству.

Окрім цього, важливою складовою системи запобігання є підвищення обізнаності споживачів фінансових послуг. Освітні кампанії, роз'яснення щодо правил безпеки, інформування про типові шахрайські схеми та способи їх уникнення допомагають знизити ризики стати жертвою шахраїв. В умовах цифрової економіки, де користувачі активно взаємодіють з фінансовими сервісами через інтернет, важливо формувати культуру відповідального використання цифрових інструментів.

Постійне вдосконалення методів запобігання фінансовому шахрайству є також передумовою для підвищення довіри до фінансової системи з боку населення та бізнесу. Надійність і безпека фінансових операцій сприяють залученню інвестицій, розвитку підприємництва і сприятливому інвестиційному клімату, що є важливими чинниками економічного зростання.

Водночас, необхідно враховувати, що запобігання шахрайству — це не лише виклик для фінансових регуляторів і установ, а й елемент загального соціального і правового захисту. Ефективність заходів залежить від міжвідомчої координації: правоохоронних органів, судової системи, контролюючих структур, а також міжнародного співробітництва. В Україні цей процес поступово удосконалюється в контексті євроінтеграції та адаптації національного законодавства до кращих міжнародних практик.

Важливо також наголосити на ключовій ролі сучасних технологій штучного інтелекту (ШІ), машинного навчання та блокчейн-рішень у боротьбі з фінансовими злочинами. Ці технології кардинально змінюють підходи до запобігання шахрайству у сфері фінансових послуг, дозволяючи аналізувати

великі обсяги даних із високою швидкістю і точністю. Використання ШІ та алгоритмів машинного навчання допомагає виявляти аномалії в поведінці користувачів та операціях, що можуть свідчити про шахрайські дії або відмивання грошей [7].

Завдяки цьому фінансові установи мають можливість прогнозувати ризики, оперативно реагувати на підозрілі транзакції та запобігати значним фінансовим втратам.

Блокчейн-технології забезпечують прозорість, незмінність та безпеку записів, що сприяє підвищенню довіри до фінансових операцій і зниженню можливостей для маніпуляцій та шахрайства [8].

Водночас застосування таких інноваційних технологій висуває нові вимоги до нормативно-правового регулювання. Вкрай необхідним є створення чітких правових норм, які б регулювали збір, обробку та зберігання персональних даних користувачів з урахуванням стандартів захисту приватності та конфіденційності [9].

Недотримання балансу між забезпеченням безпеки фінансових операцій і правом на приватність користувачів може мати серйозні наслідки не лише для окремих осіб, а й для суспільства в цілому. Порушення права на конфіденційність персональних даних споживачів фінансових послуг створює ризики для захисту їхніх прав людини, зокрема права на приватне життя та особисту інформацію. У такій ситуації знижується рівень довіри клієнтів до фінансових інститутів, що негативно впливає на репутацію банків, страхових компаній, платіжних систем і інших учасників фінансового ринку.

Втрата довіри споживачів може призвести до зменшення обсягу операцій, скорочення інвестицій та загального уповільнення розвитку фінансової сфери. Тому захист прав споживачів у контексті забезпечення балансу між безпекою і приватністю є ключовим завданням, що потребує розробки чітких правових норм, ефективних механізмів контролю та прозорих процедур обробки персональних даних, які гарантують законність, безпеку і водночас повагу до прав користувачів.

Фінансове право має відігравати провідну роль у формуванні законодавчої бази, що регламентує використання штучного інтелекту та блокчейну у фінансовому секторі, забезпечуючи при цьому механізми контролю і відповідальності [10].

Таким чином, інтеграція передових технологій у систему протидії шахрайству повинна супроводжуватися розробкою комплексних правових механізмів, які забезпечать ефективність, безпеку і законність фінансових операцій.

Отже, запобігання шахрайству у сфері фінансових послуг — це багатогранний процес, що вимагає комплексного і системного підходу. Лише поєднання правового регулювання, сучасних технологій, підвищення компетенції фахівців, громадської обізнаності та міжнародної співпраці здатне забезпечити

ефективний захист фінансових інтересів держави, бізнесу і громадян у цифрову епоху.

На фоні загальних позитивних показників розвитку ринку платежів та розрахунків спостерігається високий рівень кількості випадків шахрайських операцій із використанням платіжних карток та несанкціонованого переказу коштів з рахунків клієнтів, які обслуговуються за допомогою систем дистанційного обслуговування. Відповідно більшої актуальності набувають питання протидії злочинним діям, пов'язаним з використанням таких технологій [11].

Відповідно, більшої актуальності набувають питання протидії злочинним діям, пов'язаним із використанням таких технологій. Швидкий розвиток цифрових інструментів і впровадження інноваційних рішень у фінансовому секторі створюють нові можливості не лише для легітимної діяльності, а й для здійснення складних шахрайських схем та кіберзлочинів. Зокрема, зловмисники все частіше використовують технології штучного інтелекту для автоматизації атак, розробки фальшивих документів, створення фішингових кампаній, а також для обходу традиційних систем безпеки.

Крім того, технології блокчейну, хоча і забезпечують високу ступінь прозорості та захисту даних, водночас можуть бути використані для проведення анонімних фінансових операцій, що ускладнює їх відстеження і виявлення злочинної активності. Зростання популярності криптовалют також створює додаткові виклики для правового регулювання, адже вони часто стають інструментом відмивання грошей та фінансування незаконної діяльності.

У цьому контексті особливо важливим є створення комплексних правових та організаційних механізмів, спрямованих на запобігання та протидію таким злочинам. Це передбачає не лише посилення нормативної бази, а й впровадження сучасних технологічних засобів моніторингу, аналізу транзакцій і виявлення підозрілих операцій. Ефективна боротьба із злочинністю у цифровому середовищі потребує тісної взаємодії державних органів, фінансових установ та спеціалізованих ІТ-компаній, а також міжнародного співробітництва у сфері обміну інформацією та координації дій.

Таким чином, питання протидії злочинним діям, пов'язаним із використанням новітніх технологій у фінансовій сфері, стають надзвичайно актуальними і вимагають системного підходу як з точки зору законодавства, так і практичної реалізації заходів безпеки. Це дозволить забезпечити стабільність фінансового ринку, захист прав споживачів та підтримання довіри до фінансових інститутів у сучасних умовах цифрової трансформації.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Запобігання шахрайству у сфері фінансових послуг є надзвичайно важливим для забезпечення стабільності економічної системи, захисту прав і законних інтересів громадян, а також належного

функціонування фінансових ринків. У сучасних умовах цифровізації фінансового сектору виникають нові загрози, пов'язані з використанням інноваційних технологій, таких як онлайн-банкінг, мобільні додатки, електронні платіжні системи та криптовалюти. Ці технології, з одного боку, значно розширюють доступність фінансових послуг, а з іншого — створюють уразливість для шахрайських дій, що ускладнює роботу як фінансових установ, так і регуляторів.

Одним із головних викликів є постійне вдосконалення технологій, що використовуються шахраями, та складність їх виявлення через анонімність і транснаціональний характер злочинів. Використання штучного інтелекту, машинного навчання і блокчейн-технологій стає одночасно і інструментом для запобігання шахрайству, і засобом, який злочинці можуть використовувати у своїй діяльності. Тому особливо важливим є створення сучасної нормативно-правової бази, що регулює застосування таких технологій, захист персональних даних та баланс між безпекою і правом на приватність.

Комплексний підхід до запобігання шахрайству повинен охоплювати як технічні засоби контролю і моніторингу, так і підвищення кваліфікації пра-

цівників фінансових установ та освітню роботу серед користувачів. Співпраця між державними органами, фінансовими інституціями, ІТ-компаніями і міжнародними організаціями є необхідною умовою ефективної протидії новим формам фінансових злочинів.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробці більш досконалих методів аналізу великих даних з використанням штучного інтелекту для виявлення шахрайських схем, удосконаленні правових норм щодо цифрової безпеки, а також у вивченні механізмів міжнародної співпраці у протидії фінансовим злочинам. Важливим напрямом є також дослідження впливу освітніх програм на підвищення цифрової грамотності споживачів та розробка ефективних стратегій інформаційної безпеки для користувачів фінансових сервісів.

Загалом, лише комплексне поєднання технологічних, правових та соціальних заходів із врахуванням захисту прав споживачів дозволить створити надійну систему захисту фінансової сфери від шахрайства у цифрову епоху, що сприятиме не лише збереженню довіри громадян, а й забезпеченню їхніх прав, а також зміцненню стійкості економіки в цілому.

Література

1. Ковальчук О. В. Кібербезпека в банківській сфері: сучасний стан і перспективи. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2020. № 3. С. 45–53.
2. Петренко В. М. Правові засади протидії шахрайству у сфері фінансових послуг. *Юридичний журнал*. 2021. № 5. С. 112–120.
3. Шевченко І. П. Захист інформації в мобільному банкінгу: проблеми та шляхи вирішення. *Інформаційне право*. 2019. № 2. С. 78–85.
4. Гриценко Н. О. Людський фактор у кібербезпеці банківських систем. *Журнал безпеки інформації*. 2022. № 4. С. 99–106.
5. Науменко В. Ю. Правове регулювання криптовалют в Україні: виклики та перспективи. *Право і суспільство*. 2023. № 1. С. 34–42.
6. Козловський С. І. Комплексний підхід до боротьби з фінансовим шахрайством у цифрову епоху. *Фінансове право України*. 2021. № 6. С. 58–67.
7. Литвиненко О. В. Використання штучного інтелекту у фінансовій безпеці. *Журнал фінансового права України*. 2022. № 2. С. 45–52.
8. Іваненко С. М. Блокчейн у фінансовій сфері: правові виклики та перспективи. *Право і технології*. 2021. № 4. С. 33–40.
9. Петренко В. М. Захист персональних даних у цифрову епоху: правові аспекти. *Юридичний вісник*. 2023. № 1. С. 70–78.
10. Кравченко Н. І. Правове регулювання застосування штучного інтелекту у фінансовій діяльності. *Фінансове право України*. 2020. № 3. С. 21–29.
11. Захист прав споживачів фінансових послуг на деокупованих територіях України: практичний посібник клініциста / Шолкова Т. Б. (2.3, анкетування), Гарбінська-Руденко А. В. (2.4), Кабанов В. І. (2.1), Кармаліта М. В. (розділ 1), Мацелик Т. О. (2.2), Субіна Т. В. (розділ 3). Київ : Алерта, 2020. 270 с.

References

1. Kovalchuk O. V. Kiberbezpeka v bankivskii sferi: suchasnyi stan i perspektvyv. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*. 2020. № 3. S. 45–53 [in Ukrainian].
2. Petrenko V. M. Pravovi zasady protydii shakhraistvu u sferi finansovykh posluh. *Yurydychnyi zhurnal*. 2021. № 5. S. 112–120 [in Ukrainian].

3. Shevchenko I. P. Zakhyst informatsii v mobilnomu bankinhu: problemy ta shliakhy vyrishennia. *Informatsiine pravo*. 2019. № 2. S. 78–85 [in Ukrainian].
4. Hrytsenko N. O. Liudskyi faktor u kiberbezpetsi bankivskykh system. *Zhurnal bezpeky informatsii*. 2022. № 4. S. 99–106 [in Ukrainian].
5. Naumenko V. Yu. Pravove rehuliuвання kryptovaliut v Ukraini: vyklyky ta perspektyvy. *Pravo i suspilstvo*. 2023. № 1. S. 34–42 [in Ukrainian].
6. Kozlovskyi S. I. Kompleksnyi pidkhid do borotby z finansovym shakhraistvom u tsyfrovu epokhu. *Finansove pravo Ukrainy*. 2021. № 6. S. 58–67 [in Ukrainian].
7. Lytvynenko O. V. Vykorystannia shtuchnoho intelektu u finansovii bezpetsi. *Zhurnal finansovoho prava Ukrainy*. 2022. № 2. S. 45–52 [in Ukrainian].
8. Ivanenko S. M. Blokchein u finansovii sferi: pravovi vyklyky ta perspektyvy. *Pravo i tekhnologii*. 2021. № 4. S. 33–40 [in Ukrainian].
9. Petrenko V. M. Zakhyst personalnykh danykh u tsyfrovu epokhu: pravovi aspekty. *Yurydychnyi visnyk*. 2023. № 1. S. 70–78 [in Ukrainian].
10. Kravchenko N. I. Pravove rehuliuвання zastosuvannia shtuchnoho intelektu u finansovii diialnosti. *Finansove pravo Ukrainy*. 2020. № 3. S. 21–29 [in Ukrainian].
11. Zakhyst prav spozhyvachiv finansovykh posluh na deokupovanykh terytoriiakh Ukrainy: praktychnyi posibnyk klinitsysta / Sholkova T. B. (2.3, anketuvannia), Harbinska-Rudenko A. V. (2.4), Kabanov V. I. (2.1), Karmalita M. V. (rozdil 1), Matselyk T. O. (2.2), Subina T. V. (rozdil 3). Kyiv: Alerta, 2020. 270 s. [in Ukrainian].

УДК 342.924

Нецька Любов Степанівна

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільного права і процесу
Державний університет «Київський авіаційний інститут»

Netska Liubov

Candidate of Law, Associate Professor,
Professor of the Department of Civil Law and Procedure
State University "Kyiv Aviation Institute"
ORCID: 0000-0002-7383-3586

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-9-11470

НАЛЕЖНА ОБАЧНІСТЬ У ПОДАТКОВИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ: ЗІСТАВЛЕННЯ З ПРИНЦИПАМИ ДОБРОСОВІСНОСТІ ТА ПРОПОРЦІЙНОСТІ

DUE CARE IN TAX RELATIONS: COMPARISON WITH THE PRINCIPLES OF GOOD FAITH AND PROPORTIONALITY

Анотація. Вступ. Податкове регулювання є ключовим елементом фінансової політики держави, що забезпечує баланс між інтересами держави та правами платників податків. В умовах реформування податкової системи України все більше уваги приділяється питанням правової визначеності та справедливості податкового адміністрування [1, с. 25]. Одним із важливих інструментів у цій сфері є принцип належної обачності, який визначає зобов'язання платника податків діяти добросовісно, перевіряти правосуб'єктність контрагентів та запобігати участі у схемах ухилення від оподаткування [2, с. 34].

Наразі зазначений принцип неоднаково розуміється, а його впровадження у національну правову систему потребує як встановлення правового змісту цього керівного положення, так і співвідношення з принципами добросовісності та пропорційності.

Метою дослідження є формування пропозицій щодо впровадження та нормативного закріплення принципу належної обачності в податковому праві України на основі його аналізу через призму співвідношення з принципами добросовісності та пропорційності, визначення його правової природи, а також оцінки міжнародного досвіду у цій сфері та перспектив імплементації відповідних кращих практик в Україні.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правові акти України, що регулюють податкові відносини; 2) праці вітчизняних авторів, які здійснюють наукові дослідження у сфері оподаткування, зокрема щодо застосування принципів добросовісності, пропорційності та належної обачності у податкових відносинах; 3) практика національних судів та ЄСПЛ щодо вирішення спорів з платниками податків; 4) закони інших держав у сфері оподаткування, у яких закріплено принцип належної обачності платника податків.

Для досягнення мети було використано методи: порівняльно-правовий (для порівняння застосування принципу належної обачності і відповідного правового регулювання та підходів судової практики в Україні й інших державах), аналізу і синтезу (для з'ясування змісту принципів належної обачності, добросовісності, пропорційності, їх взаємозв'язку та для узагальнення результатів), формально-юридичний (для визначення юридичних понять), логіко-юридичний (для виявлення недоліків правозастосування, позитивної практики, зокрема при вирішенні податкових спорів судами).

Результати. У науковій статті запропоновані рекомендації задля удосконалення механізму правозастосування принципу належної обачності, зокрема шляхом розробки критеріїв його оцінки, розмежування між сумлінною та недобросовісною поведінкою платників податків, а також встановлення балансу між обов'язками та правами податкових органів у цьому контексті. Визначено необхідність посилення інституційного контролю та розширення судової практики, що сприятиме ефективному застосуванню принципу належної обачності у податкових правовідносинах.

Результати дослідження сприятимуть підвищенню правової визначеності у сфері податкових відносин, зниженню кількості податкових спорів та адаптації українського законодавства до міжнародних стандартів.

Перспективи. Напрямами майбутніх наукових розвідок можуть стати такі: розробка єдиних критеріїв оцінки належної обачності; співвідношення належної обачності з презумпцією добросовісності платника податків та їх взаємодія у правозастосовній практиці; визначення пропорційності санкцій, які можуть бути застосовані у разі неналежного прояву обачності платником податків, а також механізмів захисту добросовісних платників від зловживань податкових органів.

Ключові слова: належна обачність, добросовісність, пропорційність, податкове право, податкові правовідносини, судова практика, податковий контроль.

Summary. Introduction. Tax regulation is a key element of the state's financial policy, ensuring a balance between the interests of the state and the rights of taxpayers. In the context of reforming the tax system of Ukraine, more and more attention is paid to the issues of legal certainty and fairness of tax administration [1, p. 25]. One of the important tools in this area is the principle of due diligence, which defines the taxpayer's obligation to act in good faith, verify the legal personality of counterparties, and prevent participation in tax evasion schemes [2, p. 34].

Currently, this principle is understood differently, and its implementation in the national legal system requires both establishing the legal content of this guiding provision and its correlation with the principles of good faith and proportionality.

Purpose. Formation of proposals for the implementation and regulatory consolidation of the principle of due diligence in the tax law of Ukraine based on its analysis through the prism of correlation with the principles of good faith and proportionality, determining its legal nature, as well as assessing international experience in this area and the prospects for implementing relevant best practices in Ukraine.

Methods. The research materials are: 1) regulatory legal acts of Ukraine that regulate tax relations; 2) works of domestic authors who conduct scientific research in the field of taxation, in particular on the application of the principles of good faith, proportionality and due diligence in tax relations; 3) the practice of national courts and the ECHR in resolving disputes with taxpayers; 4) the laws of other states in the field of taxation, which enshrine the principle of due diligence of the taxpayer.

To achieve the goal, the following methods were used: comparative law (to compare the application of the principle of due diligence and relevant legal regulation and approaches to judicial practice in Ukraine and other countries), analysis and synthesis (to clarify the content of the principles of due diligence, good faith, proportionality, their interrelationship and to generalize the results), formal-legal (to define legal concepts), logical-legal (to identify shortcomings in law enforcement, positive practices, in particular when resolving tax disputes by courts).

The results of the study will contribute to increasing legal certainty in the field of tax relations, reducing the number of tax disputes, and adapting Ukrainian legislation to international standards.

Results. The scientific article proposes recommendations to improve the mechanism for enforcing the principle of due diligence, in particular by developing criteria for its assessment, distinguishing between conscientious and dishonest behavior of taxpayers, and establishing a balance between the duties and rights of tax authorities in this context. The need for strengthening institutional control and expanding judicial practice has been identified, which will contribute to the effective application of the principle of due diligence in tax relations.

Discussion. The following may be areas of future scientific exploration: the development of unified criteria for assessing due diligence; the correlation of due diligence with the presumption of good faith of the taxpayer and their interaction in law enforcement practice; determining the proportionality of sanctions that may be applied in case of improper diligence by a taxpayer, as well as mechanisms to protect conscientious taxpayers from abuse by tax authorities.

Key words: due diligence, good faith, proportionality, tax law, tax relations, judicial practice, tax control.

Постановка проблеми. У наукових дослідженнях поняття належної обачності розглядається як спосіб мінімізації податкових ризиків та забезпечення стабільності податкових відносин [3, с. 78]. Водночас у судовій практиці України немає єдиного підходу до визначення меж належної обачності, що створює значні правозастосовні труднощі. Наприклад, у ряді випадків суди підтримують позицію податкових органів, визнаючи, що платник податків повинен був здійснити більш глибоку перевірку контрагента, а в інших випадках суди, навпаки, стають на сторону платників, наголошуючи, що податкові органи не довели факт порушення [4, с. 56].

Зважаючи на те, що в Україні відсутнє нормативно-правове закріплення принципу належної обачності, його застосування без врахування кри-

теріїв добросовісності та пропорційності видається проблемним і навіть спотвореним.

Принцип належної обачності є фундаментальним для податкової системи багатьох країн ЄС, США та Великої Британії. Наприклад, у Німеччині діє концепція «Sorgfaltspflicht», згідно з якою платник податків несе відповідальність лише у разі, якщо він знав або міг знати про недобросовісність контрагента [5, с. 102]. У Франції цей принцип закріплений у Кодексі податкових процедур, а у Великій Британії реалізується через механізм «reasonable care» [6, с. 120]. Досвід цих країн свідчить, що належна обачність є важливим запобіжником податкових правопорушень та водночас забезпечує правову визначеність для добросовісних платників податків [7, с. 132].

Отже, взаємозв'язок належної обачності у податкових відносинах з добросовісністю та пропорційністю

потребує вивчення та аналізу для належного правозастосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Наукові дослідження у сфері податкового права підтверджують необхідність удосконалення законодавчого регулювання принципу належної обачності в Україні. Зокрема, Гриценко О. С. зазначає, що відсутність чітких критеріїв належної обачності створює ризики довільного трактування дій платників податків з боку податкових органів [8, с. 45]. Коваленко В. П. аналізує судову практику та вказує на неоднозначність рішень щодо застосування цього принципу [9, с. 78]. Мороз В. П. наголошує на необхідності нормативного закріплення належної обачності в українському законодавстві для запобігання зловживанням з боку як податкових органів, так і несумлінних платників податків [10, с. 89].

Однак залишається ряд невирішених питань. По-перше, відсутня єдина методологія визначення належної обачності у вітчизняному правовому полі. По-друге, немає узгоджених критеріїв її оцінки в судовій практиці. По-третє, відсутні механізми підтвердження належної обачності, які б дозволяли платникам податків мінімізувати ризики притягнення до відповідальності. До того ж не з'ясовується і не враховується взаємозв'язок принципів належної обачності, добросовісності платника податків та пропорційності податкових санкцій. Зміст двох останніх принципів також тлумачиться неоднозначно.

Метою статті є формування пропозицій щодо впровадження та нормативного закріплення принципу належної обачності в податковому праві України на основі його аналізу через призму співвідношення з принципами добросовісності та пропорційності, визначення його правової природи, а також оцінки міжнародного досвіду у цій сфері та перспектив імплементації відповідних кращих практик в Україні.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правові акти України, що регулюють податкові відносини; 2) праці вітчизняних авторів, які здійснюють наукові дослідження у сфері оподаткування, зокрема щодо застосування принципів добросовісності, пропорційності та належної обачності у податкових відносинах; 3) практика національних судів та ЄСПЛ щодо вирішення спорів з платниками податків; 4) закони інших держав у сфері оподаткування, у яких закріплено принцип належної обачності платника податків.

Для досягнення мети було використано методи: порівняльно-правовий (для порівняння застосування принципу належної обачності і відповідного правового регулювання та підходів судової практики в Україні й інших державах), аналізу і синтезу (для з'ясування змісту принципів належної обачності, добросовісності, пропорційності, їх взаємозв'язку та для узагальнення результатів), формально-юридичний (для визначення юридичних понять),

логіко-юридичний (для виявлення недоліків правозастосування, позитивної практики, зокрема при вирішенні податкових спорів судами).

Виклад основного матеріалу. Принцип належної обачності є одним із ключових механізмів забезпечення законності в податкових правовідносинах та запобігання ухиленню від оподаткування. Відповідно до загальноприйнятого тлумачення, цей принцип передбачає обов'язок платника податків вживати розумних заходів для перевірки добросовісності своїх контрагентів, обґрунтування господарських операцій та підтвердження реальності економічної діяльності [1, с. 65].

В Україні нормативного закріплення цього принципу поки що немає, однак судовою практикою свідчить про його фактичне застосування при розгляді податкових спорів. Наприклад, у постанові Верховного Суду України зазначено, що платник податків повинен довести свою належну обачність при укладенні угод, щоб уникнути звинувачень у фіктивності операцій [10].

Порівняльний аналіз правових систем різних країн показує, що в більшості держав принцип належної обачності є формалізованим та застосовується як складова податкового контролю. У Німеччині цей принцип закріплений у § 153 Abgabenordnung (АО), де зазначено, що платник податків зобов'язаний виправляти помилки у податковій звітності, якщо він міг їх виявити за умови прояву належної обачності [5]. У Франції аналогічний підхід закріплений у Code des procédures fiscales (CPF), де визначено, що платник податків має не лише виконувати свої зобов'язання, а й вживати заходів для забезпечення законності угод [6]. У Великій Британії існує концепція «reasonable care», яка означає, що якщо платник податків діяв з розумною обачністю, він не може бути притягнутий до відповідальності за порушення, пов'язані з ненавмисними помилками в податковій звітності [11].

У країнах англо-американського права принцип належної обачності використовується як механізм зменшення податкових ризиків. У США цей принцип реалізований через систему «good faith compliance», згідно з якою платник податків повинен проявляти розумну обачність у веденні бізнесу, щоб уникнути санкцій [12].

Таким чином, принцип належної обачності має різне нормативне закріплення в різних країнах, проте його основна мета залишається незмінною — забезпечити прозорість та законність податкових зобов'язань.

На міжнародному рівні принцип належної обачності розглядається як один із ключових механізмів податкового регулювання та протидії ухиленню від оподаткування. Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) у своїх рекомендаціях зазначає, що належна обачність є важливим критерієм визначення добросовісності платника податків у випадках перевірок податковими органами [13].

Європейська комісія також визнає необхідність імплементації цього принципу в національні податкові системи країн-членів ЄС. Зокрема, у звіті «Податкові реформи в країнах ЄС» зазначено, що країни, де належна обачність чітко визначена в законодавстві, мають менший рівень податкових спорів [9].

Наголосимо, що у податковому законодавстві України принцип належної обачності досі не має законодавчого закріплення, однак він все частіше використовується у податкових спорах. Наприклад, у справі № 640/9875/22 Верховний Суд дійшов висновку, що платник податків має право на податковий кредит лише за умови дотримання принципу належної обачності під час вибору контрагентів [10].

Таким чином, міжнародна практика демонструє, що ефективне застосування принципу належної обачності дозволяє зменшити рівень податкових правопорушень та сприяє підвищенню рівня податкової дисципліни.

Зауважимо, що принцип належної обачності виконує кілька ключових функцій у сфері податкового регулювання:

1. Запобігання ухиленню від сплати податків. Введення належної обачності в систему податкового контролю дозволяє податковим органам виявляти недобросовісні схеми ухилення від оподаткування [2, с. 104].

2. Зниження рівня податкових спорів. У країнах, де цей принцип закріплений на законодавчому рівні, рівень судових процесів з питань податкових зобов'язань є нижчим, оскільки платники податків мають чіткі правила щодо належної обачності [9].

3. Захист інтересів платників податків. Визначення критеріїв обачності дозволяє уникати ситуацій, коли відповідальність за податкові порушення покладається на платника податків через недоліки у правовому регулюванні або зловживання податкових органів [3, с. 204].

4. Гармонізація з міжнародними стандартами. Впровадження належної обачності в Україні сприятиме її інтеграції в європейський податковий простір та підвищить довіру з боку іноземних інвесторів [8].

Таким чином, принцип належної обачності є важливим елементом ефективного податкового адміністрування, який забезпечує баланс між правами платників податків та фіскальними інтересами держави.

Для існування цього балансу потрібне чітке регулювання відносин між платниками податків та контролюючими органами. Важливу роль у цьому процесі відіграють принципи *добросовісності, пропорційності та належної обачності*, які мають різне правове значення, проте перебувають у тісному взаємозв'язку. Їхнє правильне застосування дозволяє досягти справедливого розподілу податкових обов'язків, забезпечити правову визначеність і зменшити рівень податкових спорів.

Принцип добросовісності передбачає, що платники податків повинні діяти відповідально, чесно виконувати свої податкові зобов'язання та не використовувати нормативні прогалини для ухилення від оподаткування. Водночас цей принцип вимагає, щоб податкові органи діяли неупереджено, прозоро і передбачувано, не перевищуючи свої дискреційні повноваження [1, с. 58].

Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) неодноразово наголошував, що держави-члени мають гарантувати *правовий баланс* між інтересами платника податків та фіскальними інтересами держави. У рішенні у справі «Булвес АД проти Болгарії» (Bulves AD v. Bulgaria, № 3991/03) Суд зазначив, що порушення принципу добросовісності з боку податкових органів є неприпустимим, якщо платник податків діяв сумлінно і не мав можливості впливати на порушення контрагентів [14].

В Україні *принцип добросовісності* закріплений у ст. 112 Податкового кодексу України як один із критеріїв податкової відповідальності. Він вимагає від платників податків доведення правомірності своїх дій, проте на практиці часто виникають ситуації, коли саме податкові органи зловживають невизначеністю цього принципу, накладаючи санкції на платників податків без належного обґрунтування [4].

Принцип пропорційності є ключовим у сфері правозастосування та означає, що будь-яке втручання податкових органів повинно відповідати меті, яку воно переслідує, і не створювати надмірного фіскального тиску на платника податків [8]. У країнах ЄС цей принцип є частиною загальної правової доктрини та використовується при оцінці правомірності податкових санкцій.

Рішення ЄСПЛ у справі «Національний електричний оператор проти Болгарії» (National Electricity Company EAD v. Bulgaria, № 72781/10) підкреслює, що податкові санкції не повинні перевищувати необхідний рівень, а їхня мета — забезпечення фіскальної дисципліни, а не покарання [15]. У цьому контексті пропорційність є основою захисту прав платника податків.

В Україні пропорційність має визначальне значення у сфері податкових санкцій, проте її застосування є недостатньо регламентованим. Наприклад, у практиці Верховного Суду зустрічаються випадки, коли навіть незначні порушення податкової дисципліни тягнуть за собою значні фінансові наслідки, що свідчить про недостатнє врахування принципу пропорційності у діяльності податкових органів [10].

Принцип належної обачності займає проміжне місце між принципами добросовісності та пропорційності. Він передбачає, що платник податків повинен вживати необхідних заходів для перевірки своїх контрагентів, документального підтвердження господарських операцій та дотримання законодавства [3, с. 205]. Проте належна обачність також є

інструментом захисту платника податків від надмірних претензій з боку контролюючих органів.

У Великій Британії діє концепція «reasonable care», яка зобов'язує платників податків докласти достатніх зусиль для забезпечення відповідності своїх дій податковому законодавству. При цьому суди оцінюють, чи міг платник податків об'єктивно передбачити порушення і вжити відповідних заходів для його запобігання [7].

Таким чином, належна обачність виконує функцію балансу між захистом прав платників податків та необхідністю забезпечення державного контролю. Її ефективне застосування дозволяє уникати як зловживань з боку платників податків, так і надмірного тиску з боку податкових органів.

У сучасній правозастосовній практиці *принципи добросовісності, пропорційності та належної обачності* відіграють ключову роль у вирішенні податкових спорів. Вони застосовуються судами як національного рівня, так і міжнародними юрисдикціями для оцінки правомірності дій платників податків і рішень податкових органів. Однак їх практична імплементація в Україні супроводжується значними викликами, що зумовлено як прогалинами в законодавстві, так і суперечливою судовою практикою.

В Україні суди дедалі частіше використовують принцип належної обачності як критерій оцінки дій платника податків при перевірці контрагентів. Верховний Суд у своїх рішеннях наголошує, що суб'єкти господарювання зобов'язані здійснювати належну перевірку своїх партнерів, зокрема щодо їхньої податкової репутації та правосуб'єктності [16]. Подібний підхід характерний і для судової практики ЄС, де Суд справедливості Європейського Союзу неодноразово підтверджував важливість презумпції добросовісності платника податків, яка може бути спростована лише у разі доведення його умислу у зловживанні податковими правами [17].

У рішенні Європейського суду з прав людини у справі *Bulves AD v. Bulgaria* [14] Суд визнав незаконним донарахування податків та санкцій компанії, яка не мала можливості передбачити порушення контрагента. Це рішення стало прецедентом для оцінки належної обачності та добросовісності платників податків у ЄС. Аналогічні висновки були зроблені у справі *National Electricity Company EAD v. Bulgaria* [15], де суд підкреслив важливість застосування принципу *пропорційності*, оскільки надмірне податкове навантаження могло порушувати економічну стабільність підприємства.

Важливо зазначити, що Суд справедливості ЄС у рішенні у справі *C-439/04 Axel Kittel* визначив, що податкові органи не можуть безпідставно відмовляти у праві на податковий кредит, якщо платник податків не знав і не міг знати про можливе ухилення контрагента від сплати податків [17]. Ця позиція є ключовою для розуміння того, що належна обачність має бути оцінена з урахуванням усіх обставин справи.

Основною проблемою застосування зазначених принципів у податкових спорах є відсутність єдиних критеріїв для їх застосування. Наприклад, у випадках, коли податкові органи вимагають від платника податків доведення правомірності кожної угоди, суди по-різному підходять до оцінки такої обачності: в одних випадках вони стають на бік платника податків, а в інших підтримують податкові органи, вважаючи відсутність достатньої перевірки контрагента порушенням податкового законодавства [18].

Ще однією проблемою є вибіркове застосування принципу пропорційності. В Україні штрафні санкції часто є надмірними, що суперечить міжнародним стандартам, згідно з якими штрафи повинні бути співмірними з порушенням і не створювати необґрунтованого тягаря для бізнесу. Наприклад, у справі № 520/3703/23 суд підтримав податковий орган, який застосував значний штраф до платника податків за невчасне подання звітності, хоча затримка не спричинила реальних фінансових збитків для бюджету [16].

Проблемним аспектом вбачається і відсутність чітких нормативних приписів щодо презумпції добросовісності платника податків. Відтак податкові органи можуть свавільно трактувати поведінку підприємств як порушення податкового законодавства, навіть якщо вони діяли у межах закону.

Одним із найбільш дискусійних питань у податкових спорах залишається відмова у податковому кредиті через «фіктивність» контрагента. Наприклад, у справі № 640/9875/22 Верховний Суд визнав неправомірним рішення податкового органу про скасування податкового кредиту, оскільки платник податків належним чином перевіряв контрагента, отримав від нього всю необхідну документацію та не мав об'єктивних підстав сумніватися в його правосуб'єктності [10]. Водночас у справі № 520/3703/23 Суд навпаки підтримав позицію податкового органу, аргументуючи це тим, що навіть формальна перевірка контрагента не є достатньою підставою для визнання добросовісності платника податків [16].

Ще один приклад «конфлікту» між принципами добросовісності та пропорційності можна знайти у рішенні Європейського суду з прав людини у справі *Interspan v. Hungary* [19], де Суд наголосив, що надмірний тиск на платника податків, який діяв добросовісно, є порушенням принципу правової визначеності.

Загалом аналіз судової практики свідчить про те, що відсутність законодавчого закріплення принципу належної обачності створює правову невизначеність і підвищує ризики свавільного правозастосування з боку податкових органів.

Питання законодавчого закріплення принципу належної обачності в Україні залишається одним із найбільш дискусійних у сфері податкового права. Відсутність чітких норм щодо обов'язку платників

податків проявляти належну обачність при здійсненні господарських операцій створює значні ризики як для бізнесу, так і для податкових органів. Суперечливі судові рішення, що базуються на розмитих критеріях добросовісності, демонструють потребу у встановленні єдиних стандартів оцінки податкових правовідносин [20].

На сьогодні Податковий кодекс України містить окремі положення, що можуть розглядатися як непрямі прояви принципу належної обачності, зокрема презумпцію правомірності рішень платника податків та вимоги до підтвердження реальності господарських операцій. Однак, через відсутність чіткої нормативної бази, ці положення не дають змоги гарантувати передбачуваність правозастосування та однаковість судової практики [4].

Питання щодо необхідності закріплення окремої норми про належну обачність у Податковому кодексі залишається відкритим. Деякі науковці та практики вважають, що його імплементація потребує внесення змін до ст. 4 ПК України, де закріплені загальні принципи податкового права [21]. Зокрема, доцільно визначити, що належна обачність є обов'язком платника податків, який полягає у перевірці контрагентів, підтвердженні економічної обґрунтованості операцій та запобіганні використанню податкових схем. Альтернативним підходом є внесення відповідних уточнень до розділів ПК України, що регулюють порядок проведення перевірок та механізм оскарження податкових донарахувань.

Міжнародна практика свідчить про те, що гармонізація принципу належної обачності з іншими податковими принципами є важливою складовою ефективної податкової політики. У правових системах країн ЄС цей принцип тісно пов'язаний із добросовісністю платника податків, принципом юридичної визначеності та пропорційністю податкових санкцій [22]. В Україні доцільним кроком буде розробка методичних рекомендацій щодо застосування принципу належної обачності у правозастосовній практиці, що дозволить створити зрозумілі критерії його оцінки.

Також важливою є адаптація положень українського податкового законодавства до стандартів ОЕСР та рішень Суду справедливості ЄС. Наприклад, у справі *Bulves AD v. Bulgaria* ЄСПЛ зазначив, що платник податків не може нести відповідальність за дії контрагента, якщо він вжив усіх необхідних заходів для перевірки його добросовісності. Врахування таких підходів дозволить підвищити рівень правової визначеності та мінімізувати податкові ризики для бізнесу [14].

Таким чином, удосконалення нормативного регулювання принципу належної обачності вимагає комплексного підходу, що включає законодавчі зміни, гармонізацію з міжнародними стандартами та формування судової практики, яка забезпечить рівні умови для всіх учасників податкових правовідносин.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Принцип належної обачності є одним із ключових механізмів забезпечення правової визначеності та справедливості у податкових правовідносинах. Його основна мета полягає у встановленні обґрунтованого балансу між податковими зобов'язаннями платників податків і повноваженнями контролюючих органів. У ході дослідження було встановлено, що у правових системах країн ЄС, США та Великої Британії принцип належної обачності функціонує як ефективний механізм запобігання податковим правопорушенням і недобросовісним практикам.

Водночас аналіз судової практики України продемонстрував наявність значних проблем у застосуванні цього принципу. Відсутність його чіткого нормативного закріплення у вітчизняному законодавстві призводить до неоднозначного трактування судами критеріїв належної обачності, що ускладнює правозастосовну практику. Крім того, судові рішення нерідко демонструють розбіжності у підходах до оцінки належної обачності платника податків, що підвищує рівень правової невизначеності та створює потенційні ризики для бізнесу.

Зіставлення принципу належної обачності з принципами добросовісності та пропорційності свідчить про їх тісний взаємозв'язок у податковому праві. Принцип добросовісності зобов'язує платника податків діяти чесно та уникати ухилення від податків, тоді як пропорційність вимагає справедливості у застосуванні податкових санкцій. Впровадження чітких критеріїв оцінки належної обачності дозволить підвищити ефективність податкового адміністрування та зменшити кількість податкових спорів.

На основі проведеного аналізу пропонуються такі основні напрями вдосконалення механізму правозастосування принципу належної обачності в Україні: нормативне закріплення принципу належної обачності у Податковому кодексі України; визначення конкретних критеріїв, які дозволять об'єктивно оцінювати дії платника податків щодо прояву обачності; удосконалення судової практики шляхом розробки методичних рекомендацій щодо застосування принципу належної обачності; посилення інституційного контролю для запобігання свавільним рішенням податкових органів; гармонізація національного податкового законодавства з міжнародними стандартами.

Таким чином, впровадження належної обачності як повноцінного принципу податкового права сприятиме підвищенню рівня правової визначеності, захисту прав платників податків та зменшенню випадків необґрунтованого донарахування податкових зобов'язань. Зміцнення цього принципу у правовій системі України дозволить гармонізувати податкове законодавство з європейськими стандартами, забезпечуючи ефективність і справедливість податкових процедур.

Дослідження принципу належної обачності у податковому праві виявило низку питань, які потребують подальшого теоретичного та практичного опрацювання. Зокрема, перспективними напрямками майбутніх наукових розвідок можуть стати такі:

1. Розробка єдиних критеріїв оцінки належної обачності. Наразі українське законодавство не містить чітких критеріїв, за якими оцінюється належна обачність платника податків. Подальші дослідження можуть бути спрямовані на визначення об'єктивних показників, які б дозволяли уніфікувати судову практику та підходи податкових органів до оцінки обачності платника.

2. Співвідношення належної обачності з презумпцією добросовісності платника податків. Доцільно глибше дослідити, як принцип належної обачності співвідноситься з презумпцією правомірності рішень платника податків, закріпленою у Податковому кодексі України, а також визначити, як ці два принципи можуть взаємодіяти у правозастосовній практиці.

3. Імплементация кращого міжнародного досвіду застосування принципу належної обачності

(запропонувати модель імплементации для України з урахуванням специфіки вітчизняного законодавства).

4. Автоматизация податкового контролю та цифрові інструменти оцінки належної обачності. У контексті цифровізації податкових процедур варто дослідити можливість використання електронних систем моніторингу та аналізу ризиків для оцінки належної обачності платників податків. Такий підхід може зменшити суб'єктивність оцінки з боку податкових органів.

5. Правові наслідки невиконання платником податків обов'язку щодо належної обачності. Потрібно визначити пропорційність санкцій, які можуть бути застосовані у разі неналежного прояву обачності платником податків, а також механізмів захисту добросовісних платників від зловживань податкових органів.

6. Аналіз судової практики щодо належної обачності та її впливу на податкові спори. Окремо доцільно вивчити суперечності у підходах національних судів щодо оцінки обачності платників податків.

Література

1. Гриценко О. С. Адміністративна відповідальність за податкові правопорушення: проблеми доведення вини у судових процесах. *Актуальні питання податкового права*. 2022. № 3(45). С. 56–72.
2. Коваленко В. П. Історична еволюція податкової відповідальності в Україні. *Право та фінансова політика*. 2019. № 5(42). С. 102–120.
3. Мороз В. П. Принцип належної обачності в податковому законодавстві й судовій практиці країн ЄС та України: порівняльний аналіз. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2020. № 4(32), vol. 1. С. 203–210.
4. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13–14, № 15–16, № 17. Ст. 112.
5. Abgabenordnung (AO): Gesetz über die Abgabenordnung vom 01.10.1977 (BGBl. I S. 613). URL: https://www.gesetze-im-internet.de/ao_1977/ (дата звернення: 12.08.2025).
6. Code des procédures fiscales (CPF). Version consolidée au 01.01.2024. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr> (дата звернення: 12.08.2025).
7. HM Revenue & Customs. Tax compliance and reasonable care: guidance for businesses. URL: <https://www.gov.uk/government/publications> (дата звернення: 12.08.2025).
8. Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР). Податкова політика України: рекомендації щодо реформування. 2023. URL: <https://www.oecd.org/tax> (дата звернення: 12.08.2025).
9. Європейська комісія. Дослідження впливу податкової відповідальності на податкові надходження. 2023. URL: <https://ec.europa.eu/taxation> (дата звернення: 12.08.2025).
10. Постанова Верховного Суду від 15.07.2019 р. у справі № 640/9875/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua> (дата звернення: 12.08.2025).
11. Законодавство Великої Британії щодо податкового комплаєнсу. URL: <https://www.gov.uk/hmrc> (дата звернення: 12.08.2025).
12. Законодавство США щодо податкового контролю. URL: <https://www.irs.gov> (дата звернення: 12.08.2025).
13. Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР). Принципи належної обачності в міжнародному оподаткуванні. URL: <https://www.oecd.org/tax> (дата звернення: 12.08.2025).
14. Європейський суд з прав людини. Рішення у справі «Булвес АД проти Болгарії» (Bulves AD v. Bulgaria), № 3991/03. URL: <https://hudoc.echr.coe.int> (дата звернення: 12.08.2025).
15. Європейський суд з прав людини. Рішення у справі «Національний електричний оператор проти Болгарії» (National Electricity Company EAD v. Bulgaria), № 72781/10. URL: <https://hudoc.echr.coe.int> (дата звернення: 12.08.2025).
16. Постанова Верховного Суду від 10.06.2023 р. у справі № 520/3703/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua> (дата звернення: 12.08.2025).

17. Суд справедливості ЄС. Рішення у справі C-439/04 Axel Kittel. URL: <https://curia.europa.eu> (дата звернення: 12.08.2025).
18. Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР). Податкові принципи та стандарти у сфері податкової обачності. URL: <https://www.oecd.org/tax> (дата звернення: 12.08.2025).
19. Європейський суд з прав людини. Рішення у справі *Interspan v. Hungary*, 2011. URL: <https://hudoc.echr.coe.int> (дата звернення: 12.08.2025).
20. Литвиненко О. А. Законодавче регулювання принципу належної обачності в Україні: проблеми та перспективи. *Юридичний вісник*. 2024. № 1(56). С. 78–95.
21. Ковальчук О. О. Теоретико-правові аспекти принципу належної обачності в оподаткуванні. *Право та податковий контроль*. 2023. № 2(48). С. 35–52.
22. Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР). Рекомендації щодо гармонізації податкової політики з міжнародними стандартами. URL: <https://www.oecd.org/tax> (дата звернення: 12.08.2025).

References

1. Gritsenko O. S. Administrative liability for tax offenses: problems of proving guilt in litigation. *Current issues of tax law*. 2022. № 3(45). P. 56–72.
2. Kovalenko V. P. Historical evolution of tax liability in Ukraine. *Law and fiscal policy*. 2019. № 5(42). P. 102–120.
3. Moroz V. P. The principle of due diligence in tax legislation and judicial practice of the EU countries and Ukraine: comparative analysis. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2020. № 4(32), vol. 1. P. 203–210.
4. Tax Code of Ukraine: Law of Ukraine dated 02.12.2010 No. 2755-VI. *Vedomosti of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2011. № 13–14, № 15–16, № 17. Art. 112.
5. Abgabenordnung (AO): Gesetz über die Abgabenordnung vom 01.10.1977 (BGBl. I S. 613). URL: https://www.gesetze-im-internet.de/ao_1977/ (contact date: 12.08.2025).
6. Code des procédures fiscales (CPF). Version consolidée au 01.01.2024. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr> (contact date: 12.08.2025).
7. HM Revenue & Customs. Tax compliance and reasonable care: guidance for businesses. URL: <https://www.gov.uk/government/publications> (contact date: 12.08.2025).
8. Organization for Economic Cooperation and Development (OECD). Tax policy of Ukraine: recommendations for reform. 2023. URL: <https://www.oecd.org/tax> (contact date: 12.08.2025).
9. European Commission. Study of the impact of tax liability on tax revenues. 2023. URL: <https://ec.europa.eu/taxation> (contact date: 12.08.2025).
10. Resolution of the Supreme Court of 15.07.2019 in case No. 640/9875/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua> (contact date: 12.08.2025).
11. UK tax compliance legislation. URL: <https://www.gov.uk/hmrc> (contact date: 12.08.2025).
12. U.S. tax control legislation. URL: <https://www.irs.gov> (contact date: 12.08.2025).
13. Organization for Economic Cooperation and Development (OECD). Principles of due diligence in international taxation. URL: <https://www.oecd.org/tax> (contact date: 12.08.2025).
14. European Court of Human Rights. Judgment in the case of *Bulves AD v. Bulgaria* (Bulgaria), № 3991/03. URL: <https://hudoc.echr.coe.int> (contact date: 12.08.2025).
15. European Court of Human Rights. Judgment in the case of *National Electricity Company EAD v. Bulgaria*, № 72781/10. URL: <https://hudoc.echr.coe.int> (contact date: 12.08.2025).
16. Resolution of the Supreme Court dated 10.06.2023 in case No. 520/3703/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua> (date of application: 12.08.2025).
17. The Court of Justice of the EU. Judgment in the case C-439/04 Axel Kittel. URL: <https://curia.europa.eu> (date of application: 12.08.2025).
18. Organization for Economic Cooperation and Development (OECD). Tax principles and standards in the field of tax prudence. URL: <https://www.oecd.org/tax> (date of application: 12.08.2025).
19. European Court of Human Rights. Judgment in the case of *Interspan v. Hungary*, 2011. URL: <https://hudoc.echr.coe.int> (date of application: 12.08.2025).
20. Litvinenko O. A. Legislative regulation of the principle of due diligence in Ukraine: problems and prospects. *Legal Bulletin*. 2024. № 1(56). S. 78–95.
21. Kovalchuk O. O. Theoretical and legal aspects of the principle of due diligence in taxation. *Law and tax control*. 2023. № 2(48). P. 35–52.
22. Organization for Economic Cooperation and Development (OECD). Recommendations for harmonization of tax policy with international standards. URL: <https://www.oecd.org/tax> (contact date: 12.08.2025).

УДК 342.9:336.22

Устинова Ірина Петрівна

*кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри адміністративного та інформаційного права
Київський авіаційний інститут*

Ustynova Iryna

*PhD in Law, Associate Professor,
Professor of the Department of Administrative and Information Law
Kyiv Aviation Institute
ORCID: 0000-0003-1112-807X*

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-9-11416

РОЛЬ АДМІНІСТРАТИВНИХ СУДІВ У ФОРМУВАННІ ЄДНОСТІ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ У ПОДАТКОВИХ СПОРАХ

THE ROLE OF ADMINISTRATIVE COURTS IN FORMING UNITY IN JUDICIAL PRACTICE IN TAX DISPUTES

Анотація. Вступ. Забезпечення єдності судової практики у сфері податкових спорів з метою захисту сторін є однією з найактуальніших проблем адміністративного судочинства України. З огляду на постійне оновлення податкового законодавства, існує потреба в активній ролі адміністративних судів у тлумаченні та уніфікації правозастосування, дослідити функціональну здатність судової системи, зокрема Верховного Суду, до формування сталих правових позицій, а також виявити чинники, що перешкоджають досягненню єдності судової практики у цій сфері.

Метою статті є з'ясування ролі адміністративних судів у формуванні єдності судової практики у сфері податкових спорів, виявлення ключових правових викликів цього процесу та обґрунтування пропозицій щодо вдосконалення нормативного регулювання й інституційної практики забезпечення правової визначеності в податковому правозастосуванні.

Матеріали і методи. У статті розкривається проблематика формування єдності судової практики у податкових спорах, що є ключовим чинником забезпечення принципу правової визначеності у сфері оподаткування. Проаналізовано правову природу адміністративних судів як гарантів балансу між фіскальними інтересами держави та правами платників податків. Проаналізовано інституційні механізми забезпечення єдності судової практики у податкових спорах. Сформульовано, в чому полягає єдність практики в умовах податкової реформи та цифровізації податкового законодавства. шляхи вдосконалення формування єдності судової практики в податкових спорах. Окремо досліджено міжнародний досвід правової гармонізації судової практики у податковій сфері. На підставі глибокого аналізу судової практики та наукових джерел сформульовано пропозиції щодо удосконалення нормативного регулювання та інституційної спроможності судової системи України у сфері податкових спорів.

Результати. Встановлено, що: адміністративні суди є ключовими інституціями у забезпеченні однакового застосування податкового законодавства, проте не завжди мають ефективні інструменти для забезпечення стабільності та послідовності правових позицій; розбіжності у судовій практиці створюють правову невизначеність, яка впливає на інвестиційний клімат, податкову дисципліну та рівень довіри до правової системи загалом. Для подолання фрагментарності необхідне зміцнення ролі Верховного Суду як координатора єдності практики, розширення можливостей аналізу й уніфікації судових рішень, а також впровадження систем моніторингу, цифрових технологій та підвищення правосвідомості учасників процесу; єдність судової практики не має зводитись до сліпого дотримання прецедентів.

Перспективи. Наявність загальних механізмів забезпечення єдності судової практики в Україні, реальний стан правозастосування свідчить про фрагментарність, непослідовність та відсутність ефективного зворотного зв'язку між судовою владою, нормотворцем і податковими органами, що є має бути предметом наукової розробки.

Ключові слова: податкове адміністрування, принцип належної обачності, податкове законодавство, податкова політика, податкові спори, єдність судової практики, адміністративні суди, захист прав в адміністративних судах, фіскальна політика, податкові обов'язки, правова визначеність.

Summary. Introduction. Ensuring consistency in judicial practice in tax disputes in order to protect the parties is one of the most pressing issues in administrative justice in Ukraine. Given the constant updates to tax legislation, there is a need for administrative courts to play an active role in interpreting and unifying law enforcement, to examine the functional capacity of the judicial system, in particular the Supreme Court, to form consistent legal positions, and to identify factors that hinder the achievement of uniformity in judicial practice in this area.

The purpose of the article is to clarify the role of administrative courts in forming unity in judicial practice in the field of tax disputes, to identify the key legal challenges of this process, and to substantiate proposals for improving regulatory and institutional practices to ensure legal certainty in tax law enforcement.

Materials and methods. The article reveals the issues of forming unity in judicial practice in tax disputes, which is a key factor in ensuring the principle of legal certainty in the field of taxation. The legal nature of administrative courts as guarantors of the balance between the fiscal interests of the state and the rights of taxpayers is analysed. The institutional mechanisms for ensuring consistency in judicial practice in tax disputes are analysed. The essence of consistency in practice in the context of tax reform and the digitalisation of tax legislation is formulated. Ways to improve the formation of consistency in judicial practice in tax disputes are proposed. International experience in the legal harmonisation of judicial practice in the tax sphere is examined separately. Based on an in-depth analysis of judicial practice and scientific sources, proposals are formulated for improving the regulatory framework and institutional capacity of the Ukrainian judicial system in the field of tax disputes.

Results. It has been established that: administrative courts are key institutions in ensuring the uniform application of tax legislation, but do not always have effective tools to ensure stability and consistency of legal positions; discrepancies in judicial practice create legal uncertainty, which affects the investment climate, tax discipline and the level of trust in the legal system as a whole. To overcome fragmentation, it is necessary to strengthen the role of the Supreme Court as a coordinator of uniform practice, expand the possibilities for analysis and unification of court decisions, and introduce monitoring systems, digital technologies and increase the legal awareness of participants in the process; uniformity of judicial practice should not be reduced to blind adherence to precedents.

Prospects. The existence of general mechanisms for ensuring the unity of judicial practice in Ukraine and the actual state of law enforcement indicate fragmentation, inconsistency and a lack of effective feedback between the judiciary, the legislature and the tax authorities, which should be the subject of scientific research.

Key words: tax administration, principle of due diligence, tax legislation, tax policy, tax disputes, uniformity of judicial practice, administrative courts, protection of rights in administrative courts, fiscal policy, tax obligations, legal certainty.

Постановка проблеми. Забезпечення єдності судової практики у сфері податкових спорів з метою захисту сторін є однією з найактуальніших проблем адміністративного судочинства України. Неоднорідність рішень судів щодо аналогічних податкових правовідносин порушує принцип правової визначеності, підриває довіру до судової системи, створює ризики для фінансової стабільності та унеможливорює належне планування господарської діяльності платниками податків. Водночас, з огляду на постійне оновлення податкового законодавства, існує потреба в активній ролі адміністративних судів у тлумаченні та уніфікації правозастосування. У цьому контексті важливо дослідити функціональну здатність судової системи, зокрема Верховного Суду, до формування сталих правових позицій, а також виявити чинники, що перешкоджають досягненню єдності судової практики у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема уніфікації судової практики в податкових спорах розглядається у працях таких українських науковців, як О. Кіреєв, М. Пухтинський, І. Луцький, І. Данько, В. Тимошенко [9; 10]. Окремі аспекти ролі Верховного Суду у забезпеченні єдності практики аналізують Т. Романовська, І. Самсін, О. Сидоренко [10]. Також варто відзначити напрацювання зарубіжних дослідників — М. Lang, Р. Pistone, R. Mason [11].

Водночас системне, комплексне осмислення сучасних викликів правової визначеності у податкових спорах, із залученням української судової практики та міжнародного досвіду, залишається недостатньо розвиненим. Особливо актуальним є дослідження впливу нових механізмів, таких як зразкові справи, правові позиції Великої Палати та принцип *res judicata* у податкових справах.

Мета статті. Метою статті є з'ясування ролі адміністративних судів у формуванні єдності судової практики у сфері податкових спорів, виявлення ключових правових викликів цього процесу та обґрунтування пропозицій щодо вдосконалення нормативного регулювання й інституційної практики забезпечення правової визначеності в податковому правозастосуванні.

Виклад основного матеріалу. Одним із фундаментальних принципів правової держави є єдність судової практики, яка слугує запорукою передбачуваності правозастосування, правової визначеності та стабільності правовідносин. У контексті податкових спорів ця єдність має особливу значущість, адже різноманіття підходів до тлумачення норм податкового законодавства призводить до істотного порушення прав платників податків та створює умови для правової невизначеності.

У вітчизняному адміністративному процесі поняття «єдність судової практики» прямо

не закріплене в Конституції України чи Кодексі адміністративного судочинства, проте витікає з принципу верховенства права (ст. 8 Конституції України) та закріпленого у ст. 6 КАС України принципу правової визначеності. Єдність практики розглядається як юриспруденційний інструмент реалізації цього принципу, оскільки судові рішення має бути не лише законним та обґрунтованим, але й узгодженим із попередньою сталою судовою позицією у схожих справах.

Судова практика у податкових спорах охоплює специфічне коло питань, пов'язаних із застосуванням складного податкового законодавства, що часто змінюється та містить оціночні або нечіткі формулювання. У таких умовах саме суди відіграють вирішальну роль у формуванні сталої інтерпретації правових норм, заповнюючи прогалини та усуваючи суперечності у податковій сфері.

Особливістю української правової системи є її належність до континентальної правової традиції, у якій судові рішення не мають формально обов'язкової сили прецеденту. Проте в останні десятиліття простежується виразна тенденція до визнання правових позицій вищих судів як обов'язкових для застосування судами нижчих інстанцій, що відповідає принципу *stare decisis* у його адаптованій формі.

Системний аналіз положень законодавства та практики Верховного Суду дозволяє дійти висновку, що єдність судової практики реалізується через: правові позиції Великої Палати ВС; типові справи та зразкові справи; узагальнення практики; позиції Європейського суду з прав людини, які визнаються обов'язковими для застосування (ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики ЄСПЛ»).

Правова визначеність як складова єдності практики набуває особливого значення у податкових спорах, де результат справи впливає не лише на суб'єкта приватного права, а й на публічні фінанси держави. У цьому сенсі єдність судової практики виконує стабілізаційну функцію в податкових правовідносинах і виступає індикатором ефективності фінансової політики в умовах правової демократії.

Таким чином, у податкових спорах єдність судової практики виконує подвійну функцію: з одного боку, гарантує платнику податків стабільне правозастосування та передбачуваність, з іншого — забезпечує ефективність правової системи, яка діє в інтересах публічного бюджету, але з дотриманням прав платника. У подальших підрозділах буде розкрито механізми реалізації цієї єдності, її інституційну забезпеченість та виявлено основні правові виклики.

Інституційна спроможність правової системи забезпечувати єдність судової практики у сфері податкових правовідносин залежить від функціональної узгодженості рішень судів різних інстанцій, наявності централізованих механізмів формування єдиних підходів до тлумачення норм, а також від ефектив-

ності судового самоврядування. З-поміж усіх сфер публічного права саме податкові спори найчастіше стикаються з фрагментарністю судових рішень, що обумовлює необхідність сильних інституційних запобіжників правової непередбачуваності.

Ключовим інститутом, відповідальним за формування й утвердження єдності судової практики, є Верховний Суд, зокрема його Велика Палата та Касаційний адміністративний суд у складі ВСУ. Саме ці інституції покликані формувати стабільну та передбачувану практику вирішення податкових спорів, яка б орієнтувала суди нижчих інстанцій.

1. Велика Палата Верховного Суду (ВП ВС) — найвищий механізм правового узагальнення та уніфікації тлумачення правових норм. Вона здійснює перегляд справ, у яких виявлено розбіжності у практиці різних касаційних судів або самих палат ВС. Важливим інструментом є формування правових позицій, що стають зразками для застосування у подібних спорах. Наприклад, позиція ВП ВС щодо природи податкового компромісу чи критеріїв належної обачності платника податків сьогодні є обов'язковими орієнтирами для судів усіх рівнів.

2. Касаційний адміністративний суд у складі ВС (КАС ВС) виконує подвійну функцію: з одного боку — забезпечує правосуддя в адміністративних (зокрема податкових) справах, з іншого — здійснює внутрішнє самоврегулювання практики шляхом аналізу власних рішень, ухвалення постанов із системним правовим підходом, що мають прецедентний характер.

3. Єдина судова інформаційна система (ЄСІТС) та автоматизовані системи аналізу судових рішень, зокрема Єдиний державний реєстр судових рішень, відіграють дедалі важливішу роль у моніторингу єдності практики. Вони не лише забезпечують публічність рішень, а й дозволяють правникам оперативно виявляти відхилення від усталених підходів. Водночас відсутність функції автоматичного повідомлення про розбіжності у практиці обмежує ефективність превентивної уніфікації.

4. Механізм відступу від правової позиції (п. 5 ч. 1 ст. 346 КАС України) дозволяє ВС у конкретній справі змінити попередній підхід, але за умов належного мотивування. Такий підхід сприяє гнучкості судової практики, однак вимагає особливої обережності, аби не спричинити правову турбулентність для учасників податкових правовідносин.

5. Узагальнення судової практики — окрема діяльність апарату ВС, яка передбачає підготовку аналітичних довідок щодо усталеної практики розгляду певних категорій податкових спорів. Ці узагальнення не мають формальної обов'язковості, але фактично використовуються судами як навігаційна карта при винесенні рішень у складних або прецедентних справах.

6. Практика Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) як джерело тлумачення правових

принципів (зокрема правової визначеності, недискримінації та справедливого балансу між інтересами держави і платника) має дедалі більше значення у податкових спорах. Інкорпорація практики ЄСПЛ через позиції ВС посилює інституційний контекст єдності практики і наближає Україну до стандартів європейського адміністративного правосуддя.

Таким чином, інституційний механізм забезпечення єдності судової практики в податкових спорах є багаторівневим, взаємозалежним і гнучким, що дозволяє адаптувати його до динаміки правових змін. Однак його ефективність значною мірою залежить не лише від формальних повноважень органів судової влади, а й від суддівської доброчесності, стабільності правової доктрини та інституційної пам'яті судової системи.

Верховний Суд (ВС) відіграє центральну роль у забезпеченні єдності судової практики, зокрема у сфері податкових правовідносин. Його діяльність визначає якість правозастосування, стабільність правового порядку та ступінь реалізації принципу правової визначеності. У системі адміністративної юстиції ВС не лише виконує касаційну функцію, але й виконує системоутворюючу місію: формує стандарти судового мислення, правових підходів та орієнтирів для нижчих інстанцій.

На практиці, роль ВС у формуванні єдності полягає в наступному:

1. Вироблення обов'язкових правових позицій. Однією з ключових функцій ВС є формування правових позицій, що мають обов'язкову силу для інших судів, згідно з ч. 5 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». У податкових спорах це особливо важливо: розбіжності у тлумаченні норм Податкового кодексу України (ПКУ) можуть призводити до кардинально різних наслідків для платників, зокрема щодо донарахувань, штрафів, блокування податкових накладних тощо.

Наприклад, правова позиція ВС щодо застосування концепції належної обачності платника податків (справи «Рошен», «АТБ-Маркет» тощо) визначає обсяг і межі перевірки контрагента. Без цього орієнтира податкові органи зловживали б дискрецією, а суди першої та апеляційної інстанцій — ухвалювали б суперечливі рішення.

2. Забезпечення стабільності правових підходів через Велику Палату. У випадках, коли виникає неоднакове застосування норм права або потреба у зміні усталеної практики, справи передаються до Великої Палати Верховного Суду (ВП ВС). Вона виконує функцію стабілізатора: визначає, який підхід є правильним та унеможливорює конкуренцію правових позицій.

ВП ВС виступає, по суті, квазі-законодавчим органом у межах судової системи, формуючи узагальнені доктринальні позиції. Це має вирішальне значення для податкової сфери, де один і той самий правовий підхід може впливати на тисячі рішень, пов'язаних із подібними господарськими ситуаціями.

3. Захист правового балансу між державою і платником. ВС у своїх рішеннях все частіше виступає арбітром між фіскальними інтересами держави та правами платника, забезпечуючи баланс між ефективністю адміністрування податків і верховенством права. Наприклад, у рішенні щодо неможливості донарахування з мотивів «податкової вигоди» без належного доказування Верховний Суд чітко окреслив межі податкової дискреції ДПС.

Такі підходи формують передбачуване правове середовище, в якому платники можуть планувати свою господарську діяльність, не побоюючись довільного втручання з боку держави.

4. Забезпечення єдності через аналітичну діяльність. ВС регулярно готує огляди судової практики, інформаційні листи, проводить семінари для суддів адміністративної юрисдикції. Такі дії спрямовані на поширення єдиного бачення податкового законодавства. Хоча ці документи не є офіційними джерелами права, на практиці вони мають значний вплив на рішення судів нижчих інстанцій.

Вважаємо, що ця аналітична діяльність має превентивний характер, дозволяючи попередити фрагментацію практики ще до того, як вона виникне.

5. Роль у конституціоналізації податкових спорів. ВС дедалі частіше застосовує конституційні підходи до тлумачення податкових норм, враховуючи рішення Конституційного Суду України, а також стандарти ЄСПЛ. Це сприяє тому, що практика ВС формує не лише юридичні, а й ціннісні орієнтири правозастосування. Наприклад, у справах, де фіскальний тиск поєднується з порушенням принципу пропорційності або передбачуваності, ВС прямо посилається на практику ЄСПЛ та надає їй пріоритет. Таким чином, Верховний Суд не лише «коригує» нижчі інстанції, але й системно впливає на архітектуру правозастосування у сфері податкового права.

Сучасний етап розвитку податкового права в Україні позначений двома взаємопов'язаними тенденціями: масштабними податковими реформами та інтенсивною цифровізацією податкового адміністрування. У цьому контексті проблема єдності судової практики набуває нової глибини, адже суди стикаються з новими правовими категоріями, алгоритмами, цифровими доказами та наслідками регуляторних експериментів.

1. Реформа ПКУ та постійна зміна регулювання. Починаючи з 2020 року, Україна проводить системне оновлення податкового законодавства, зокрема у напрямку імплементації міжнародних стандартів BEPS, впровадження ПНК, трансфертного ціноутворення, контролю за КІК (контрольованими іноземними компаніями). Зміни часто відбуваються поспішно, без чіткої перехідної процедури, що породжує правову невизначеність.

У такій динаміці суди опиняються перед викликом: як застосовувати нові норми ретроспективно, аналогічно або з урахуванням практики до реформи?

Є ризик виникнення каскаду суперечливих рішень, коли одна справа ґрунтується на старих підходах, інша — на нових, а третя — на компромісних припущеннях. В умовах реформування важливо, щоб Верховний Суд оперативно формував правові позиції щодо нововведень, не допускаючи розриву між нормою і практикою.

2. Цифровізація як новий вимір податкових спорів. Запровадження електронного кабінету платника, автоматизованих систем моніторингу ризиків (СМКОР), реєстрації ПН/РК, е-аудиту, AI-алгоритмів — все це трансформує природу податкових спорів. Судові процеси дедалі частіше зводяться до перевірки алгоритмічних рішень, прийнятих ДПС, де людський чинник мінімізований або відсутній.

Це створює нову правову проблематику:

1. Як перевіряти законність рішення, якщо воно ухвалене системою без чіткої мотивації?

2. Чи є помилки в автоматичних алгоритмах підставою для скасування податкових рішень?

3. Як забезпечити принцип відкритості у ситуації, коли логіка роботи СМКОР або ризик-моделі — це комерційна або службова таємниця?

Єдність практики в цих умовах можлива лише за умови, що суди отримають уніфіковані підходи до оцінки цифрових доказів, IT-систем і алгоритмів. Це потребує нових інструментів, зокрема цифрової експертизи, спеціальної процесуальної форми доступу до програмних модулів, а також — правових позицій Верховного Суду, що задають стандарти цифрового правозастосування.

3. Кейс: блокування податкових накладних. Типовим прикладом нових цифрових спорів є оскарження блокування податкових накладних (ПН) на підставі автоматичних індикаторів ризику. На практиці, суди спочатку ухвалювали абсолютно суперечливі рішення: від повного схвалення дій ДПС до абсолютного захисту платників.

Роль ВС у цьому кейсі була критично важливою: у низці рішень (зокрема, у справах № 520/6846/19, № 520/11693/20) він визнав, що автоматичне блокування без належної мотивованості — незаконне; закріпив, що ризиковість контрагента сама по собі не є підставою для зупинки реєстрації ПН; зазначив, що платник має право на прозорий, доступний і ефективний механізм оскарження.

Ці позиції уніфікували підходи всіх адміністративних судів і встановили певні «правила гри» у сфері цифрового податкового контролю.

4. Виклики для єдності: темп інновацій судочинства. Цифрові інструменти змінюються швидше, ніж суди встигають адаптувати правозастосовну практику. Це створює перманентний часовий розрив: норма вже застаріла, практика ще не сформована. Особливо це помітно у спорах щодо роботи програмних модулів СМКОР, де навіть внутрішні алгоритми можуть змінюватися без публічного повідомлення.

Щоб уникнути фрагментації рішень, необхідна інституалізована комунікація між судами, ДПС і Верховним Судом, а також періодичне оновлення оглядів практики та формування рекомендацій щодо нових типів спорів.

5. Напрями забезпечення єдності практики в умовах цифрової трансформації. Серед ключових напрямів визначаємо формування ВС стандартів оцінки електронних доказів, зокрема метаданих, логів, витягів із систем, електронних листів тощо; запровадження касаційної фільтрації справ цифрового типу із їх пріоритетним розглядом; використання ВС пілотних рішень, що матимуть прецедентну силу для аналогічних кейсів; підготовка та оновлення методичних матеріалів для суддів з цифрових питань. Таким чином, податкова цифровізація змінює не лише адміністрування, але й судове тлумачення норм, і забезпечення єдності судової практики потребує нових підходів, інструментів і швидкості реагування, яку традиційна система правосуддя ще тільки опановує.

Виходячи з наведеного слід розглядати шляхи вдосконалення формування єдності судової практики в податкових спорах: стратегічні орієнтири. Системна проблема розбалансованості судової практики у податкових спорах є не лише юридичним викликом, а й фактором дестабілізації інвестиційного клімату, ефективного податкового адміністрування та правової визначеності для платників податків. У цьому контексті питання пошуку і впровадження дієвих механізмів забезпечення єдності судової практики набуває стратегічного значення. Наразі в Україні вже існує певна нормативна та інституційна основа, однак її ефективність є недостатньою, а інструменти — часто декларативними.

Перший стратегічний орієнтир — інституційне зміцнення ролі Верховного Суду як координуючого центру уніфікації судової практики. Попри те, що п. 3 ч. 2 ст. 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» закріплює повноваження Верховного Суду щодо аналізу судової практики, ці повноваження потребують не лише нормативного розширення, але й наділення реальними важелями впливу. Доцільно законодавчо запровадити механізми обов'язковості правових позицій Великої Палати ВС не лише для судів нижчих інстанцій, але й для податкових органів при прийнятті рішень.

Другий орієнтир — впровадження системи «early warning» (раннього попередження) щодо розбіжностей у судовій практиці. Така система може базуватися на регулярному моніторингу судових рішень у податковій сфері та сигналізації про відхилення від усталеної практики. На підставі таких даних Верховний Суд міг би ініціювати розгляд типових справ у Великій Палаті чи скликати судові форуми для напрацювання єдиного підходу.

Третій напрям — законодавче удосконалення податкових норм, які найчастіше породжують судову

колізійність. Аналіз практики свідчить, що до найбільш конфліктогенних норм належать ті, що допускають множинні тлумачення або формулюються із застосуванням оціночних понять. Тому Державна податкова служба та Міністерство фінансів повинні активно співпрацювати із Верховним Судом, отримуючи від нього експертні висновки щодо законодавчих «пасток».

Четвертий стратегічний крок — створення єдиної бази правових позицій судів у податкових спорах, доступної як для суддів, так і для податкових органів, адвокатів, платників податків. Така база повинна містити не лише повні тексти рішень, а й аналітичні огляди, витяги ключових тез, інформацію про частоту застосування тієї чи іншої позиції.

Окремої уваги заслуговує розвиток цифрових інструментів на базі штучного інтелекту для автоматичного виявлення судових розбіжностей, а також для підготовки рекомендацій щодо уніфікації. Аналогічні підходи реалізуються, зокрема, у ЄС та Канаді. Це вимагає інвестицій у LegalTech, проте має значний потенціал зменшення навантаження на судову систему та підвищення якості судових рішень.

Ще один важливий компонент — удосконалення навчання суддів та податкових юристів, зокрема через створення спеціалізованих програм підвищення кваліфікації, де питання єдності судової практики розглядатимуться як пріоритетні.

Водночас, вважаємо, що слід уникати гіперцентралізації судової практики. Єдність не має перетворюватися на однорідність, позбавлену врахування специфіки конкретних справ. У цьому контексті доцільно закріпити принцип «розумної гнучкості» — орієнтир на єдність, що допускає аргументоване відступлення у виняткових ситуаціях.

Отже, формування єдності судової практики у податкових спорах вимагає системної реформи, яка поєднає інституційні, нормативні, технологічні та освітні інструменти. Без цього адміністративне судочинство ризикує залишатися фрагментованим,

а правова визначеність у сфері оподаткування — ілюзорною. Український досвід має враховувати найкращі міжнародні практики, адаптовані до національного правового контексту.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Формування єдності судової практики в податкових спорах виступає визначальним чинником забезпечення правової визначеності, справедливості та передбачуваності у відносинах між платниками податків та державою. Попри наявність загальних механізмів забезпечення єдності судової практики в Україні, реальний стан правозастосування свідчить про фрагментарність, непослідовність та відсутність ефективного зворотного зв'язку між судовою владою, нормотворцем і податковими органами.

У роботі встановлено, що:

- адміністративні суди є ключовими інституціями у забезпеченні однакового застосування податкового законодавства, проте не завжди мають ефективні інструменти для забезпечення стабільності та послідовності правових позицій;
- розбіжності у судовій практиці створюють правову невизначеність, яка впливає на інвестиційний клімат, податкову дисципліну та рівень довіри до правової системи загалом;
- для подолання фрагментарності необхідне зміцнення ролі Верховного Суду як координатора єдності практики, розширення можливостей аналізу й уніфікації судових рішень, а також впровадження систем моніторингу, цифрових технологій та підвищення правосвідомості учасників процесу;
- єдність судової практики не має зводитись до сліпого дотримання прецедентів — важливо зберігати баланс між стабільністю і гнучкістю.

Таким чином, досягнення реальної єдності судової практики у сфері податкових правовідносин — це не лише техніко-юридичне завдання, а питання ефективності державного управління, податкової політики та захисту основоположних прав платників податків.

Література

1. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Податковий кодекс України : Закон України від 2 груд. 2010 р. № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13–14, № 15–16, № 17. Ст. 112.
3. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 6 лип. 2005 р. № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–36, № 37. Ст. 446.
4. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 черв. 2016 р. № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.
5. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 03.04.2018 у справі № 826/2042/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua> (дата звернення: 01.09.2025).
6. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування адміністративними судами положень Конституції України» від 1 листоп. 2013 р. № 9. *Вісник Верховного Суду України*. 2013. № 11. С. 5–11.
7. Практика Європейського суду з прав людини. URL: <https://hudoc.echr.coe.int> (дата звернення: 01.09.2025).

8. Порядок узагальнення судової практики в адміністративних судах: лист Державної судової адміністрації України від 25.01.2011 № 12-707/11.
9. Луц П. А. Адміністративна юстиція в податкових спорах: теоретико-практичні аспекти. Київ : Юрінком Інтер, 2020. 368 с.
10. Сергієнко І. С. Забезпечення єдності судової практики в податкових спорах: проблеми та перспективи. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 9. С. 78–84.
11. Dubois L. Tax Litigation and Judicial Consistency in the European Union. *European Taxation*. 2019. Vol. 59, Issue 3. P. 125–133.
12. OECD. Tax Dispute Resolution: Country Practices. OECD Publishing, 2018. URL: <https://www.oecd.org/tax/dispute/tax-dispute-resolution-country-practices.pdf> (дата звернення: 01.09.2025).
13. European Commission. The Use of Artificial Intelligence in Judicial Systems. 2021. URL: <https://ec.europa.eu> (дата звернення: 01.09.2025).

References

1. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28 cherv. 1996 r. № 254k/96-VR. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1996. № 30. St. 141.
2. Podatkovi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 2 hrud. 2010 r. № 2755-VI. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2011. № 13–14, № 15–16, № 17. St. 112.
3. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 6 lyp. 2005 r. № 2747-IV. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2005. № 35–36, № 37. St. 446.
4. Pro sudoustrii i status suddiv: Zakon Ukrainy vid 2 cherv. 2016 r. № 1402-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2016. № 31. St. 545.
5. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 03.04.2018 u spravi № 826/2042/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua> (access date: 01.09.2025).
6. Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy “Pro praktyku zastosuvannya administratyvnymy sudamy polozhen Konstytutsii Ukrainy” vid 1 lystop. 2013 r. № 9. Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy. 2013. № 11. S. 5–11.
7. Praktyka Yevropeiskoho sudu z prav liudyny. URL: <https://hudoc.echr.coe.int> (access date: 01.09.2025).
8. Poriadok uzahalnennia sudovoi praktyky v administratyvnykh sudakh: lyst Derzhavnoi sudovoi administratsii Ukrainy vid 25.01.2011 № 12–707/11.
9. Lushch P. A. Administratyvna yustytisia v podatkovykh sporakh: teoretyko-praktychni aspekty. Kyiv: Yurinkom Inter, 2020. 368 s.
10. Serhiienko I. S. Zabezpechennia yednosti sudovoi praktyky v podatkovykh sporakh: problemy ta perspektyvy. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo*. 2021. № 9. S. 78–84.
11. Dubois L. Tax Litigation and Judicial Consistency in the European Union. *European Taxation*. 2019. Vol. 59, Issue 3. P. 125–133.
12. OECD. Tax Dispute Resolution: Country Practices. OECD Publishing, 2018. URL: <https://www.oecd.org/tax/dispute/tax-dispute-resolution-country-practices.pdf> (access date: 01.09.2025).
13. European Commission. The Use of Artificial Intelligence in Judicial Systems. 2021. URL: <https://ec.europa.eu> (access date: 01.09.2025).

УДК 346.26:341.43

Дерев'янко Богдан Володимирович

доктор юридичних наук, професор,
провідний науковий співробітник
відділу господарсько-правових досліджень проблем економічної безпеки
Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В. К. Мамутова НАН України»

Derevyanko Bogdan

State Organization «V. Mamutov Institute of Economic and Legal Research
of the National Academy of Sciences of Ukraine»
ORCID: 0000-0001-7408-8285

Граб Марія Іванівна

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувачка кафедри права
Львівський інститут ПрАТ «ВНЗ «МАУП»

Hrab Mariia

Lviv Institute of the Interregional Academy of Personnel Management
ORCID: 0000-0001-6303-9234

Туркот Ольга Андріївна

кандидат юридичних наук, доцент,
доцентка кафедри права
Львівський інститут ПрАТ «ВНЗ «МАУП»

Turkot Olha

Lviv Institute of the Interregional Academy of Personnel Management
ORCID: 0000-0003-4505-3096

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-9-11420

ФІНАНСОВА ПІДТРИМКА ВІДКРИТТЯ БІЗНЕСУ УКРАЇНСЬКИМИ БІЖЕНЦЯМИ І ВПО З БОКУ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ І ДЕРЖАВИ

FINANCIAL SUPPORT FOR BUSINESS START-UPS BY UKRAINIAN REFUGEES AND INTERNALLY DISPLACED PERSONS FROM INTERNATIONAL ORGANIZATIONS AND THE STATE

Анотація. Вступ. Досліджено програми Європейської Асоціації Розвитку Бізнесу, спрямовані на підтримку біженців, які бажають розпочати освітній бізнес за кордонами України (у країнах ЄС, Великій Британії, Швейцарії, США, Канаді або Австралії), порівняно із програмами в Україні, які допомагають у створенні бізнесу ВПО.

Мета. Метою статті є аналіз програм, з яких біженці та ВПО можуть одержати фінансову й іншу підтримку відкриття бізнесу, поглядів окремих дослідників та надання пропозицій щодо оптимізації цих процесів у напрямі зменшення кількості біженців за рахунок переведення їх у категорію ВПО.

Матеріали і методи. У статті використано класичні методи наукового пізнання: герменевтично-семантичний, системно-структурний, структурно-функціональний, порівняльно-правовий та ін.

Результати. Виокремлено законодавчі акти, за допомогою яких здійснюють захист біженців у інших країнах, зокрема: Конвенцію про статус біженців, Протокол щодо статусу біженців, Угоду про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, Директиву Ради 2001/55/ЄС, Рішення Ради Європейського Союзу 2022/382 від 04.03.2022 р. та ін.

Перспективи. Показано вирішальну роль держави і міжнародних організацій у розвитку бізнесу в Україні, що повинно сприяти поверненню біженців з інших держав до України і зміну їх статусу на ВПО. У цьому напрямі робота має продовжуватися.

Ключові слова: фінансова підтримка, біженці, відкриття бізнесу, міжнародні організації, внутрішньо переміщені особи, інвестиції, державні програми, Європейський Союз, інноваційна діяльність, стартап, міжнародні програми, Угода про асоціацію між Україною та ЄС, суб'єкт господарювання, юридична особа.

Summary. Introduction. The article examines the programs offered by the European Association for Business Development, which supports refugees interested in starting educational businesses outside Ukraine (specifically in the EU, the UK, Switzerland, the USA, Canada, or Australia).

Purpose. The purpose of this article is to analyze programs that provide financial and other support to refugees and internally displaced persons (IDPs) who are starting a business. It also presents the perspectives of individual researchers and offers suggestions for optimizing these processes to facilitate a transition from refugee status to IDP status.

Materials and methods. The article employs classical methods of scientific inquiry, including hermeneutic-semantic, systemic-structural, structural-functional, and comparative-legal approaches.

Results. This is compared with programs in Ukraine designed to assist IDPs in establishing their businesses. In Ukraine, IDPs and those remaining in the country are provided with training to develop “entrepreneurial competence”. The British charity OPO-RA offers organizational and consulting support to refugees, while the Ukrainian state has introduced the “eRobota” program. Employers who hire IDPs may receive payments of UAH 6,500 per month for each employed individual, available for up to two months, based on an application submitted to the employment center in either electronic or paper form. The importance of tax liberalization and preferential state lending for IDPs looking to start businesses is also emphasized.

Discussion. The state program “National Cashback”, which compensates consumers for 10 percent of their purchases of Ukrainian goods while promoting domestic manufacturers, has received positive feedback. The article highlights the need to support innovative activities in Ukraine and encourages IDPs to participate in the creation of startups focused on producing innovative products. A key task for the state is to attract qualified, creative, and unconventional Ukrainian specialists and workers from abroad, motivating them to establish businesses that achieve innovative results. The article also outlines the legislative frameworks protecting refugees in other countries, including the Convention Relating to the Status of Refugees, the Protocol Relating to the Status of Refugees, the Association Agreement between Ukraine and the European Union, the European Atomic Energy Community, and their member states, as well as Council Directive 2001/55/EU and Decision 2022/382 of the Council of the European Union dated March 4, 2022. The article underscores the crucial role of the state and international organizations in fostering business development in Ukraine, which should aid in the return of refugees from abroad and facilitate their transition to IDP status.

Key words: financial support, refugees, business start-ups, international organisations, internally displaced persons, investments, government programmes, European Union, innovative activities, start-ups, international programmes, Association Agreement between Ukraine and the EU, economic entity, legal entity.

Постановка проблеми. Починаючи з лютого 2024 року, тобто від повномасштабного вторгнення, РФ обстрілювала міста України, завдаючи шкоди життю, здоров'ю та економічним інтересам населення України, суб'єктів господарювання і держави. Це чинило і досі чинить негативний вплив на економіку країни, житлову та іншу цивільну інфраструктуру, а також на фізичне і ментальне здоров'я людей, які отримують від обстрілів психологічні, моральні, фізичні та матеріальні травми. Тобто в Україні уже впродовж більш ніж трьох років (а в Автономній республіці Крим та окремих районах Донецької і Луганської областей) від російської агресії страждають громадяни, суб'єкти господарювання і держава. Серед перших найбільше страждають вразливі категорії громадян — молоді матері з маленькими дітьми, вагітні жінки, особи з інвалідністю, люди похилого віку, які змушені щоразу під час оголошення тривоги переходити до укриттів, щоб зберегти життя і здоров'я собі і своїм дітям. Там часто доводиться перебувати без належного харчування, іноді із поганою вентиляцією та відсутністю опалення, тобто в умовах, які

можуть завдати шкоди життю і здоров'ю, як дорослих так і особливо дітей. І це мова ведеться про міста та регіони, підконтрольні законній владі України. У тимчасово окупованих російською федерацією регіонах про дотримання елементарних прав і свобод людини і громадянина говорити не доводиться зовсім. Зрозуміло, що усім адекватним людям таке життя було не до вподоби. Часто неможливо ні жити, ні виховувати дітей або думати про своє та їхнє майбутнє. Таким чином, багато громадян України та іноземців, які перебували на території України, ще на початку повномасштабного вторгнення покинули Україну, виїхавши за кордон, переважно у країни — члени ЄС. Проте значна кількість українців мігрувала і в більш далекі країни. Загалом, шукаючи притулку, українці стали біженцями у таких країнах, як: Польща, Іспанія, США, Франція, Італія, Канада, Португалія, Молдова, Румунія, Туреччина та ін.

На сьогодні, коли у порівнянні із першими роками війни частота та кількість злочинних обстрілів мирної інфраструктури підвищилася, завдаючи все більшої шкоди державі і громадянам, міграційні

тенденції із залишення території держави тривають. Багато українців стають новими біженцями в інших країнах, де є мирне і відносно заможне життя.

Держава Україна намагається підтримувати ВПО. Уряди інших країн та міжнародні організації намагаються надавати допомогу біженцям з України. Та на сьогодні важливим є не просто забезпечення побутових, житлових, освітніх тощо потреб біженців чи ВПО, але й їх економічних потреб, зокрема щодо відкриття і ведення бізнесу, що є свого роду інвестицією держави у власне майбутнє.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці правового забезпечення різноманітних проблем біженців багато десятиліть присвячуються роботи вчених усього світу. Проблематика правового забезпечення економічних та інших потреб ВПО досліджується українськими вченими з 2014 року, тобто з моменту появи такої категорії громадян. Проблематика правового забезпечення потреб українських біженців у різних країнах світу досліджується науковцями з цих країн та українськими науковцями із 2022 року. Серед останніх можна назвати таких українських дослідників, як: Д. Ганзієнко [1], О. Гетманенко [2], Б. Деревянко [3], К. Мазур [4], Т. Мельник [5], І. Свідерський [6], І. Сторонянська [7], Я. Танчак [8] та ін. У їх роботах досліджуються різноманітні аспекти реалізації економічних інтересів ВПО та ветеранів війни, а також пропонуються до легітимації різні заходи державної підтримки відкриття та ведення бізнесу такими особами в Україні. Проте сама легітимація відбувається не так швидко, як того потребує ситуація, а застосування цих заходів не завжди є ефективним. Підтримка українських біженців у інших країнах та ВПО в Україні з боку міжнародних організацій не завжди здійснюється на постійній основі. Тому потрібні нові додаткові дослідження окресленої вище проблематики.

Метою статті, спираючись на викладене вище, можна визначити: аналіз програм, з яких біженці та ВПО можуть одержати фінансову й іншу підтримку відкриття бізнесу, поглядів окремих дослідників та надання пропозицій щодо оптимізації цих процесів у напрямі зменшення кількості біженців за рахунок переведення їх у категорію ВПО.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження виступили положення актів ЄС, нормативних актів України, погляди та результати напрацювань інших дослідників, інформаційні портали державних і громадських організацій. У статті використано класичні методи наукового пізнання: герменевтично-семантичний, системно-структурний, структурно-функціональний, порівняльно-правовий та ін.

Виклад основного матеріалу. Як було вказано вище, найчастіше виїзд українських біженців відбувався до країн — членів ЄС або інших економічно розвинених демократичних країн Європи. Угодою про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Єв-

ропейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, зокрема пунктом «с» частини другої статті 16 визначено, що «Згідно з відповідним законодавством ЄС та чинним національним законодавством, співробітництво буде, зокрема, зосереджуватись на: запровадженні всеохоплюючого діалогу з питань притулку, зокрема стосовно практичних аспектів реалізації Конвенцій ООН про статус біженців 1951 року, Протоколу щодо статусу біженців 1967 року та інших відповідних міжнародних документів, а також шляхом забезпечення поваги принципу «невислання» [9]. Наявністю цієї та аналогічних норм міжнародного законодавства пояснюється велика кількість українських біженців у країнах ЄС.

Захист українців у ЄС здійснюється відповідно до Директиви Ради 2001/55/ЄС про мінімальні стандарти для надання тимчасового захисту у разі масового напливу переміщених осіб та про заходи, що сприяють збалансованості зусиль між державами-членами щодо прийому таких осіб та відповідальності за наслідки такого прийому від 20 липня 2001 року [10]. Цю Директиву було активовано по відношенню до українців Рішенням Ради ЄС 2022/382 від 4 березня 2022 року [11], що було нагальною потребою початку 2022 року [1]. Тимчасовий захист українських біженців постійно пролонгується пропорційно продовженню воєнних дій на території України. Так, Рада Європейського Союзу учергове 25 червня 2024 року прийняла рішення, відповідно до якого було продовжено тимчасовий захист біженців до березня 2026 року [12]. Тобто, українські біженці у країнах ЄС можуть певний час залишатися у безпеці. А надання фінансової допомоги на задоволення своїх економічних інтересів у межах усього ЄС не легітимується. Кожна держава сама вирішує для себе правила і розміри допомоги. Переважна більшість держав надає обмежену фінансову допомогу біженцям на задоволення основних прав — на життя, здоров'я, проживання тощо. Фінансова допомога на започаткування і ведення бізнесу українським біженцям у Європі, як і ВПО в Україні, надається в індивідуальному порядку різноманітними міжнародними організаціями. В окремих європейських державах на рівні територіальних громад розвинене «ветеранське підприємництво»: наявний ряд місцевих та урядових програм, які допомагають як започаткувати бізнес (наприклад, із застосуванням зручної системи кредитування), так і розвивати, масштабуючи чи підтримуючи його. В Україні все тільки на початковій стадії розвитку [8, с. 236]. І це при тому, що європейські країни уже кілька десятиліть не ведуть війн. В Україні такий вид підприємництва лише починає з'являтися. І підтримку ветерани — організатори бізнесу отримують переважно не від держави чи територіальних громад, а від своїх колег, які виступають їх кредиторами або просто замовниками чи споживачами.

Утворення (реєстрація) суб'єкта господарювання (юридичної особи) є кінцевим кроком початку бізнесу. На найпершому етапі власники майна майбутнього суб'єкта бізнесу вирішують яким видом діяльності займатися і в якій організаційно-правовій формі реєструватися. У кожній державі, як і в Україні, можуть бути різні вимоги до професійного здійснення певного виду господарської діяльності. У цьому плані біженцям (тобто українцям в інших державах) складніше, ніж ВПО (українцям, які вимушено змінили своє місце проживання в межах України). Біженці повинні опанувати іноземну мову та вивчити законодавство цієї країни щодо реєстрації та здійснення різних видів господарської діяльності. Часто законодавство може вимагати отримання ліцензії чи певного дозволу на здійснення певного виду діяльності. Зазвичай іноземцям, зокрема біженцям, вдається розпочати новий стартап із виробництва певної інноваційної продукції, що є революційним для іноземної країни-притулку. Але для цього тим більше треба знати іноземну мову та законодавство. ВПО уже могли знати вимоги українського законодавства, а у випадку прогалин у знаннях — можуть вільно прочитати нормативну базу українською мовою. Крім цього в окремих країнах Європи місцеве населення може негативно ставитися до біженців з України та до біженців загалом через конкуренцію на ринках праці та різної продукції, а також через потребу виділення коштів із бюджетів інших країн на підтримку українців, зокрема і їх бізнесу. Українські дослідниці І.З. Сторонянська та Л.Я. Бенюк зазначають, що приїзд біженців у країни ЄС спричиняє додаткові витрати з бюджету [7]. У таких випадках на допомогу українським біженцям за кордоном можуть прийти різноманітні міжнародні організації, які можуть надати безкоштовні консультаційні та організаційні послуги — розтлумачити норми іноземного законодавства, порадити вид діяльності та поінформувати про можливість отримання фінансової допомоги для початку ведення бізнесу (можливо, організації стартапу) від цієї чи інших міжнародних організацій.

Після обрання виду діяльності власники майна та засновники потенційного суб'єкта бізнесу повинні обрати зручну для себе організаційно-правову форму із дозволених у певній країні (для біженців) або в Україні (для ВПО). А тут, на жаль, перевага буде у біженців, оскільки Законом України від 9 січня 2025 року № 4196-IX «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» крім невиннованого скасування чинності Господарського кодексу України було заборонено утворення нових суб'єктів господарювання (юридичних осіб) в організаційно-правовій формі підприємства [13]. І порівняння законодавства про господарські товариства України та країни, в якій знайшло прихисток найбільше біженців з Украї-

ни, не на користь нашої держави. Так, в Україні дозволено утворення та діяльність шести видів господарських товариств (ПАТ, ПрАТ, ТОВ, ТДВ, повного і командитного товариств), а в Республіці Польща — десяти видів господарських товариств (вісім національних (польських) і два наднаціональних європейських) [14, с. 11]. Крім цього Республіка Польща та ФРН надають підтримку працевдатним біженцям з України — у працевлаштуванні та соціалізації, зокрема й економічній [2].

На наступному етапі організації бізнесу треба пройти сам процес державної реєстрації. Зазвичай він є безоплатним. Проте може займати достатньо тривалий проміжок часу. На сьогодні в Україні, як і в багатьох європейських державах, процедуру реєстрації суб'єкта бізнесу (реєстрації юридичної особи) можна здійснити онлайн. Допомога міжнародних і внутрішніх організацій може бути переважно консультативною.

Та головною перешкодою для початку нового бізнесу найчастіше є відсутність стартового капіталу. Біженці чи ВПО об'єктивно постраждали від війни й апіорі перебувають в економічно гірших умовах, ніж місцеві мешканці. Тому для відкриття ними бізнесу потрібна серйозна фінансова підтримка держави та міжнародних організацій.

Українські біженці можуть звернутися до Європейської Асоціації Розвитку Бізнесу. Ця асоціація реалізує міжнародну програму, спрямовану на підтримку біженців, які бажають працювати в освітньому бізнесі за кордонами України (у країнах ЄС, Великій Британії, Швейцарії, США, Канаді або Австралії). За програмою надаються гранти для допомоги біженцям, проводяться освітні програми для підтримки біженців у створенні бізнесу, а також окремо надаються гранти на франчайзинг, гранти на розвиток жіночого підприємництва та ін. [15]. Таким чином, українці, які опинилися за кордоном у зв'язку з військовою агресією на території України, мали змогу отримати кошти для створення суб'єктів бізнесу (юридичних осіб) та провадження ними діяльності. З 2021 року грантові програми названої асоціації крім Європи та Азії поширилися на країни Америки, Африки та Австралію. Слід вказати на те, що міжнародні організації надають різноманітну підтримку і ВПО в Україні, які наважуються на відкриття бізнесу. Наприклад, ПРООН діє в Україні задовго до російської агресії та пропонує навчання ВПО з метою отримання «підприємницької компетентності». В Україні цей термін уперше офіційно застосували в переліку ключових компетентностей, визначених українськими педагогами за результатами обговорень, організованих у рамках проекту ПРООН «Освітня політика та освіта для сталого розвитку» 2013 року [6, с. 139].

Британська благодійна організація OPORA допомагає біженцям започаткувати бізнес у Великій Британії за допомогою надання навчальних матеріалів,

проведення вебінарів, розроблення стратегії тощо. Вона скеровує біженців куди необхідно звернутись для отримання юридичної і фінансової допомоги тощо [16]. Вказана організація інформаційно допомагає біженцям влаштуватись та розпочати перші кроки щодо здійснення діяльності зі створення суб'єктів бізнесу (юридичних осіб).

Для того, аби працювати на себе і заробляти самостійно та підтримувати економіку власної держави в Україні за допомогою відповідних державних програм заохочується відкриття бізнесу. Звичайно, що створити відповідну бізнес-структуру під час війни та запровадити її ефективну господарську діяльність надто складно. Але з допомогою державної підтримки варто спробувати розпочати власну справу. Зокрема, держава на Інформаційній платформі «Повертайся додому» у вкладці «Можливості та допомога» надає інформацію про портали та програми для відкриття і популяризації бізнесу в Україні, зокрема про Урядову програму «єРобота» [17], за допомогою якої можна отримати безповоротний грант для відкриття / відновлення та функціонування бізнесу. Програма працює через портал Дія [18]. Науковці зазначають, що при реалізації цієї програми виникають певні ускладнення, а саме є складною розробка бізнес-планів, суворі вимоги до місць для праці, а також наявність бюджетних обмежень та відсутність постійного нагляду та ін. [19]. Проте якщо вже вдалося розпочати бізнес, держава може підтримувати роботодавців, які працевлаштовують ВПО. Сума виплати становить 6500 грн. на місяць за кожного працевлаштованого (не більш ніж за 2 місяці, на підставі заяви роботодавця, поданої до центру зайнятості в електронній або паперовій формі) [4, с. 35]. Важливу роль на етапі початку роботи суб'єкта бізнесу відіграє податкова лібералізація, а підприємець може отримати безвідсотковий кредит до 60 млн. грн. на строк до 5 років. Відсотки по кредиту під час війни сплачуватиме держава. Строк кредитування залежатиме від цільового призначення коштів [4, с. 35]. Раніше держава припиняла надання допомоги ВПО у випадку наявності у них в українських банках депозитів у відносно невеликих розмірах [3, р. 214–215]. Зараз ситуація змінюється і держава зацікавлена у підтримці вітчизняних банків та інших суб'єктів бізнесу — резидентів України.

Нещодавно в Україні запрацювала державна програма «Національний кешбек», яка забезпечує компенсацію споживачам українських товарів у розмірі 10 відсотків і рекламує українських товаровиробників [20]. Таким чином, підвищується попит на продукти, виготовлені національними виробниками [18]. Українські компанії, які беруть участь у цій програмі, отримують додаткові доходи.

Портал «Дія.Бізнес» містить інформацію про курси, консультації, програми для фінансування, можливості для експорту тощо [21; 18]. Українські науковці досліджували вплив цих програм на суб'єктів малого

і середнього бізнесу та оцінили його як позитивний для запровадження бізнесу і розширення його можливостей [22]. Загалом фінансова підтримка суб'єктів малого та середнього бізнесу може здійснюватися і через надання податкових стимулів, розробку спеціальних програм для малих і середніх підприємств, залучення інвестицій у нові галузі та інноваційні проекти. Середньострокова перспектива передбачає необхідність упровадження реформ для поліпшення бізнес-середовища, зменшення бюрократії, підвищення конкурентоспроможності та стимулювання експорту [5]. Для цього увага держави може спрямовуватися на розвиток законодавства про інноваційну діяльність. Об'єктом інвестиційної діяльності українських та міжнародних організацій є суб'єкти приватного бізнесу, які демонструють значний потенціал зростання, на фазах їх початкового розвитку, розширення та перетворення. Але з переходом об'єкта інвестування з початкової у фазу стабільного виробництва інтерес до нього з боку венчурних фондів згасає, оскільки вони інвестують переважно у розвиток новітніх інноваційних технологій [23, с. 61]. Для модернізації та новітнього запуску законодавства про інновації 29 серпня 2025 року у Верховній Раді було зареєстровано законопроект «Про підтримку та розвиток інноваційної діяльності» (реєстр. № 13715 від 29.08.2025), розроблений через застарілість і неузгодженість із практикою країн-членів ЄС, а також рекомендаціями Oslo Manual 2018, чинного українського законодавства у сфері інноваційної діяльності. Прийняття законопроекту повинно серед іншого забезпечити підвищення рівня інноваційності національної економіки, створення нових робочих місць, збереження та повернення людського капіталу, підвищення економічної віддачі від інноваційного бізнесу, залучення інвестицій в інноваційну діяльність [24]. На нашу думку, крім запровадження інноваційних ідей в українські стартапи і нові суб'єкти бізнесу важливим тут є напрямок на повернення кваліфікованих, креативних, нестандартних українських фахівців і працівників із-за кордону в Україну та запровадження ними бізнесу, спрямованого на досягнення інноваційних результатів.

Висновки і перспективи подальших досліджень. На основі наведеного у статті можна вказати на важливість, актуальність і нагальність надання державної підтримки ВПО, утворення умов для повернення українських біженців із-за кордону, а також надання фінансової підтримки ВПО та іншим українцям з боку міжнародних організацій на започаткування і розвиток бізнесу. У європейських державах та Україні діють різноманітні програми, спрямовані на відкриття та розвиток стартапів та суб'єктів бізнесу, що продукують інновації, працевлаштовують біженців та ВПО. Державна урядова програма «єРобота», державна програма «Національний кешбек», проведення державними органами і міжнародними організаціями курсів,

надання консультацій, запуск програм із фінансування, надання пільгових можливостей для експорту, запуск податкової лібералізації і надання пільгових чи безвідсоткових кредитів для ВПО, колишніх військовослужбовців та громадян, які залишаються і готові працювати в Україні, позитивно впливають на зменшення потоку українців за кордон. Міжнародні благодійні, грантові та інші організації, які зареєстровані і переважно діють в інших країнах, зацікавлені у підтримці та захисті економічних інтересів українців в Україні. Внаслідок отримання фінансової підтримки для організації та ведення бізнесу в Україні українці не матимуть вагомої причини для виїзду за кордон. Вони поряд із початком

та розвитком бізнесу зможуть забезпечити себе, свою сім'ю, родичів і працівників, відбудувати житло, надати освіту дітям тощо. Перспективами подальших розвідок у досліджуваній площині є нормативне врегулювання питань виділення землі і майна для ВПО з тимчасово окупованих територій місцевими територіальними громадами центру і заходу України, пошук новітніх перспективних можливостей для залучення іноземних інвестицій в інноваційний розвиток суб'єктів бізнесу в Україні, особливо започаткованих за участі ВПО. Вирішення цих завдань також сприятиме зменшенню кількості українських біженців за кордонами України за рахунок їх повернення і переведення у категорію ВПО.

Література

1. Ганзієнко Д. Тимчасовий захист чи статус біженця: в чому принципова різниця? 23.05.2022. *LIGA ZAKON*. URL: https://jurliga.ligazakon.net/ru/news/210033_timchasoviy-zakhist-chi-status-bzhentsya-v-chomu-printsipova-rznitsya (дата звернення: 30.09.2022).
2. Гетманенко О. О. Міграційний шок та адаптація ринку праці в ЄС. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: «Економічні науки». 2025. № 5. DOI: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2025-5-10932>
3. Derevyanko B., Zozulia Y., Rudenko L. Money assets of internally displaced persons as financial resources of commercial banks. *Banks and Bank Systems*. 2017. 12(4). P. 211–217. DOI: 10.21511/bbs.12(4-1).2017.09.
4. Мазур К., Лиманець А. Особливості державного стимулювання відновлення діяльності підприємств України. *Підприємництво та інновації*. 2023. Вип. 29. С. 33–37.
5. Мельник Т. Український бізнес в умовах війни: сучасний стан, проблеми та шляхи їх вирішення. *Journal of Innovations and Sustainability*. 2023. № 7(3). DOI: <https://doi.org/10.51599/is.2023.07.03.07>
6. Свідерський І. Формування підприємницької компетентності внутрішньопереміщених осіб в умовах воєнного стану. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*. 2024. Вип. 26(2). С. 134–143. DOI: [https://doi.org/10.35387/od.2\(26\).2024.134-143](https://doi.org/10.35387/od.2(26).2024.134-143)
7. Сторонянська І. З., Бенювська Л. Я. Нова регіональна політика ЄС: особливості реалізації в контексті сучасних викликів та ризиків. *Територіальний розвиток та регіональна економіка*. 2023. № 1 (159). URL: [https://ird.gov.ua/sep/sep20231\(159\)/sep20231\(159\)_003_StoronyanskaIZ, BenovskaLYa.pdf](https://ird.gov.ua/sep/sep20231(159)/sep20231(159)_003_StoronyanskaIZ, BenovskaLYa.pdf) (дата звернення: 30.09.2022).
8. Танчак Я. Відкриття бізнесу та самозайнятість як спосіб реінтеграції ветеранів з військової служби у цивільне життя. *Сучасні тенденції розвитку соціальної роботи в Україні та зарубіжжі: збірник матеріалів II міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої Міжнародному дню сім'ї*; м. Івано-Франківськ, 15–16 травня 2024 р. / за ред. Г. Й. Михайлишин, І. В. Кулик; упоряд.: Н. В. Сабат, Н. І. Сабат. Івано-Франківськ : НАІР, 2024. С. 234–237.
9. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Закон України від 16 вересня 2014 року № 1678-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 40. Ст. 2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011/conv#Text (дата звернення: 30.09.2022).
10. Директива Ради 2001/55/ЄС про мінімальні стандарти для надання тимчасового захисту у разі масового напливу переміщених осіб та про заходи, що сприяють збалансованості зусиль між державами-членами щодо прийому таких осіб та відповідальності за наслідки такого прийому. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU01293?an=2> (дата звернення: 30.09.2022).
11. Імплементативне рішення Ради (ЄС) 2022/382, що встановлює наявність масового напливу переміщених осіб з України у розумінні статті 5 Директиви 2001/55/ЄС та запроваджує тимчасовий захист. *LIGA ZAKON*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU22006> (дата звернення: 30.09.2022).
12. Рада ЄС продовжила тимчасовий захист для українських біженців до березня 2026 року. *Офіційний веб-сайт Європейського Союзу*. 26.06.2024. URL: https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/%D1%80%D0%B0%D0%B4%D0%B0-%D1%94%D1%81-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B6%D0%B8%D0%BB%D0%B0-%D1%82%D0%B8%D0%BC%D1%87%D0%B0%D1%81%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9-%D0%B7%D0%B0%D1%85%D0%B8%D1%81%D1%82-%D0%B4%D0%BB%D1%8F-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D1%85-%D0%B1%D1%96%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D0%B2-%D0%B4%D0%BE-%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%BD%D1%8F-2026-%D1%80%D0%BE%D0%BA%D1%83_uk?s=232 (дата звернення: 30.09.2022).

13. Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб : Закон України від 9 січня 2025 року № 4196-IX. *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-20#Text> (дата звернення: 30.09.2022).
14. Дякуновський О.Є. Правове регулювання підприємницької діяльності в Україні та Республіці Польща: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Вінниця, 2021. 20 с.
15. Гранти на старт бізнесу для українців, які виїхали з України під час війни. *Офіційний портал Європейської Асоціації Розвитку Бізнесу*. URL: <https://eabd.org/grants-eabd-for-ukrainians/> (дата звернення: 30.09.2022).
16. Власний beauty бізнес у Великій Британії: що потрібно знати? *Офіційний портал OPORA*. URL: <https://ua.opora.uk/job/vidkrittya-beauty-biznesu#9-2-challenges> (дата звернення: 30.09.2022).
17. «Робота. Сайт урядової програми». URL: <https://erobota.diia.gov.ua/> (дата звернення: 30.09.2022).
18. Повертайся додому. *Інформаційна платформа*. URL: <https://comebackhome.com.ua/#mozhlivosti> (дата звернення: 30.09.2022).
19. Кобеля-Звір М.Я., Звір Ю.В. Вплив грантів програми «Робота» за напрямком «Власна справа» на розвиток підприємництва в Україні. *Вісник ЛТЕУ. Економічні науки*. 2025. № 82. DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2025-82-05>
20. Купуйте українські товари — отримуйте кешбек 10%. *Зроблено в Україні*. Сайт. URL: <https://madeinukraine.gov.ua/national-cashback> (дата звернення: 30.09.2022).
21. Дія. Бізнес. *Портал*. URL: <https://diia.gov.ua/news/portal-diyabiznes> (дата звернення: 30.09.2022).
22. Дикань В.Л., Токмакова І.В., Чорнобровка І.В. Антикризовий інструментарій стратегії державного управління малим і середнім бізнесом. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2025. № 89. С. 9–19.
23. Дерев'янко Б., Счастливцева Р. Нормативно-правове регулювання діяльності венчурних фондів. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 1. С. 59–64. URL: <https://repository.ndippp.gov.ua/handle/765432198/278> (дата звернення: 30.09.2022).
24. Про підтримку та розвиток інноваційної діяльності: проект закону України від 29 серпня 2025 року реєстр. № 13715. *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57219> (дата звернення: 30.09.2022).

References

1. Hanziienko D. Tymchasovyi zakhyt chy status bizhentsia: v chomu pryntsypova riznytsia? [Temporary protection or refugee status: what is the fundamental difference?]. *LIGA ZAKON*. 23.05.2022. URL: https://jurliga.ligazakon.net/ru/news/210033_tymchasoviy-zakhyst-chi-status-bzhentsya-v-chomu-printsipova-rznitsya [in Ukrainian].
2. Hetmanenko O. O. Migrantsiinyi shok ta adaptatsiia rynku pratsi v Ye S. [Migration shock and labor market adaptation in the EU]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal "Internauka". Seriya: "Ekonomiczni nauky" — International scientific journal "Internauka". Series: "Economic Sciences"*. 2025. № 5. DOI: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2025-5-10932> [in Ukrainian].
3. Derevyanko B., Zozulia Y., Rudenko L. Money assets of internally displaced persons as financial resources of commercial banks. *Banks and Bank Systems*. 2017. № 12(4). P. 211–217. DOI: 10.21511/bbs.12(4-1).2017.09.
4. Mazur K., Lymanets A. Osoblyvosti derzhavnoho stymuliuvannia vidnovlennia diialnosti pidpriemstv Ukrainy [Features of state incentives for the restoration of Ukraine enterprises]. *Pidpriemnytstvo ta innovatsii — Entrepreneurship and Innovation*. 2023. Vyp. 29. S. 33–37 [in Ukrainian].
5. Melnyk T. Ukrainskyi biznes v umovakh viiny: suchasnyi stan, problemy ta shliakhy yikh vyrishennia [Ukrainian business under conditions of war: current state, challenges and the ways to solve them]. *Journal of Innovations and Sustainability — Journal of Innovations and Sustainability*. 2023. № 7(3). DOI: <https://doi.org/10.51599/is.2023.07.03.07> [in Ukrainian].
6. Sviderskyi I. Formuvannia pidpriemnytskoi kompetentnosti vnitrishnoperemishchenykh osib v umovakh voiennoho stanu [Entrepreneurial competence formation at internally displaced persons under conditions of martial law]. *Osvita doroslykh: teoriia, dosvid, perspektyvy — Adult education: theory, experience, prospects*. 2024. Vyp. 26(2). S. 134–143. DOI: [https://doi.org/10.35387/od.2\(26\).2024.134-143](https://doi.org/10.35387/od.2(26).2024.134-143) [in Ukrainian].
7. Storonianska I., Benovska L. Nova rehionalna polityka YeS: osoblyvosti realizatsii v konteksti suchasnykh vyklykiv ta ryzykiv [The new EU regional policy: implementation features in the context of modern challenges and risks]. *Terytorialnyi rozvytok ta rehionalna ekonomika — Territorial development and regional economy*. 2023. № 1 (159). URL: [https://ird.gov.ua/sep/sep20231\(159\)/sep20231\(159\)_003_StoronyanskaIZ_BenovskaLYa.pdf](https://ird.gov.ua/sep/sep20231(159)/sep20231(159)_003_StoronyanskaIZ_BenovskaLYa.pdf) [in Ukrainian].
8. Tanchak Ya. Vidkryttia biznesu ta samozainiatist yak sposib reintehratsii veteraniv z viiskovoi sluzhby u tsyvilne zhyttia. [Business opening and self-employment as a way of reintegration of veterans from military service into civilian life]. *Suchasni tendentsii rozvytku sotsialnoi roboty v Ukraini ta zarubizhzi: zbirnyk materialiv II mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, prysviachenoj Mizhnarodnomu dniu simi — Modern trends in the development of social work in Ukraine and abroad: collection of materials of the II international scientific and practical conference dedicated to the International Day of the Family*. m. Ivano-Frankivsk, 15–16 travnia 2024 r. / za red. H. I. Mykhailyshyn, I. V. Kulyk; uporiad.: N. V. Sabat, N. I. Sabat. Ivano-Frankivsk: NAIR. 2024. S. 234–237 [in Ukrainian].
9. Pro ratyfikatsiiu Uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony: Zakon Ukrainy vid 16.09.2014 roku

№ 1678-7 [On the ratification of the Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, of the other part: Law of Ukraine of 16.09.2014]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy — Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2014. № 40. St. 2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011/conv#Text [in Ukrainian].

10. Council Directive 2001/55/EC of 20 July 2001 on minimum standards for giving temporary protection in the event of a mass influx of displaced persons and on measures promoting a balance of efforts between Member States in receiving such persons and bearing the consequences thereof. *Official Journal*. L 212, 07/08/2001 P. 0012–0023. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2001/55/oj/eng>

11. Implementatsiine rishennia Rady (IeS) 2022/382, shcho vstanovliuie naiavnist masovoho naplyvu peremishchenykh osib z Ukrainy u rozuminni statii 5 Dyrektyvy 2001/55/IeS ta zaprovadzuie tymchasovyi zakhyst [Council Implementing Decision (EU) 2022/382 establishing the existence of a mass influx of displaced persons from Ukraine within the meaning of Article 5 of Directive 2001/55/EC and granting temporary protection]. *LIGA ZAKON*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU22006> [in Ukrainian].

12. Rada YeS prodovzhyala tymchasovyi zakhyst dlia ukrainskykh bizhentsiv do bereznia 2026 roku [The Council of the EU extended temporary protection for Ukrainian refugees until March 2026]. *Ofitsiyni veb-sait Yevropeiskoho Soiuзу — Official website of the European Union*. 26.06.2024. URL: https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/%D1%80%D0%B0%D0%B4%D0%B0-%D1%94%D1%81-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B6%D0%B8%D0%BB%D0%B0-%D1%82%D0%B8%D0%BC%D1%87%D0%B0%D1%81%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9-%D0%B7%D0%B0%D1%85%D0%B8%D1%81%D1%82-%D0%B4%D0%BB%D1%8F-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D1%85-%D0%B1%D1%96%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D0%B2-%D0%B4%D0%BE-%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%BD%D1%8F-2026-%D1%80%D0%BE%D0%BA%D1%83_uk?s=232 [in Ukrainian].

13. Pro osoblyvosti rehuliuвання diialnosti yurydychnykh osib okremykh orhanizatsiino-pravovykh form u perekhidnyi period ta obiednan yurydychnykh osib: Zakon Ukrainy vid 9 sichnia 2025 roku № 4196-9 [On the peculiarities of regulating the activities of legal entities of certain organizational and legal forms in the transitional period and associations of legal entities: Law of Ukraine dated January 9, 2025. No. 4196–9]. *Ofitsiyni portal Verkhovnoi Rady Ukrainy — Official portal of the Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-20#Text> [in Ukrainian].

14. Diakunovskyi O. Ie. Pravove rehuliuвання pidpriemnytskoi diialnosti v Ukraini ta Respublitsi Polshcha: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.04 [Legal regulation of business activity in Ukraine and the Republic of Poland: author's abstract of the dissertation ... candidate of legal sciences: 12.00.04.]. Vinnytsia, 2021. 20 s. [in Ukrainian].

15. Hranty na start biznesu dlia ukraintsiiv, yaki vyikhaly z Ukrainy pid chas viiny [Business start-up grants for Ukrainians who left Ukraine during the war]. *Ofitsiyni portal Yevropeiskoi Asotsiatsii Rozvytku Biznesu — Official portal of the European Business Development Association*. URL: <https://eabd.org/grants-eabd-for-ukrainians/> [in Ukrainian].

16. Hranty na start biznesu dlia ukraintsiiv, yaki vyikhaly z Ukrainy pid chas viiny [Own beauty business in the UK: what you need to know?]. *Official OPORA portal*. URL: <https://ua.opora.uk/job/vidkrittya-beauty-biznesu#9-2-challenges> [in Ukrainian].

17. ieRobota. [eWork]. *Sait uriadovoi prohramy — Government program website*. URL: <https://erobota.diia.gov.ua/> [in Ukrainian].

18. Povertaisia dodomu [Come home]. *Informatsiina platforma — Information platform*. URL: <https://comebackhome.com.ua/#mozhyvosti> [in Ukrainian].

19. Kobelia-Zvir M., Zvir Yu. Vplyv hrantiv prohramy “ieRobota” za napriamkom “Vlasna sprava” na rozvytok pidpriemnytstva v Ukraini [The impact of the “e-Robota” program grants under the “Own Business” truck on the development of entrepreneurship in Ukraine]. *Visnyk LTEU. Ekonomichni nauky — Herald of Lviv University of Trade and Economics. Economic Sciences*. 2025. № 82. DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2025-82-05> [in Ukrainian].

20. Kupuie ukrainski tovary — otrymuie keshbek 10%. [Buy Ukrainian goods — get 10% cashback]. *Zrobleno v Ukraini. Sait — Made in Ukraine. Website*. URL: <https://madeinukraine.gov.ua/national-cashback> [in Ukrainian].

21. Diia. Biznes. [Action. Business]. *Portal*. URL: <https://diia.gov.ua/news/portal-diyabiznes> [in Ukrainian].

22. Dykan V.L., Tokmakova I.V., Chornobrovka I.V. Antykryzovyi instrumentarii stratehii derzhavnogo upravlinnia malym i serednim biznesom [Anti-crisis toolkit of the strategy of state management of small and medium-sized businesses]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti — Bulletin of the Economy of Transport and Industry*. 2025. № 89. S. 9–19 [in Ukrainian].

23. Derevianko B., Schastlyvtseva R. Normatyvno-pravove rehuliuвання diialnosti venchurnykh fondiv [Legal regulation activity of venture capital funds]. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo — Entrepreneurship, economy and law*. 2017. № 1. S. 59–64. URL: <https://repository.ndipp.gov.ua/handle/765432198/278> [in Ukrainian].

24. Pro pidtrymku ta rozvytok innovatsiinoi diialnosti: proiekt zakonu Ukrainy vid 29 serpnia 2025 roku reiestr. № 13715 [On the support and development of innovative activities: draft law of Ukraine dated August 29, 2025, registration No. 13715]. *Ofitsiyni portal Verkhovnoi Rady Ukrainy — Official portal of the Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57219> [in Ukrainian].

Слюсаренко Віталій Анатолійович

*аспірант кафедри цивільного, господарського та екологічного права
Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»*

Sliusarenko Vitalii

*Postgraduate of the Department of Civil, Economic and Environmental Law
Dnipro University of Technology*

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-9-11390

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ХМАРНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ: ВІД РАМКОВОГО ЗАКОНУ ДО ФОРМУВАННЯ МОДЕЛІ ЦИФРОВОГО СУВЕРЕНІТЕТУ

LEGAL REGULATION OF CLOUD SERVICES IN UKRAINE: FROM FRAMEWORK LAW TO THE FORMATION OF A DIGITAL SOVEREIGNTY MODEL

Анотація. Вступ. Цифрова трансформація сфер публічного управління та господарських відносин супроводжується активним упровадженням хмарних технологій, які забезпечують ефективне використання інформаційних ресурсів, підвищують гнучкість управлінських механізмів і сприяють безперервності функціонування критично важливих електронних сервісів. В умовах воєнного стану особливої актуальності набувають питання належного правового регулювання, орієнтованого на гарантування кіберстійкості та захисту державних і корпоративних інформаційних систем. У статті розглянуто правову природу хмарних послуг, визначено тенденції їх розвитку та особливості законодавчого регулювання. Акцент зроблено на проблемних правових аспектах застосування цих технологій та необхідності подальшого вдосконалення нормативно-правової бази з метою забезпечення балансу між потребами держави, бізнесу й суспільства в умовах посилення глобальних безпекових викликів.

Мета. Метою дослідження є проаналізувати ефективність запроваджених законодавчих новацій у сфері хмарних послуг, виявити проблемні аспекти їх застосування та визначити основні подальші напрямки формування державної політики, здатної гарантувати кіберстійкість, правову визначеність і цифровий суверенітет.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є нормативно-правові акти України, що регулюють сферу хмарних послуг, зокрема Закон України «Про хмарні послуги», постанови Кабінету Міністрів України та інші підзаконні нормативні акти; рішення та роз'яснення профільних регуляторних органів, зокрема Національного банку України, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, Міністерства цифрової трансформації України, які визначають особливості застосування хмарних технологій у період воєнного стану; міжнародні регуляторні документи, що встановлюють правові засади функціонування ринку хмарних; наукові праці вітчизняних та зарубіжних дослідників, присвячені проблематиці правового регулювання цифрової економіки та інформаційної безпеки. У процесі дослідження використано комплекс загальнонаукових і спеціально-юридичних методів. Системний аналіз застосовано для виявлення взаємозв'язків між правовими нормами, що регулюють сферу хмарних технологій. Формально-юридичний метод дозволив здійснити тлумачення правових норм та з'ясувати їхнє практичне значення. Метод правового моделювання застосовано для визначення перспективних напрямів удосконалення нормативно-правової бази у сфері хмарних послуг та формулювання висновків дослідження.

Результати. Дослідження засвідчило, що в Україні триває активне формування засад правового регулювання хмарних послуг. Прийняття Закону України «Про хмарні послуги» та його розвиток у підзаконних нормативних актах стали відправною точкою для систематизації правовідносин у цій сфері. Аналіз правозастосовної практики воєнного часу та новел нормативного регулювання показав, що державна політика орієнтується насамперед на забезпечення кіберстійкості та захист критичних інформаційних ресурсів. Дозволи на використання іноземних хмарних середовищ у країнах ЄС, Великій Британії, США та Канаді стали вимушеною реакцією на загрозу фізичного знищення українських дата-центрів. Водночас приклад розгортання національних рішень, зокрема платформи «Дія» на базі приватних українських дата-центрів, підтвердив перспективність моделі «суверенної хмари», спрямованої на локалізацію даних і мінімізацію залежності від іноземних провайдерів. Встановлено, що чинна нормативно-правова база має рамковий характер і потребує подальшої конкретизації через впровадження підзаконних актів та адаптацію до міжнародних стандартів

інформаційної безпеки. При цьому тенденції розвитку українського ринку свідчать про посилення ролі приватних ініціатив у формуванні національної хмарної інфраструктури, що в поєднанні з державним регулюванням створює передумови для становлення моделі цифрового суверенітету України.

Перспективи. У подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на деталізації механізмів імплементації Закону України «Про хмарні послуги», на аналізі правових аспектів формування національної хмарної інфраструктури та на оцінці її здатності забезпечувати кіберстійкість і захист критичних даних. Дослідження в напрямку адаптації нормативної бази до міжнародних стандартів інформаційної безпеки дозволить сприяти зміцненню цифрового суверенітету України та підвищити конкурентоспроможність українського IT-сектору.

Ключові слова: хмарні послуги, цифрова трансформація, хмарний суверенітет, кіберстійкість, правове регулювання, воєнний стан, державна політика.

Summary. Introduction. The digital transformation of public administration and economic relations is accompanied by the active implementation of cloud technologies, which ensure the effective use of information resources, increase the flexibility of management mechanisms, and contribute to the continuity of critical electronic services. In the context of martial law, issues of proper legal regulation, aimed at guaranteeing cyber resilience and the protection of state and corporate information systems, become particularly relevant. The article examines the legal nature of cloud services, identifies their development trends, and the peculiarities of legislative regulation. Emphasis is placed on the problematic legal aspects of applying these technologies and the need for further improvement of the regulatory framework to ensure a balance between the needs of the state, business, and society in the face of increasing global security challenges.

Purpose. The purpose of the research is to analyse the effectiveness of implemented legislative innovations in the field of cloud services, identify problematic aspects of their application, and determine the main future directions for forming state policy capable of guaranteeing cyber resilience, legal certainty, and digital sovereignty.

Materials and methods. The research materials include regulatory acts of Ukraine governing the field of cloud services, in particular the Law of Ukraine “On Cloud Services”, resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine, and other subordinate regulatory acts; decisions and clarifications of relevant regulatory bodies, including the National Bank of Ukraine, the National Securities and Stock Market Commission, the Ministry of Digital Transformation of Ukraine, which define the peculiarities of applying cloud technologies during martial law; international regulatory documents establishing the legal framework for the functioning of the cloud services market in the EU; scientific works of domestic and foreign researchers dedicated to the problems of legal regulation of the digital economy and information security. The study used a complex of general scientific and special legal methods. System analysis was applied to identify the interconnections between legal norms regulating the field of cloud technologies. The formal legal method allowed for the interpretation of legal norms and clarification of their practical significance. The method of legal modelling was used to determine promising directions for improving the regulatory framework in the field of cloud services and to formulate the research conclusions.

Results. The study showed that the active formation of the legal framework for cloud services is ongoing in Ukraine. The adoption of the Law of Ukraine “On Cloud Services” and its development in subordinate regulatory acts became the starting point for systematising legal relations in this area. The analysis of wartime law enforcement practice and legislative innovations showed that state policy is primarily focused on ensuring cyber resilience and protecting critical information resources. Permissions to use foreign cloud environments in EU countries, Great Britain, the USA, and Canada became a forced reaction to the threat of physical destruction of Ukrainian data centres. At the same time, the example of deploying national solutions, in particular the “Diia” platform based on private Ukrainian data centres, confirmed the prospects of the “sovereign cloud” model, aimed at data localisation and minimising dependence on foreign providers. It was established that the current regulatory framework is of a framework nature and requires further concretisation through the implementation of subordinate acts and adaptation to international information security standards. At the same time, the development trends of the Ukrainian market indicate an increasing role of private initiatives in forming the national cloud infrastructure, which, in combination with state regulation, creates prerequisites for the establishment of Ukraine’s digital sovereignty model.

Discussion. Future scientific research is proposed to focus on detailing the mechanisms for implementing the Law of Ukraine “On Cloud Services”, on analysing the legal aspects of forming the national cloud infrastructure, and on assessing its ability to ensure cyber resilience and protect critical data. Research in the direction of adapting the regulatory framework to international information security standards will help strengthen Ukraine’s digital sovereignty and increase the competitiveness of the Ukrainian IT sector.

Key words: cloud services, digital transformation, cloud sovereignty, cyber resilience, legal regulation, martial law, state policy.

Постановка проблеми. В умовах постійної глобальної цифрової трансформації інформаційні технології виступають визначальним чинником розвитку як економічних відносин, так і системи державного управління. Особливу роль у цьому

контексті відіграють технології хмарних послуг, які забезпечують органам публічної влади та суб'єктам господарювання можливість користуватися віддаленими дата-центрами, програмними сервісами та обчислювальними потужностями, що надаються

спеціалізованими провайдерами. Такий підхід дозволяє мінімізувати потребу у створенні та підтриманні власної технічної інфраструктури, зменшити витрати на її обслуговування та отримати доступ до ресурсів у режимі «на вимогу». Протягом останнього десятиліття хмарні технології сформувалися як один із найефективніших і найперспективніших механізмів зберігання й обробки даних, що зумовило активний інтерес до їх застосування як у приватному секторі, так і в діяльності органів державної влади. Водночас розвиток цих технологій створює нові виклики для правової системи, яка має забезпечити належний рівень регулювання та захисту прав учасників відповідних правовідносин. Складність правового регулювання у сфері хмарних послуг зумовлена міжгалузевим характером відповідних правовідносин, що охоплюють норми господарського, цивільного та інформаційного права, а також інститути захисту персональних даних і публічних закупівель. Виявлення наявних прогалин і подальший розвиток нормативного забезпечення цієї сфери набувають особливого значення в умовах воєнного стану, коли зростає потреба в безперебійному функціонуванні критичної інфраструктури, стабільності фінансової системи та належному захисті державних інформаційних реєстрів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання розвитку та правового регулювання хмарних технологій активно досліджуються як у вітчизняній, так і в міжнародній науковій літературі. У роботі І. Надточія, І. Крамаренка та Н. Гришиної хмарні сервіси розглядаються як інструмент підвищення рівня фінансово-економічної безпеки підприємств та вдосконалення окремих операційних процесів у сучасних умовах цифровізації [1]. В. Кулик і М. Любимов зосередили увагу на аналізі можливостей, ризиків і перспектив застосування хмарних технологій у сфері бухгалтерського обліку суб'єктів господарювання [2]. У дослідженні О. Добровіцької та Ю. Лучко розглянуто специфіку застосування хмарних технологій у сфері вищої освіти, при цьому підкреслено їх значення для модернізації освітнього середовища та підвищення ефективності навчального процесу [3]. Схожі аспекти висвітлено у дослідженні О. Стойки та Д. Матейчук, яке присвячене інтеграції цифрових технологій у вищій школі [4]. Окреме місце займають праці, що стосуються договірного регулювання. Так, Н. Давидова досліджує цивільно-правові особливості договорів у сфері надання SaaS-послуг (Software as a Service), підкреслюючи необхідність чіткого визначення прав та обов'язків сторін [5]. Економічні аспекти впровадження хмарних технологій в Україні досліджували І. Шевчук та Б. Депутат, які проаналізували тенденції розвитку ринку хмарних сервісів, окреслили переваги для бізнес-структур і державного сектору, а також вказали на ризики та необхідність нормативного врегулювання їх застосування [6]. У між-

народному науковому дискурсі переважає інтерес до проблем безпеки хмарних рішень, транскордонної передачі даних і захисту персональної інформації. Європейські дослідники приділяють значну увагу впровадженню базових регуляторних актів ЄС у сфері цифрової економіки, зокрема Регламенту про гармонізовані правила справедливого доступу до даних та їх використання (Data Act), який набув чинності 11 січня 2024 року та почав застосовуватися з 12 вересня 2025 року, а також Акта про цифрові ринки (Digital Markets Act) [7]. Ці документи визначають засади справедливого доступу до даних, забезпечують конкурентність цифрових ринків і сприяють розвитку інтероперабельності хмарних сервісів.

Постановка завдання. Оцінка ефективності чинного правового регулювання хмарних послуг в Україні та дослідження особливостей формування державної політики у сфері хмарних технологій як елемента цифрової трансформації й забезпечення інформаційної безпеки держави та бізнесу.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах стратегія сталого розвитку провідних національних економік безпосередньо пов'язується з їхнім домінуванням у сфері наукових досліджень і технологічних розробок, активним продукуванням нових знань, формуванням високотехнологічних галузей виробництва та масовим упровадженням інноваційних рішень. Науково-технічний потенціал держави розглядається не лише як фундаментальний чинник економічного зростання та досягнення конкурентних переваг, але й як інструмент забезпечення національної безпеки, збереження державного суверенітету та підвищення рівня конкурентоспроможності у глобалізованому світі. Україна послідовно орієнтує свою державну політику на інтеграцію технологічних інновацій у ключові сфери економічної діяльності та державного управління. Пріоритети державної політики у сфері інноваційної діяльності відображені у Стратегії цифрового розвитку інноваційної діяльності України на період до 2030 року, схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України та доповненій операційним планом заходів на 2025–2027 роки [8]. Важливу роль у цьому процесі відіграє Міністерство цифрової трансформації України, яке виконує функції центрального органу в сфері формування та реалізації державної політики з питань цифровізації, розвитку цифрової економіки, інноваційних технологій, електронної комерції, IT-індустрії, а також у сфері хмарних послуг [9]. Комплексність і системність відповідних заходів сприяють поступовому зростанню національного IT-сектору та розширенню кола суб'єктів господарювання, залучених до цифрової економіки. Очікується, що процес цифрової трансформації у найближчій перспективі охопить усі аспекти соціально-економічного життя більшості держав, оскільки формування інноваційно-інформаційного суспільства неможливе без домінування цифрової економіки як ключового елемента

розвитку. Запровадження новітніх інформаційних технологій зумовлює суттєві зміни у правовому та соціальному середовищі, сприяючи підвищенню якості послуг, ефективності управління та продуктивності праці [10, с. 68].

У цьому контексті особливого значення набуває розвиток віддалених хмарних послуг як технологічної основи цифрової трансформації, що потребує належного правового врегулювання та інтеграції в правове поле України.

Важливим каталізатором активізації державної політики у сфері хмарних технологій стали надзвичайні безпекові обставини, пов'язані з воєнним станом. В умовах війни питання забезпечення кіберстійкості, захисту критично важливих державних інформаційних систем та збереження безперервності функціонування державних електронних сервісів набули особливої актуальності. Саме безпековий вимір сьогодні визначає головні напрями правового регулювання — від локалізації даних і запровадження вимог до інфраструктури постачальників до вироблення національних стратегій цифрової безпеки та міжнародного співробітництва у сфері захисту хмарних сервісів.

Сучасна українська правова політика у сфері цифровізації характеризується поступовим формуванням комплексного публічно-правового механізму регулювання відносин, що виникають у процесі надання та використання хмарних послуг. Важливим кроком у цьому напрямі стало ухвалення Закону України «Про хмарні послуги», який закріпив базові принципи функціонування ринку та визначив ключові вимоги у відносинах типу business-to-government (B2G), тобто у взаємодії постачальників послуг із державними органами та інституціями [11]. Цей закон не лише створив основу для правової визначеності у сфері хмарних технологій, а й підкреслив необхідність запровадження підвищених стандартів безпеки та надійності в роботі з державними інформаційними ресурсами.

Закон України «Про хмарні послуги» від 17 лютого 2022 року № 2075-IX, що набрав чинності 16 вересня 2022 року, спрямований на формування правових умов для належної обробки та захисту даних у процесі використання технологій хмарних обчислень. Його ухвалення мало на меті забезпечення можливостей для впровадження сучасних інформаційних технологій у діяльність органів державної влади, підвищення ефективності управління та раціонального використання державних ресурсів. Нормативний акт визначає коло правовідносин, що виникають у сфері надання та використання хмарних послуг, а також закріплює специфіку їх застосування органами державної влади, органами місцевого самоврядування, військовими формуваннями, створеними відповідно до законодавства України, державними підприємствами, установами й організаціями, суб'єктами владних повноважень

та іншими інституціями, яким делеговано виконання таких повноважень. Закон України «Про хмарні послуги» закріплює рамкове правове регулювання у сфері хмарних технологій, визначаючи базові дефініції та засади їх функціонування. Зокрема, у законі розкриваються ключові поняття, серед яких «хмарні обчислення», «хмарні послуги», «надавач хмарних послуг», «користувач хмарних послуг», «хмарні ресурси» та «центр обробки даних (ЦОД)». Документ встановлює класифікацію видів хмарних послуг і регламентує особливості їх використання, окреслює коло учасників відповідних правовідносин, визначає засади державного управління та регулювання в цій сфері, а також компетенцію регулятора комунікаційних послуг. Важливе значення надано вимогам до постачальників хмарних сервісів та операторів центрів обробки даних, у тому числі щодо включення до офіційного переліку надавачів таких послуг. Окремі положення закону присвячено врегулюванню порядку надання хмарних сервісів, пов'язаних із обробкою державних інформаційних ресурсів або інформації з обмеженим доступом, визначенню правил обробки персональних даних у хмарних середовищах, а також встановленню вимог до захисту інформації при наданні відповідних послуг. Окремий блок норм стосується міжнародного співробітництва, що має сприяти інтеграції України у світовий ринок хмарних технологій і підвищенню рівня інформаційної безпеки [11].

Таким чином, законодавець прагне забезпечити баланс між інноваційним розвитком ринку хмарних сервісів та належним рівнем захисту прав учасників правовідносин, безпеки даних і державних інтересів.

Відповідно до законодавчого визначення хмарна послуга трактується як діяльність з надання хмарних ресурсів за допомогою технологій хмарних обчислень, що забезпечує користувачу можливість віддаленого доступу до відповідної інфраструктури через електронні комунікаційні мережі. Законодавець виокремлює декілька основних різновидів таких послуг: інфраструктура як послуга (Infrastructure as a Service, IaaS), яка полягає в наданні користувачам обчислювальних ресурсів, систем зберігання даних та електронних комунікаційних мереж; платформа як послуга (Platform as a Service, PaaS), що забезпечує доступ користувачів не лише до інфраструктури, а й до спеціалізованих програмних платформ, необхідних для розроблення та експлуатації інформаційних систем; програмне забезпечення як послуга (Software as a Service, SaaS), під якою слід розуміти надання доступу до прикладних програмних продуктів через онлайн-сервіси або спеціалізовані клієнтські додатки; окремо визначено категорію безпека як послуга (Security as a Service, SECaaS), яка передбачає надання користувачу послуг із кіберзахисту із застосуванням хмарних ресурсів. Крім перелічених, до хмарних можуть належати й інші послуги, що відповідають загальному визначенню

та передбачають використання моделей хмарних обчислень [11].

Залежно від моделі розгортання інфраструктури хмарні послуги можуть надаватися на основі приватної, колективної, публічної або гібридної хмари, яка поєднує ознаки двох чи більше зазначених типів. Прогноз компанії Gartner свідчить, що до 2027 року більшість організацій застосовуватимуть так звані галузеві хмарні рішення, які поєднують у собі елементи трьох базових моделей хмарних сервісів (IaaS, PaaS, SaaS) [12].

Можемо констатувати, що прийняття базового закону стало відправною точкою для поетапної еволюції правового поля, орієнтованої на розбудову ринку хмарних сервісів в Україні та створення належних умов для залучення міжнародних постачальників. У сучасних умовах саме питання кібербезпеки значною мірою визначає напрями державної політики у сфері цифрової трансформації, будучи одним із ключових елементів системи національної безпеки. Для України, яка протистоїть збройній агресії, ця проблема постає особливо гостро, оскільки критична інфраструктура, державні реєстри, електронні архіви та комунікаційні мережі постійно перебувають під ризиком суттєвого пошкодження чи знищення. З метою мінімізації ризиків блокування державних інформаційних систем і порушення діяльності інституцій уряд України ухвалив комплекс важливих стратегічних заходів. Вони стосуються перенесення центрів обробки даних за межі країни, активного впровадження хмарних технологій та створення надійних механізмів захисту інформації. Ці заходи стимулюють подальший розвиток українського ринку хмарних послуг, що відкриває додаткові можливості для глобальних провайдерів, таких як Amazon, Google, Microsoft тощо. Разом із тим законодавство встановлює для іноземних і вітчизняних надавачів низку регуляторних вимог та стандартів, спрямованих на гарантування безпеки користувачів та захист національних інтересів.

Нинішній перехідний етап відзначається низкою нормативних новацій, ухвалення яких було відтерміновано у зв'язку з початком повномасштабного вторгнення. Внаслідок військової агресії проти України правова процедура офіційної реєстрації провайдерів хмарних послуг певний час залишалася призупиненою, що ускладнювало завершення відповідних процедур через відсутність затверджених форматів документів і конкретизованих вимог. Вирішення цієї проблеми відбулося 11 лютого 2025 року, коли Кабінет Міністрів України ухвалив постанову № 154 «Деякі питання надання та використання хмарних сервісів та/або послуг центрів обробки даних». Зазначений акт ліквідував попередні правові прогалини, запровадив перехідний період та унормував порядок реєстрації постачальників хмарних послуг.

Прийнята постанова Кабінету Міністрів України була ухвалена на виконання Закону України «Про

хмарні послуги» та врегулювала ключові питання функціонування ринку. Документ визначив порядок надання послуг, пов'язаних з обробкою державних інформаційних ресурсів та інформації з обмеженим доступом, встановив вимоги до постачальників і унормував правила формування й використання електронних каталогів послуг. Важливим елементом стала поява типового договору про надання послуг публічним користувачам та операторам критичної інфраструктури. Так, надання послуг із обробки державних інформаційних ресурсів чи інформації з обмеженим доступом повинно здійснюватися на договірній основі з обов'язковим підтвердженням відповідності постачальника вимогам інформаційної безпеки та безперервності роботи. Вимоги до постачальників охоплюють технічні, організаційні та безпекові заходи, включаючи впровадження систем управління інформаційною безпекою або комплексних систем захисту інформації, проходження експертизи та підтвердження відповідності міжнародним і національним стандартам (ISO/IEC 27001, ISO/IEC 27018, ДСТУ ISO/IEC 27001:2023). Необхідною умовою є наявність документів про відповідність, політик з обробки персональних даних та підтвердження прав на використання інфраструктури. Запроваджено процедуру ведення електронних каталогів послуг, які публікуються державною мовою на сайтах провайдерів і містять інформацію про характеристики послуг, порядок захисту даних, розташування ресурсів, стандарти відповідності та відомості про постачальника. Каталоги використовуються публічними користувачами та операторами критичної інфраструктури під час планування закупівель відповідно до Закону України «Про публічні закупівлі». Типовий договір закріплює умови доступу до послуг, порядок розрахунків, права та обов'язки сторін. Він передбачає обов'язок постачальника негайно інформувати користувача та урядову команду реагування на комп'ютерні надзвичайні події CERT-UA про кіберінциденти, а також встановлює відповідальність у вигляді штрафних санкцій у разі неналежної якості чи порушення строків надання послуг. Дострокове розірвання можливе за взаємною згодою сторін, у разі невиконання умов договору або втрати чинності документів, що підтверджують відповідність вимогам безпеки [13].

Варто зауважити, що прийняття та затвердження Типового договору про надання хмарних послуг і послуг центрів обробки даних для публічних користувачів та операторів критичної інфраструктури стало важливим етапом у розвитку правового регулювання в цій сфері та фактично зняло тривалі наукові дискусії щодо правової природи таких договорів у цивільному законодавстві. До цього моменту серед науковців не було єдності стосовно їх класифікації — частина авторів схилилася до того, що йдеться про договір надання послуг, тоді як інші вбачали ознаки договору оренди або договору зберігання.

Такі підходи пояснювалися специфікою хмарних технологій, адже технічно вони полягають у наданні користувачу доступу до певних серверних потужностей для збереження інформації, що могло сприйматися як умовні оренда чи зберігання даних. Проте, як зазначає Є. Євлахова, саме договір про надання послуг найбільш адекватно відображає сутність цих правовідносин [14, с. 19–22]. Подібної позиції дотримується й Н. Давидова, яка акцентує на доцільності застосування моделі договору інформаційних послуг у сфері Software as a Service (SaaS) [5, с. 20–21].

Отже, нині законодавчо закріплено підхід, згідно з яким договір про надання послуг розглядається як найбільш універсальний правовий інструмент, здатний врахувати багатofункціональність та динаміку хмарних сервісів. Саме його гнучкість щодо предмета та умов надання дозволяє охопити широкий спектр відносин, які не можна вичерпно пояснити крізь призму інших класичних інститутів права.

Прийняття вказаної постанови відкрило можливість офіційної реєстрації постачальників хмарних послуг. На перехідний період, що триватиме до 31 грудня 2025 року, державним установам дозволено здійснювати закупівлю хмарних сервісів у компаній, які ще не пройшли процедуру реєстрації. Водночас після завершення цього етапу реєстрація стане обов'язковою умовою для співпраці з органами державної влади та об'єктами критичної інфраструктури [13].

Відтак реєстрація в статусі надавача хмарних послуг відкриває доступ до співпраці з державними органами та об'єктами критичної інфраструктури, що буде стратегічною перевагою на українському ринку. Український ринок хмарних послуг динамічно формується. Він відкриває значні можливості для глобальних провайдерів, особливо з огляду на масштабну цифровізацію державного сектору та зростання ІТ-індустрії. Водночас ефективний вихід на цей ринок можливий за умови дотримання законодавчих вимог щодо реєстрації, кібербезпеки та надійності інфраструктури. Ті учасники ринку, які вчасно адаптуються до нових правил, отримають довгострокові конкурентні переваги та зможуть закріпитися на перспективному українському ринку хмарних сервісів.

Варто зауважити, що на формування державної політики України у сфері хмарних послуг істотно вплинули безпекові виклики, пов'язані з початком повномасштабного вторгнення у 2022 році. З огляду на критичне значення даних для функціонування державних органів і суспільних інститутів, воєнні дії створили пряму загрозу для збереження та безперервності роботи серверів, на яких зберігаються публічні бази, державні реєстри та службова інформація. При цьому на початок агресії Україна не мала достатньо розвиненої матеріальної та організаційної інфраструктури для захисту таких даних. Протягом багатьох років більшість державних реєстрів функціонували на власних технологічних

майданчиках органів влади, які відповідали за їх адміністрування. Водночас через високу вартість модернізації та стрімкий розвиток інформаційних технологій державні центри обробки даних поступово застаріли й нині потребують комплексного оновлення [15].

Ці обставини зумовили прийняття ряду рішень, спрямованих на можливість використання закордонних хмарних сервісів. Так, постановою Національного банку України від 8 березня 2022 року № 42 було дозволено на період воєнного стану та протягом двох років після його завершення зберігати клієнтські дані, у тому числі ті, що містять банківську таємницю, у хмарних сервісах, розташованих у країнах ЄС, Великій Британії, США та Канаді [16]. Подібний підхід було закріплено й у сфері ринку капіталу, зокрема 4 серпня 2022 року Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку дозволила депозитарним установам і Центральному депозитарію використовувати хмарні сервіси, розташовані в зазначених юрисдикціях [17]. Крім того, 30 грудня 2022 року Кабінет Міністрів України ухвалив постанову № 1500, якою врегульовано можливість розміщення державних інформаційних ресурсів за межами України. Йдеться про дані, що не містять відомостей, віднесених до державної таємниці чи службової інформації, які можуть зберігатися у закордонних хмарних середовищах за умови застосування криптографічного захисту та дотримання спеціальних процедур погодження із Службою безпеки України [18]. Надалі правове регулювання було уточнено й щодо найбільш чутливих категорій даних. Зокрема, змінами до Закону України «Про хмарні послуги» від 16 січня 2024 року № 3549-IX визначено, що в умовах воєнного стану дані, які становлять державну таємницю і належать Міністерству оборони України, Збройним Силам України та іншим військовим формуванням, можуть бути розміщені на хмарах, розташованих у державах-членах НАТО, за умови погодження відповідного рішення Міністром оборони та Генеральним штабом і негайного інформування профільного комітету Верховної Ради України [19].

Водночас у приватному секторі економіки також відбуваються зміни в стратегіях використання хмарних технологій. Показовим прикладом є досвід страхової компанії «ІНГО», яка після початку повномасштабної війни зіткнулася з ризиками втрати даних та простоїв у роботі через перебої з електропостачанням. Щоб мінімізувати ці ризики, в жовтні 2022 року компанія запровадила гібридну модель ІТ-інфраструктури, розподіливши роботу між власним дата-центром та приватною хмарою, створеною оператором GigaCloud у Варшаві. Це дало змогу гарантувати безперервність бізнес-процесів навіть за умов воєнних загроз [20].

Поряд із цим простежується тенденція до переосмислення стратегій використання хмарних тех-

нологій, що безпосередньо пов'язано з необхідністю забезпечення цифрового суверенітету та мінімізації залежності від іноземних провайдерів. У 2025 році провідні українські хмарні провайдери — De Novo, GigaCloud та Датацентр «Парковий» — ініціювали створення альянсу, головною метою якого є розбудова національної хмарної інфраструктури. Ініціатива спрямована на формування умов для збереження критично важливих державних і корпоративних даних безпосередньо на території України, що дозволяє усунути ризики їх блокування, вилучення чи обмеження доступу внаслідок дії іноземного законодавства або геополітичних факторів. Учасники альянсу наголошують, що залежність від зовнішніх постачальників у сфері обробки даних може створювати загрози для національної безпеки, оскільки ключові інформаційні ресурси держави фактично перебувають поза межами її контролю. Актуальною проблемою є відсутність у більшості українських сервісів прямих договірних відносин із глобальними провайдерами (Amazon, Microsoft Azure тощо). Як правило, такі контракти укладаються через локальні компанії-посередники, що істотно підвищує ризик одностороннього припинення надання послуг з боку міжнародних гравців у будь-який момент. Подібна ситуація зумовлена тим, що правове регулювання діяльності глобальних провайдерів здійснюється відповідно до законодавства іноземних держав, насамперед США, і практично не враховує специфіку національної юрисдикції України. В умовах нестабільної геополітичної ситуації це створює реальну загрозу для безперервності функціонування критичних цифрових сервісів. При цьому втрата доступу до даних несе ризик втрати ключових елементів національної цифрової екосистеми, зокрема пов'язаних не лише з хмарними провайдерами чи дата-центрами, а й із підготовкою кадрів, розвитком освітніх програм та інноваційних технологій [21].

У відповідь на зазначені виклики одним із ключових напрямів стала практична реалізація національних хмарних рішень, що дозволяють гарантувати збереження та захист даних у межах української юрисдикції. Показовим прикладом цього процесу є розгортання державної платформи «Дія» на базі дата-центрів українських хмарних провайдерів. Її інфраструктура реалізована за принципом Active-Active, що передбачає роботу в двох географічно розподілених приватних дата-центрах (GigaCloud та DeNovo), з'єднаних незалежними оптичними каналами зв'язку. Такий підхід забезпечує відмовостійкість, географічне резервування даних і відповідність вимогам інформаційної безпеки, які раніше досягалися здебільшого шляхом використання глобальних провайдерів рівня Amazon чи Microsoft [22].

Отже, для українських провайдерів хмарних послуг постає об'єктивна необхідність розбудови спільного сервісного простору, покликаною виконувати функцію єдиної точки доступу для державних ор-

ганів, ІТ-компаній та розробників. Такий простір має забезпечувати надійну альтернативу західним хмарним платформам, гарантувати локальне зберігання даних і відповідність національним стандартам інформаційної безпеки, що в умовах воєнного стану й загострення глобальних кіберзагроз набуває стратегічного значення. У цьому контексті формування так званої «суверенної хмари» розглядається не лише як інструмент забезпечення інформаційної безпеки, а й як стратегічний напрям розвитку українського ІТ-сектору, здатний стимулювати інвестиції, сприяти технологічній модернізації та формувати конкурентні переваги на глобальному ринку. Однак ефективне функціонування спільного сервісного простору неможливе без належного правового регулювання, яке визначає вимоги до провайдерів, порядок взаємодії з органами державної влади, стандарти кіберзахисту та механізми контролю за обробкою даних. Наявність комплексної нормативної бази — від рамкового Закону України «Про хмарні послуги» до підзаконних імплементаційних актів — забезпечує правову визначеність і створює умови для сталого розвитку ринку. Таким чином стратегія об'єднання вітчизняних провайдерів хмарних сервісів набуває особливого значення в умовах воєнного стану й може стати одним із ключових чинників у розбудові моделі цифрового суверенітету України.

Висновки. Загалом аналіз наукових праць та нормативних матеріалів дає підстави стверджувати, що Закон України «Про хмарні послуги» має рамковий характер, оскільки значною мірою його ефективність залежить від діяльності регулятора та від прийняття підзаконних актів, що деталізують механізми його реалізації. Водночас збройна агресія проти України виступила поштовхом до формування нових тенденцій у сфері розвитку хмарних технологій. Перед державою та бізнесом постала дилема: з одного боку — актуальною є потреба в збереженні «хмарного суверенітету» та забезпеченні належного контролю над державними інформаційними ресурсами, а з іншого — воєнні реалії висунули на перший план питання фізичного захисту даних, що нерідко вимагає їх розміщення на серверах за межами України. У результаті регулятори дозволили виведення певних категорій даних до хмарних середовищ у країнах НАТО та в інших державах із розвинутими інститутами кіберзахисту.

Аналіз досвіду практичного застосування хмарних сервісів в умовах воєнного стану та поточного нормативного регулювання відповідних правовідносин свідчить про поступове формування державної політики, орієнтованої на гарантування кіберстійкості та захисту даних критично важливої інформаційної інфраструктури. Першочерговим завданням стає не лише гарантування безперервності роботи державних реєстрів та сервісів, а й створення умов для надійного захисту даних у випадках масованих кібератак чи фізичного знищення центрів обробки

даних. Відтак подальший розвиток правового регулювання має будуватися на комплексному підході, який включає вдосконалення систем організації й менеджменту даних, розробку детальних планів кризового реагування, механізмів відновлення після інцидентів та чітке визначення відповідальності учасників ринку.

У довгостроковій перспективі поточна правозастосовна практика у сфері регулювання хмарних сервісів може стати орієнтиром як для України у процесі подальшого вдосконалення нормативного середовища, так і для інших держав, що стикаються з подібними викликами. В умовах зростання ролі цифрових даних у глобальній економіці та політичних процесах саме Україна здатна напрацювати унікальний досвід формування політики «хмарного суверенітету», заснованої на управлінні ризиками та врахуванні навіть найбільш несприятливих сценаріїв розвитку подій. Така політика має передбачати створення стандартів у сфері обробки та захисту даних, уніфікацію вимог до збереження критичної інформації, а також розширення міждержавної співпраці у питаннях кіберзахисту. В результаті можна очікувати поступове становлення національної моделі управління хмарними послугами, яка поєднуватиме принципи безпеки, суверенітету та технологічної інноваційності.

Ураховуючи складний і комплексний характер регуляторних процесів у сфері хмарних технологій, особливого значення набувають наукові дослідження, спрямовані на оцінку ефективності застосування чинних правових норм в умовах збройного конфлікту та загострення проблем кібербезпеки. Не менш значущим завданням є продовження досліджень у сфері публічного управління та цифрової інфраструктури, зокрема щодо інтеграції хмарних сервісів у діяльність державних інформаційних систем. Це питання набуває особливої актуальності в умовах обмежених фінансових і технічних ресурсів, а також нагальної потреби модернізації державних центрів обробки даних. Окремим напрямом виступає вивчення міжнародного співробітництва та формування політики «хмарного суверенітету», що передбачає розробку узгоджених підходів між Україною та державами ЄС, НАТО й іншими країнами, які вже мають усталені практики у сфері транскордонної передачі даних і гарантування їх захисту. Розробка окреслених напрямів сприятиме не лише вдосконаленню національного законодавства України, а й створить підґрунтя для формування стандартів, здатних забезпечити оптимальний баланс між інноваційним розвитком, інформаційною безпекою та збереженням цифрового суверенітету держави при використанні хмарних технологій.

Література

1. Надточій І.І., Крамаренко І.С., Гришина Н.В. Хмарні технології як інструмент ефективного управління фінансово-економічною безпекою та HR-технологіями в умовах цифровізації. *Економічний простір*. 2024. № 190. С. 187–191. DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/190-34>
2. Кулик В.А., Любимов М.О. Можливості, загрози та перспективи використання «хмарних» технологій у бухгалтерському обліку. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія: Економічні науки*. 2019. № 2. С. 40–46. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvpushk_2019_2_7 (дата звернення: 15.09.2025).
3. Добровіцька О.О., Лучко Ю.І. Застосування хмарних технологій в освітньому процесі закладів вищої освіти. *Освіта та педагогічна наука*. 2023. № 2 (183). С. 62–70. URL: <https://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/handle/123456789/10682> (дата звернення: 15.09.2025).
4. Стойка О., Матейчук Д. Сучасні підходи до впровадження цифрових технологій в освітній процес ЗВО. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. Вип. 62, том 2. С. 297–301. URL: https://www.aphn-journal.in.ua/archive/62_2023/part_2/48.pdf (дата звернення: 15.09.2025).
5. Давидова Н.О. Цивільно-правове регулювання інформаційних відносин SaaS (Software as a Service). *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 6. С. 16–22. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.6.03>
6. Шевчук І.Б., Депутат Б.Я. Економічний аспект використання хмарних технологій у діяльності органів публічної влади та бізнес-структур. *Економіка та суспільство*. 2021. № 31. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/689> (дата звернення: 15.09.2025).
7. Competition and Regulation of Cloud Computing Services: Economic Analysis and Review of EU Policies. Centre on Regulation in Europe (CERRE), February 2024. URL: https://cerre.eu/wp-content/uploads/2024/02/REPORT.CERRE_FEB24.CLOUDS.pdf (дата звернення: 15.09.2025).
8. Про схвалення Стратегії цифрового розвитку інноваційної діяльності України на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025–2027 роках: розпорядження Кабінету Міністрів України від 31.12.2024 № 1351-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1351-2024-r#n466> (дата звернення: 15.09.2025).
9. Про Міністерство цифрової трансформації України: Положення затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 18.09.2019 № 856. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.09.2025).

10. Череп А. В., Воронкова В. Г., Череп О. Г. Цифрова трансформація суспільства як необхідна умова його інноваційного розвитку. Теорія і практика інтелектуальної власності. 2022. № 2. С. 68–72. URL: <http://uran.inprojournal.org/article/view/259745> (дата звернення: 15.09.2025).
11. Про хмарні послуги : Закон України від 17.02.2022 р. № 2075-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2075-20#Text> (дата звернення: 15.09.2025).
12. Gartner report shows AI and cloud a priority for 2023. *SDxCentral*. 2023. URL: <https://www.sdxcentral.com/analysis/gartner-report-shows-ai-and-cloud-a-priority-for-2023/> (дата звернення: 16.09.2025).
13. Деякі питання надання та використання хмарних сервісів та/або послуг центрів обробки даних : Постанова Кабінету Міністрів України від 11.02.2025 № 154. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/154-2025-%D0%BF#Text> (дата звернення: 16.09.2025).
14. Євлахова Е. Р. Істотні умови договорів про використання технологій хмарних обчислень. *Молодий вчений*. 2021. № 11 (99). С. 19–22. URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/2382/2368> (дата звернення: 16.09.2025).
15. Звіт за результатами аналітичного дослідження «Стан та перспективи розвитку державних електронних інформаційних ресурсів». USAID / UK aid проект «Прозорість та підзвітність у державному управлінні та послугах / TAPAS». 2020. URL: <https://tapas.org.ua/wp-content/uploads/2020/08/1530105013.pdf> (дата звернення: 16.09.2025).
16. Про використання банками хмарних послуг в умовах воєнного стану в Україні : Постанова Національного банку України від 08.03.2022 р. № 42. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0042500-22#Text> (дата звернення: 16.09.2025).
17. Про використання у період дії воєнного стану учасниками фондового ринку хмарних послуг та/або послуг центрів обробки даних : Рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 04.08.2022 № 1054. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1054863-22#Text> (дата звернення: 16.09.2025).
18. Деякі питання забезпечення функціонування державних інформаційних ресурсів : Постанова Кабінету Міністрів України від 30.12.2022 р. № 1500. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1500-2022-п#Text> (дата звернення: 16.09.2025).
19. Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення порядку обробки та використання даних у державних реєстрах для військового обліку та набуття статусу ветерана війни під час дії воєнного стану : Закон України від 16.01.2024 р. № 3549-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3549-20#Text> (дата звернення: 16.09.2025).
20. Як страхова компанія INGO перенесла інфраструктуру в хмару та уникає форс-мажорів. *GigaCloud.ua*. 2022. URL: <https://gigacloud.ua/cases/yak-strahova-kompaniya-ingo-perenesla-infrastrukturu-v-hmaru-ta-unykaye-fors-mazhoriv> (дата звернення: 16.09.2025).
21. «Уся податкова стоїть за кордоном». Українські хмарні провайдери побоюються: доступ до критичних держданих за кордоном може бути втрачений в будь-який момент. *DEV.ua*. 2025. URL: <https://dev.ua/news/dani-1745348018> (дата звернення: 16.09.2025).
22. «Дія» переїхала на відмовостійку інфраструктуру, до 2022 року планують добудувати державний дата-центр. *Інтерфакс-Україна*. 2021. URL: <https://interfax.com.ua/news/telecom/778223.html> (дата звернення: 16.09.2025).

References

1. Nadtochii I. I., Kramarenko I. S., Hryshyna N. V. Khmarni tekhnologii yak instrument efektyvnogo upravlinnia finansovo-ekonomichnoiu bezpekoiu ta HR-tekhnologiiamy v umovakh tsyfrovizatsii. *Ekonomichniy prostir*. 2024. № 190. S. 187–191. DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/190-34>
2. Kulyk V. A., Liubymov M. O. Mozhlivosti, zahrozy ta perspektyvy vykorystannia “khmarnykh” tekhnologii u bukhalterskomu obliku. *Naukovy visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli*. Seriya: Ekonomichni nauky. 2019. № 2. S. 40–46. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvpushk_2019_2_7
3. Dobrovitska O. O., Luchko Yu. I. Zastosuvannia khmarnykh tekhnologii v osvithomu protsesi zakladiv vyshchoi osvity. *Osvita ta pedahohichna nauka*. 2023. № 2 (183). S. 62–70. URL: <https://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/handle/123456789/10682>
4. Stoika O., Mateichuk D. Suchasni pidkhody do vprovadzhennia tsyfrovyykh tekhnologii v osvithni protsesy ZVO. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*. 2023. Vyp. 62, tom 2. S. 297–301. URL: https://www.apfn-journal.in.ua/archive/62_2023/part_2/48.pdf
5. Davydova N. O. Tsyvilno-pravove rehuliuвання informatsiynykh vidnosyn SaaS (Software as a Service). *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2021. № 6. S. 16–22. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.6.03>
6. Shevchuk I. B., Deputat B. Ia. Ekonomichniy aspekt vykorystannia khmarnykh tekhnologii u diialnosti orhaniv publichnoi vlady ta biznes-struktur. *Ekonomika ta suspilstvo*. 2021. № 31. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/689>
7. Competition and Regulation of Cloud Computing Services: Economic Analysis and Review of EU Policies. Centre on Regulation in Europe (CERRE), February 2024. URL: https://cerre.eu/wp-content/uploads/2024/02/REPORT.CERRE_FEB24.CLOUDS.pdf
8. Pro skhvalennia Stratehii tsyfrovoho rozvytku innovatsiinoi diialnosti Ukrainy na period do 2030 roku ta zatverdzhennia operatsiynoho planu zakhodiv z yii realizatsii u 2025–2027 rokakh: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 31.12.2024 № 1351-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1351-2024-r#n466>

9. Pro Ministerstvo tsyfrovoi transformatsii Ukrainy: Polozhennia zatverdzhene postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 18.09.2019 № 856. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-%D0%BF#Text>
10. Cherep A. V., Voronkova V. H., Cherep O. H. Tsyfrova transformatsiia suspilstva yak neobkhidna umova yoho innovatsiinoho rozvytku. Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti. 2022. № 2. S. 68–72. URL: <http://uran.inprojournal.org/article/view/259745>
11. Pro khmarni posluhy: Zakon Ukrainy vid 17.02.2022 r. № 2075-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2075-20#Text>
12. Gartner report shows AI and cloud a priority for 2023. SDxCentral. 2023. URL: <https://www.sdxcentral.com/analysis/gartner-report-shows-ai-and-cloud-a-priority-for-2023/>
13. Deiaki pytannia nadannia ta vykorystannia khmarnykh servisiv ta/abo posluh tsentriv obrobky danykh: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 11.02.2025 № 154. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/154-2025-%D0%BF#Text>
14. Ievlakhova E. R. Istotni umovy dohovoriv pro vykorystannia tekhnolohiy khmarnykh obchyslen. Molodyy vchenyy. 2021. № 11 (99). S. 19–22. URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/2382/2368>
15. Zvit za rezultatamy analitychnoho doslidzhennia “Stan ta perspektyvy rozvytku derzhavnykh elektronnykh informatsiinykh resursiv”. USAID / UK aid proiekt “Prozorist ta pidzvitnist u derzhavnomu upravlinni ta posluhakh / TAPAS”. 2020. URL: <https://tapas.org.ua/wp-content/uploads/2020/08/1530105013.pdf>
16. Pro vykorystannia bankamy khmarnykh posluh v umovakh voiennoho stanu v Ukraini: Postanova Natsionalnoho banku Ukrainy vid 08.03.2022 r. № 42. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0042500-22#Text>
17. Pro vykorystannia u period dii voiennoho stanu uchasnykamy fondovoho rynku khmarnykh posluh ta/abo posluh tsentriv obrobky danykh: rishennia Natsionalnoi komisii z tsinnykh paperiv ta fondovoho rynku vid 04.08.2022 № 1054. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1054863-22#Text>
18. Deiaki pytannia zabezpechennia funktsionuvannia derzhavnykh informatsiinykh resursiv: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30.12.2022 r. № 1500. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1500-2022-p#Text>
19. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo udoskonalennia poriadku obrobky ta vykorystannia danykh u derzhavnykh reiestrach dlia viiskovoho obliku ta nabuttia statusu veterana viiny pid chas dii voiennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 16.01.2024 r. № 3549-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3549-20#Text>
20. Iak strakhova kompaniia INGO perenesla infrastrukturu v khmaru ta unykaie fors-mazhoriv. GigaCloud.ua. 2022. URL: <https://gigacloud.ua/cases/yak-strahova-kompaniya-ingo-perenesla-infrastrukturu-v-hmaru-ta-unykaye-fors-mazhoriv>
21. “Usia podatкова stoit za kordonom”. Ukrainski khmarni provaidery poboiiuitsia: dostup do krytychnykh derzh-danykh za kordonom mozhe buty vtrachenyi v bud-yakyyi moment. DEV.ua. 2025. URL: <https://dev.ua/news/dani-1745348018>
22. “Diia” pereikhala na vidmovostiiku infrastrukturu, do 2022 roku planuiut dobuduvaty derzhavnyi data-tsentr. Interfaks-Ukraina. 2021. URL: <https://interfax.com.ua/news/telecom/778223.html>

УДК 343.98:351.74

Біліченко Валерій Віталійович

*старший викладач кафедри тактико-спеціально підготовки
Дніпровський державний університет внутрішніх справ*

Bilichenko Valerii

*Senior Lecturer of the Department of Tactical and Special Training
Dnipro State University of Internal Affairs*

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-9-11417

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

ВПЛИВ ТАКТИКО-СПЕЦІАЛЬНОЇ ПІДГОТОВКИ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ НА ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЮ ПРАВООХОРОННОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ

THE IMPACT OF TACTICAL AND SPECIAL TRAINING OF POLICE OFFICERS ON THE FORMATION AND IMPLEMENTATION OF STATE LAW ENFORCEMENT POLICY IN UKRAINE

Анотація. У статті досліджується вплив тактико-спеціальної підготовки поліцейських на формування та реалізацію державної правоохоронної політики в Україні, зокрема її роль у забезпеченні прав і свобод громадян, публічної безпеки та протидії злочинності. Розглядається значення професійного навчання та тренувань, що охоплюють розвиток фізичної витривалості, психологічної стійкості, навичок прийняття рішень в умовах стресу та ризику, а також володіння сучасними тактичними методами та спеціальними засобами. Автор підкреслює, що системна та комплексна підготовка поліцейських сприяє підвищенню ефективності діяльності правоохоронних органів, зміцненню публічного порядку та забезпеченню законності, а також формує здатність правоохоронців оперативно реагувати на надзвичайні ситуації та складні конфліктні ситуації.

У статті аналізуються нормативно-правові акти України, які регламентують організацію службової та тактико-спеціальної підготовки, а також сучасні наукові дослідження вітчизняних та зарубіжних авторів щодо ефективності підготовки поліцейських, взаємодії поліції з громадськістю та іншими державними органами, медійної активності правоохоронних органів і впливу інноваційних освітніх технологій на професійні компетенції. Висвітлено, що високий рівень тактико-спеціальної підготовки сприяє формуванню професійної компетентності, морально-психологічної стійкості та оперативної готовності поліцейських, що безпосередньо впливає на реалізацію стратегічних напрямів державної політики у сфері безпеки та підвищення довіри громадян до поліції.

Особлива увага приділяється інтеграції сучасних методів навчання, включно з моделюванням кризових ситуацій, партнерською взаємодією з населенням, розвитком комунікативних навичок та використанням медійних інструментів для формування позитивного іміджу правоохоронних органів. Розглядаються перспективи впровадження передових освітніх технологій, порівняльний аналіз міжнародного досвіду підготовки поліцейських та розробка комплексних підходів, що забезпечують високий рівень професійної, психологічної та моральної підготовки персоналу.

Таким чином, результати дослідження підтверджують стратегічне значення тактико-спеціальної підготовки як ефективного інструменту реалізації державної правоохоронної політики, зміцнення публічної безпеки, забезпечення верховенства права та формування партнерських відносин між поліцією і суспільством, що сприяє підвищенню авторитету та довіри до правоохоронних органів в Україні.

Вступ. У сучасних умовах реформування правоохоронної системи України ключовим пріоритетом стає посилення уваги до правового захисту прав і свобод людини і громадянина. Ця трансформація передбачає не лише зміну адміністративно-правового регулювання поліцейської діяльності, а й перетворення поліції на сервісну, клієнтоорієнтовану службу, здатну ефективно взаємодіяти з населенням та іншими державними органами. У зв'язку з цим особливо актуальним стає питання підготовки поліцейських до виконання нових правозахисних завдань, які виходять за межі традиційних функцій правоохоронних органів.

Нові правозахисні завдання передбачають комплексну діяльність у кількох напрямках. По-перше, це робота в рамках партнерської взаємодії з громадськістю та іншими державними органами, що включає розширення доступу громадян

до правових послуг та сприяння їхній активній участі у забезпеченні правопорядку. По-друге, значущою складовою є організація медійної активності поліції, спрямованої на формування позитивного іміджу органів правопорядку, підвищення правової обізнаності населення та популяризацію правових знань. По-третє, нові завдання передбачають розвиток компетенцій у сфері правозахисної діяльності, що дозволяє поліцейським ефективно реагувати на порушення прав і свобод громадян та здійснювати діяльність у межах правових норм та стандартів демократичної держави.

Водночас реалізація цих завдань потребує спеціальної підготовки, яка виходить за рамки традиційних методів навчання правоохоронців. Науково-практичним викликом стає не лише концептуальне перетворення системи підготовки, а й розробка нових форм та методів навчання, що забезпечують високий рівень професійної компетентності поліцейських у питаннях правового захисту. Така підготовка повинна бути комплексною та інтегрованою, охоплювати всі аспекти професійної діяльності поліцейських – від практичних навичок роботи з громадянами до морально-етичних та правових аспектів виконання службових обов'язків.

Особливе значення надається розвитку моральної та правової зрілості працівників поліції, здатності до самостійного прийняття рішень у правових ситуаціях, аналізу складних конфліктних ситуацій та забезпечення балансу між забезпеченням безпеки і дотриманням прав громадян. Комплексна та сучасна система підготовки поліцейських у цьому контексті виступає ключовим чинником реалізації державної правоохоронної політики, спрямованої на забезпечення верховенства права, захист прав і свобод людини та формування довіри населення до органів поліції.

Мета. Метою дослідження є комплексне вивчення впливу тактико-спеціальної підготовки працівників Національної поліції України на формування та реалізацію державної правоохоронної політики, визначення її ролі у забезпеченні ефективного захисту прав і свобод громадян, підвищенні професійної компетентності поліцейських, а також оцінка її значення для зміцнення публічної безпеки, дотримання принципів законності та розвитку партнерських взаємин між поліцією і суспільством.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є нормативно-правові акти України, що регламентують діяльність Національної поліції, зокрема закони «Про Національну поліцію», «Про національну безпеку України», а також підзаконні акти щодо організації службової та тактико-спеціальної підготовки працівників поліції. Крім того, використано наукові праці вітчизняних та зарубіжних авторів, присвячені проблемам правоохоронної діяльності, формуванню та реалізації державної правоохоронної політики, тактико-спеціальної підготовки поліцейських та захисту прав і свобод громадян.

У процесі дослідження застосовувалися методи теоретичного узагальнення та систематизації для характеристики завдань і принципів діяльності поліції та визначення ролі тактико-спеціальної підготовки у формуванні професійної компетентності, методи аналізу та синтезу для побудови моделі взаємозв'язку між рівнем підготовки поліцейських і ефективністю реалізації правоохоронної політики держави, а також метод логічного узагальнення результатів для формулювання висновків щодо стратегічного значення підготовки працівників поліції у забезпеченні законності, публічної безпеки та дотриманні прав і свобод громадян.

Результати. У науковій статті розкрито вплив тактико-спеціальної підготовки працівників Національної поліції України на формування та реалізацію державної правоохоронної політики. Встановлено, що високий рівень професійної та спеціальної підготовки забезпечує ефективне виконання поліцейськими завдань із захисту прав і свобод громадян, протидії злочинності та підтримання публічної безпеки. Показано, що системна підготовка сприяє не лише розвитку професійних навичок, а й формуванню моральної та психологічної стійкості, позитивної мотивації до служби, а також здатності діяти у складних та кризових умовах.

Дослідження засвідчило, що тактико-спеціальна підготовка впливає на реалізацію принципів законності, верховенства права та відкритості діяльності поліції, а також підвищує рівень довіри громадян до правоохоронних органів. У статті проаналізовано нормативно-правове забезпечення підготовки поліцейських, виявлено ключові аспекти її впливу на професійну компетентність працівників та формування практичних підходів до взаємодії поліції з іншими суб'єктами правопорядку.

Таким чином, результати дослідження підтверджують стратегічне значення тактико-спеціальної підготовки як інструменту підвищення ефективності реалізації державної правоохоронної політики та гарантування прав і свобод громадян в Україні.

Перспективи. В подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на вдосконаленні методик тактико-спеціальної підготовки поліцейських з урахуванням сучасних загроз і викликів безпеки, аналізі впливу інноваційних навчальних технологій на підвищення професійної компетентності та психологічної стійкості працівників поліції, а також на вивченні ефективності взаємодії Національної поліції з іншими органами правопорядку в контексті реалізації державної правоохоронної політики. Крім того, доцільним є проведення порівняльних досліджень практики підготовки поліцейських у зарубіжних країнах з метою впровадження передових підходів у національну систему підготовки.

Ключові слова: тактико-спеціальна підготовка, поліцейські, партнерська взаємодія, медійна активність.

Summary. The article examines the impact of tactical-specialized training of police officers on the formation and implementation of state law enforcement policy in Ukraine, particularly its role in ensuring citizens' rights and freedoms, public safety, and crime prevention. It considers the importance of professional education and training, which encompass the development of physical endurance, psychological resilience, decision-making skills under stress and risk, as well as proficiency in modern tac-

tical methods and specialized equipment. The author emphasizes that systematic and comprehensive police training enhances the effectiveness of law enforcement agencies, strengthens public order and legality, and develops officers' ability to respond promptly to emergencies and complex conflict situations.

The article analyzes Ukrainian legal and regulatory acts governing the organization of service and tactical-specialized training, as well as contemporary scientific research by domestic and foreign scholars on the effectiveness of police training, police interaction with the public and other state authorities, media engagement, and the impact of innovative educational technologies on professional competencies. It is highlighted that a high level of tactical-specialized training contributes to the development of professional competence, moral and psychological resilience, and operational readiness of police officers, directly influencing the implementation of strategic directions of state security policy and increasing public trust in the police.

Particular attention is given to the integration of modern training methods, including crisis scenario simulation, partnership interaction with the community, development of communication skills, and the use of media tools to shape a positive image of law enforcement agencies. The article discusses the prospects of implementing advanced educational technologies, conducting comparative studies of international police training practices, and developing comprehensive approaches that ensure a high level of professional, psychological, and ethical preparedness of personnel.

Thus, the results of the study confirm the strategic significance of tactical-specialized training as an effective tool for implementing state law enforcement policy, strengthening public security, upholding the rule of law, and fostering partnership relations between the police and society, thereby enhancing the authority and public trust in law enforcement agencies in Ukraine.

Introduction. In the current context of reforming Ukraine's law enforcement system, a key priority is strengthening the legal protection of human and citizen rights and freedoms. This transformation entails not only changes in the administrative and legal regulation of police activities but also the evolution of the police into a service-oriented, client-focused institution capable of effective interaction with the public and other state authorities. In this regard, the issue of preparing police officers to perform new human rights tasks, which go beyond the traditional functions of law enforcement agencies, becomes particularly relevant.

These new human rights tasks involve comprehensive activity in several directions. First, it includes work within the framework of partnership and interaction with the public and other state authorities, which encompasses expanding citizens' access to legal services and promoting their active participation in ensuring law and order. Second, an important component is organizing the police's media activities aimed at shaping a positive image of law enforcement agencies, increasing public legal awareness, and popularizing legal knowledge. Third, these tasks involve the development of competencies in human rights work, enabling police officers to respond effectively to violations of citizens' rights and freedoms while operating within the legal norms and standards of a democratic state.

At the same time, accomplishing these tasks requires specialized training that goes beyond traditional law enforcement educational methods. The scientific and practical challenge lies not only in the conceptual transformation of the training system but also in developing new forms and methods of instruction that ensure a high level of professional competence in legal protection for police officers. Such training must be comprehensive and integrated, covering all aspects of police professional activity – from practical skills in working with citizens to the moral, ethical, and legal dimensions of performing official duties.

Particular attention is given to developing the moral and legal maturity of police officers, their ability to make independent decisions in legal situations, analyze complex conflict scenarios, and maintain a balance between ensuring security and respecting citizens' rights. In this context, a comprehensive and modern system of police training serves as a key factor in implementing state law enforcement policy aimed at upholding the rule of law, protecting human rights and freedoms, and fostering public trust in the police.

Purpose. The aim of the study is to conduct a comprehensive examination of the impact of tactical and specialized training of National Police of Ukraine personnel on the formation and implementation of state law enforcement policy, to determine its role in ensuring the effective protection of citizens' rights and freedoms, enhancing the professional competence of police officers, and to assess its significance for strengthening public security, upholding the principles of legality, and developing partnership relations between the police and society.

Materials and methods. The materials of the study include the legal and regulatory acts of Ukraine that govern the activities of the National Police, in particular the laws "On the National Police" and "On National Security of Ukraine," as well as subordinate acts concerning the organization of service and tactical-specialized training of police personnel. In addition, scientific works by domestic and foreign authors addressing issues of law enforcement activities, the formation and implementation of state law enforcement policy, tactical-specialized training of police officers, and the protection of citizens' rights and freedoms were utilized.

The study employed methods of theoretical generalization and systematization to characterize the tasks and principles of police activity and to determine the role of tactical-specialized training in developing professional competence; methods of analysis and synthesis were used to construct a model of the relationship between the level of police training and the effectiveness of state law enforcement policy; and the method of logical generalization of results was applied to formulate conclusions regarding the strategic significance of police training in ensuring legality, public safety, and the protection of citizens' rights and freedoms.

Results. The scientific article reveals the impact of tactical-specialized training of National Police of Ukraine personnel on the formation and implementation of state law enforcement policy. It has been established that a high level of professional and specialized training ensures the effective performance of police duties in protecting citizens' rights and freedoms, combating crime, and maintaining public safety. It is shown that systematic training contributes not only to the development of professional skills

but also to the formation of moral and psychological resilience, positive motivation for service, and the ability to act effectively in complex and crisis situations.

The study demonstrates that tactical-specialized training influences the implementation of the principles of legality, the rule of law, and transparency in police activities, while also enhancing public trust in law enforcement agencies. The article analyzes the legal and regulatory framework for police training, identifies key aspects of its impact on professional competence, and outlines practical approaches for interaction between the police and other law enforcement entities.

Thus, the results of the study confirm the strategic significance of tactical-specialized training as a tool for increasing the effectiveness of state law enforcement policy and ensuring the protection of citizens' rights and freedoms in Ukraine.

Discussion. In further scientific research, it is proposed to focus on improving the methods of tactical-specialized training for police officers, taking into account contemporary security threats and challenges, analyzing the impact of innovative training technologies on enhancing professional competence and psychological resilience of police personnel, and studying the effectiveness of interaction between the National Police and other law enforcement agencies in the context of implementing state law enforcement policy. Additionally, it is advisable to conduct comparative studies of police training practices in foreign countries with the aim of introducing advanced approaches into the national training system.

Key words: tactical-specialized training, police officers, partnership interaction, media activity.

Постановка проблеми. В умовах сучасних соціально-політичних трансформацій та посилення загроз безпеці в Україні підвищується значення професійної підготовки працівників Національної поліції. Незважаючи на наявність нормативно-правового забезпечення та стандартів службової та тактико-спеціальної підготовки, залишається актуальною проблема оцінки її ефективності та впливу на реалізацію державної правоохоронної політики. Особливо важливо визначити, яким чином рівень професійної компетентності поліцейських, сформований через тактико-спеціальну підготовку, впливає на дотримання прав і свобод громадян, забезпечення публічної безпеки та взаємодію поліції з іншими органами правопорядку. Таким чином, проблема полягає у необхідності інтеграції теоретичних та практичних аспектів підготовки поліцейських для підвищення ефективності правоохоронної політики держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У науковій літературі широко розглядаються питання захисту прав і свобод людини у діяльності правоохоронних органів та роль тактико-спеціальної підготовки поліцейських у реалізації державної правоохоронної політики. Зокрема, Біліченко В.В. досліджує міжнародні стандарти щодо захисту ключових прав та свобод людини та їхнє впровадження у діяльності правоохоронних органів України [1], а також розкриває роль тактико-спеціальної підготовки поліцейських у здійсненні державної правоохоронної політики [2]. Волокітенко О. приділяє увагу дотриманню прав людини у правоохоронній діяльності та проблемам їх забезпечення на практиці [3].

Кондратюк Н.С., Параниця С.П. та Бубнова А.С. аналізують сутність тактико-спеціальної підготовки в правоохоронній діяльності, акцентуючи на її значенні для формування професійної компетентності поліцейських [4]. Литвин О.М. та Плахотний А.П. досліджують сучасні підходи до тактико-спеціальної підготовки працівників Національної поліції України та її вплив на реалізацію правоохоронної політики [5]. Могілевська Л. розглядає проблеми взаємодії

Національної поліції з громадськістю та іншими органами державної влади у сфері захисту прав та свобод дітей [6].

Танько А. висвітлює форми та методи підготовки працівників Національної поліції до реалізації державної правоохоронної політики, підкреслюючи значення системного підходу та практичних тренінгів [8]. Швець Д.В. досліджує вимоги до особистості поліцейського в умовах глобалізації та впровадження міжнародних стандартів поведінки, зосереджуючи увагу на професійній та етичній підготовці [9].

Таким чином, аналіз літератури демонструє, що сучасні дослідження комплексно охоплюють питання підготовки поліцейських, дотримання прав людини та формування ефективної державної правоохоронної політики, проте залишається актуальним питання інтеграції теоретичних положень і практичних методик підготовки у контексті сучасних викликів безпеки в Україні.

Метою статті є розкриття впливу тактико-спеціальної підготовки працівників Національної поліції України на формування та реалізацію державної правоохоронної політики, визначення її ролі у забезпеченні захисту прав і свобод громадян, підвищенні професійної компетентності поліцейських та зміцненні публічної безпеки в умовах сучасних соціально-правових викликів.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення діяльності Національної поліції України, зокрема законодавство та підзаконні акти щодо організації службової та тактико-спеціальної підготовки поліцейських; 2) праці вітчизняних та зарубіжних авторів, що здійснюють науково-практичні дослідження у сфері правоохоронної діяльності, формування та реалізації державної правоохоронної політики, тактико-спеціальної підготовки поліцейських та забезпечення прав і свобод громадян.

У процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: теоретичного узагальнення та групування (для характеристики

завдань та принципів діяльності поліції, а також визначення ролі тактико-спеціальної підготовки у формуванні професійної компетентності поліцейських); аналізу, синтезу та моделювання (для побудови схеми впливу рівня тактико-спеціальної підготовки на ефективність реалізації державної правоохоронної політики); логічного узагальнення результатів (для формулювання висновків щодо стратегічного значення підготовки працівників поліції у забезпеченні законності, публічної безпеки та захисту прав і свобод громадян).

Виклад основного матеріалу. Національна поліція України є центральним органом виконавчої влади, який виконує функції служіння суспільству через забезпечення охорони прав і свобод громадян, протидію злочинності та підтримання публічної безпеки й правопорядку. Основними завданнями Національної поліції є реалізація державної політики у сферах захисту прав і свобод людини, охорони інтересів суспільства та держави, боротьби зі злочинністю, а також підтримання публічного порядку [1, с. 30]. Крім того, поліція бере участь у формуванні пропозицій для Міністра внутрішніх справ щодо удосконалення державної політики у зазначених сферах та надає, у межах, визначених законом, допомогу особам, які через особисті, економічні, соціальні або надзвичайні обставини потребують підтримки [2, с. 11].

Тактико-спеціальна підготовка працівників Національної поліції України є необхідною умовою ефективного функціонування правоохоронних органів у сучасних умовах підвищених загроз [3, с. 61]. Одним із головних викликів є адаптація системи підготовки до постійно змінюваних вимог адміністративного права, що відображає потреби громадян і ринкових відносин. Це передбачає створення навчальних програм, які відповідають сучасним стандартам адміністративного права та враховують конкретні завдання, що стоять перед поліцейськими у відповідній сфері. Ще однією важливою проблемою є організація ефективної взаємодії поліції з іншими органами державної влади та суб'єктами правопорядку. Координація дій між різними структурами та розробка спільних стратегій у вирішенні адміністративних питань є необхідною умовою реалізації державної політики. Важливо відзначити, що адміністративне право спрямоване переважно на регулювання відносин між громадянами та державою, тому підготовка поліцейських до таких взаємодій є ключовою для захисту прав і свобод громадян [4, с. 610].

Головним завданням сучасної тактико-спеціальної підготовки є забезпечення відповідності навчальних програм викликам часу та потребам у гарантуванні прав і свобод громадян, а також сприяння ефективній співпраці поліції з іншими суб'єктами правопорядку для досягнення загальних цілей державної правоохоронної політики. Оскільки Національна поліція наділена повноваженнями застосовувати заходи примусу, дотримання прав і сво-

бод людини під час виконання службових обов'язків набуває особливої актуальності, зважаючи на курс України на демократичні реформи та побудову правової держави. Дотримання прав і свобод громадян є обов'язком не лише правоохоронних органів, а й держави загалом. Поліція, як ключовий орган правопорядку, виступає гарантом цих прав і свобод. Її діяльність повинна ґрунтуватися на принципах законності, справедливості та рівності перед законом, а забезпечення дотримання прав і свобод громадян має залишатися центральним пріоритетом у процесі виконання правоохоронних функцій [5, с. 754].

Тактико-спеціальна підготовка поліцейських є системним елементом організації діяльності Національної поліції України, що безпосередньо впливає на ефективність реалізації державної правоохоронної політики. Відповідно до статті 1 Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 р. № 580-VIII, поліція визначається як центральний орган виконавчої влади, покликаний забезпечувати охорону прав і свобод людини, інтересів суспільства та держави від протиправних посягань, підтримання публічної безпеки та порядку. Виконання цих завдань неможливе без належного рівня спеціальної та тактичної підготовки, яка забезпечує здатність правоохоронців діяти ефективно у складних та кризових умовах [7].

На нормативному рівні вимоги до професійної та спеціальної підготовки працівників поліції визначені у статті 49 Закону України «Про Національну поліцію», де закріплено обов'язковість підвищення кваліфікації, у тому числі за напрямками службової та спеціальної підготовки. Крім того, наказом МВС України від 26.01.2016 р. № 50 затверджено «Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України», у якому тактико-спеціальна підготовка визначена як один із базових напрямів формування професійної компетентності. Саме у межах цієї підготовки моделюються ситуації застосування фізичної сили, спеціальних засобів, вогнепальної зброї, відпрацьовуються алгоритми дій при забезпеченні громадського порядку та протидії злочинності [7].

Вплив тактико-спеціальної підготовки на правоохоронну політику держави проявляється у кількох аспектах. По-перше, вона формує професійну готовність поліцейських до виконання завдань, визначених статтею 2 Закону України «Про Національну поліцію», а саме: забезпечення прав і свобод людини, протидії злочинності, надання допомоги особам, які потребують підтримки. По-друге, високий рівень підготовки сприяє реалізації положень Стратегії розвитку органів внутрішніх справ України (схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15.11.2017 р. № 1023-р), яка передбачає пріоритет професіоналізації персоналу поліції та підвищення довіри населення до правоохоронних органів. По-третє, системна тактико-спеціальна підготовка

забезпечує готовність поліцейських до реагування на сучасні виклики у сфері безпеки, включно з воєнними загрозами, що відповідає вимогам Закону України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 р. № 2469-VIII [10, 11, 12].

Тактико-спеціальна підготовка має стратегічний вплив і на формування правоохоронної політики, оскільки закладає практичні засади реалізації принципів діяльності поліції — законності, верховенства права, відкритості та підзвітності суспільству (ст. 11 Закону «Про Національну поліцію»). Без якісної підготовки ці принципи залишаються декларативними. Крім того, ефективна підготовка персоналу сприяє дотриманню міжнародних стандартів у сфері правоохоронної діяльності, передбачених, зокрема, Кодексом поведінки посадових осіб із підтримання правопорядку (прийнятим Генеральною Асамблеєю ООН 17.12.1979 р.), що прямо інтегровані в українську практику через зобов'язання держави щодо імплементації міжнародних договорів [13].

Основним завданням правоохоронних органів є створення умов, за яких громадяни можуть жити в безпеці, відчуваючи, що їхні права не порушуються. Це передбачає ефективну протидію злочинності, захист прав громадян у правовому полі та своєчасне реагування на будь-які порушення законодавства. Дотримання прав і свобод людини поліцією є не лише юридичною, а й соціальною необхідністю, оскільки формує довіру населення до правоохоронних органів, сприяє розвитку партнерських взаємин між поліцією та громадою та полегшує вирішення конфліктних ситуацій.

Одним із фундаментальних механізмів реалізації державної правоохоронної політики є адміністративне право. Воно встановлює чіткі правила та процедури, що регулюють адміністративні правопорушення, визначає порядок їх розгляду та відповідальність за порушення адміністративних норм. Адміністративне право сприяє ефективному виконанню правоохоронних функцій поліції, оскільки регулює значну частину відносин між громадянами та державою, визначає межі повноважень правоохоронців і створює правову основу для захисту суспільних інтересів [6, с. 225]. Державна політика у сфері правопорядку включає стратегії та заходи, спрямовані на забезпечення законності, громадського порядку та дотримання прав і свобод громадян. В умовах сучасних реформ української поліції ефективне використання інструментів адміністративного права стає критично важливим для досягнення цих цілей [7].

Аналіз наукових досліджень дозволяє визначити ключові вимоги до сучасного поліцейського для ефективного здійснення правоохоронної діяльності. Серед них слід виділити високий рівень професіоналізму та чесності, обізнаність щодо сучасного законодавства та соціального середовища, де здійснюється професійна діяльність, а також готовність до оцінки ризиків та подолання можливих упереджень. Ці чинники

залишаються актуальними навіть у контексті прогресивного законодавства та демократичних цінностей, оскільки працівники поліції можуть стикатися з психологічними та соціальними викликами, які впливають на їхню взаємодію з громадянами [8, с. 107].

Крім того, науковці звертають увагу на важливість запобігання професійній деформації поліцейських. Це включає подолання негативних наслідків емоційного та фізіологічного напруження, уникнення впливу недобросовісних колег, які можуть зловживати повноваженнями, та підтримання високих стандартів виконання службових обов'язків. Такий підхід дозволяє зберегти моральну та психологічну стійкість працівників поліції, що безпосередньо впливає на якість їхньої діяльності.

Формування позитивної соціальної та особистісної мотивації до служби у поліції є критично важливим для вдосконалення правоохоронної діяльності. Мотивація базується на усвідомленні громадянської ролі поліцейського, прагненні до професійного та кар'єрного зростання, а також на бажанні сумлінно виконувати службові обов'язки на благо суспільства. Цей аспект є ключовим для забезпечення високого рівня професійної компетентності та етичності правоохоронців у процесі виконання завдань щодо захисту прав і свобод громадян.

Ефективна діяльність поліції в сучасних умовах неможлива без комплексного поєднання правового регулювання, зокрема адміністративного права, високого професіоналізму поліцейських, моральної стійкості та позитивної мотивації до служби. Такий підхід сприяє не лише дотриманню законності, а й зміцненню довіри громадян до органів поліції, розвитку партнерських відносин із суспільством та підвищенню ефективності реалізації державної правоохоронної політики [9, с. 316].

Тактико-спеціальна підготовка відіграє ключову роль не лише у виконанні службових завдань, а й у забезпеченні особистої безпеки працівника поліції. У процесі професійної діяльності поліцейський щоденно стикається з підвищеним рівнем ризику — від фізичного протистояння правопорушникам до дій у надзвичайних та воєнних умовах. Знання тактики самозахисту, правильного використання спеціальних засобів, навички орієнтування у стресових ситуаціях та прийняття швидких рішень є основою збереження життя та здоров'я працівника під час виконання службових обов'язків. Особиста безпека поліцейського безпосередньо впливає на ефективність реалізації завдань правоохоронної політики. Належна тактико-спеціальна підготовка формує вміння діяти превентивно, мінімізуючи ризики поранення або потрапляння у небезпечні ситуації, а також забезпечує психологічну стійкість до стресу й агресії. Це не лише гарантує збереження кадрового потенціалу поліції, а й підвищує рівень довіри громадян, які очікують від правоохоронців впевненості, професіоналізму та готовності діяти без шкоди для власної безпеки.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, аналіз діяльності Національної поліції України в контексті забезпечення прав і свобод громадян дозволяє зробити низку важливих висновків. По-перше, ефективна реалізація державної правоохоронної політики неможлива без високого рівня професійної та тактико-спеціальної підготовки поліцейських. Системна підготовка, яка включає розвиток моральної та психологічної стійкості, фізичних і тактичних навичок, а також знання сучасного законодавства, сприяє підвищенню якості правоохоронної діяльності та ефективному виконанню завдань у сфері захисту прав громадян.

Дотримання прав і свобод людини є не лише юридичною вимогою, а й соціальним механізмом, який забезпечує формування довіри громадян до поліції. Поліцейські, які демонструють професіоналізм, етичність та повагу до прав громадян, створюють позитивний імідж правоохоронних органів, сприяють розвитку партнерських взаємодій із громадою та підвищують ефективність вирішення конфліктів.

У перспективі дослідження важливим напрямом є розвиток комплексної моделі підготовки поліцейських, яка інтегрує правові, психологічні, соціальні та тактико-спеціальні компоненти. Така модель повинна враховувати новітні виклики у сфері публічної безпеки, міжнародні стандарти правоохоронної діяльності та сучасні підходи до захисту прав і свобод людини. Додатковим напрямом є впровадження методів оцінки ефективності навчання, моніторингу морально-психологічного стану поліцейських та аналізу рівня довіри громадян до правоохоронних органів.

Таким чином, подальше дослідження має зосереджуватися на удосконаленні системи тактико-спеціальної підготовки, підвищенні професійної компетентності та розвитку стратегій взаємодії поліції з громадськістю. Це дозволить не лише зміцнити законність і правопорядок, а й сприятиме формуванню позитивного іміджу правоохоронних органів, підвищенню довіри населення та ефективності реалізації державної правоохоронної політики в Україні.

Література

1. Біліченко В. В. Міжнародні стандарти щодо захисту ключових прав та свобод людини в діяльності правоохоронних органів України. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Т. 27. голов. ред. Ю. В. Цуркан-Сайфуліна; МОН України, НУ «ОЮА». Одеса: Гельветика, 2020. С. 30–35.
2. Біліченко В. В. Роль тактико-спеціальної підготовки поліцейських у здійсненні державної правоохоронної політики в Україні. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. 2024. С. 11.
3. Волокітенко О. Дотримання прав людини у правоохоронній діяльності. *Дотримання прав людини у правоохоронній діяльності: стан та перспективи*: матер. Всеукр. круг. столу (м. Дніпро, 28 березня 2023 р.). Дніпро : ДДУВС, 2023. С. 61–65.
4. Кондратюк Н. С., С. П. Параниця, А. С. Бубнова. Сутність тактико-спеціальної підготовки в правоохоронній діяльності. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. С. 610–614.
5. Литвин О. М., Плахотний А. П. Тактико-спеціальна підготовка працівників Національної поліції України. *Modern problems of science, education and society: V Міжнародна науково-практична конференція (17–19 липня 2023)*. Київ, 2023. С. 754–756.
6. Могілевська Л. До проблеми взаємодії Національної поліції з громадськістю та з іншими органами державної влади у сфері забезпечення прав і свобод дитини. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 2. С. 225–229.
7. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 40–41. Ст. 379. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 23.09.2025).
8. Танько А. Форми та методи підготовки працівників Національної поліції України до реалізації державної правоохоронної політики. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 5. С. 107–115.
9. Швець Д. В. Вимоги до особистості поліцейського в умовах глобалізації та впровадження міжнародних стандартів поведінки правоохоронців. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2021. № 3. С. 316–330.
10. Про затвердження Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 26 січ. 2016 р. № 50. *Офіційний вісник України*. 2016. № 14. Ст. 566.
11. Про схвалення Стратегії розвитку органів внутрішніх справ України : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 листоп. 2017 р. № 1023-р. *Урядовий кур'єр*. 2017. № 224.
12. Про національну безпеку України : Закон України від 21 черв. 2018 р. № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.
13. Кодекс поведінки посадових осіб із підтримання правопорядку: прийнято резолюцією 34/169 Генеральної Асамблеї ООН від 17 груд. 1979 р. Офіційний вісник ООН. 1979.
14. Литвин О. М. Тактико-спеціальна підготовка працівників національної поліції України. *Modern problems of science, education and society: The 5 th International scientific and practical conference. (July 17–19, 2023) SPC «Sci-conf. com.ua», Kyiv, Ukraine. 2023. 881 p. 2023.*

15. Шлянчак А. В. Роль тактико-спеціальної підготовки співробітників органів внутрішніх справ у формуванні їх професійної спрямованості. *Актуальні проблеми сучасної науки та освіти (частина II)*: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 20–21 січня 2022 року). Львів : Львівський науковий форум, 2022. 76 с.

References

1. Bilichenko, V. V. (2020). Mizhnarodni standarty shchodo zakhystu klyuchovykh prav ta svobod lyudyny v diyalnosti pravookhoronnykh orhaniv Ukrainy [International standards on the protection of fundamental human rights and freedoms in the activities of law enforcement agencies of Ukraine]. *Naukovi pratsi Natsionalnoho universytetu "Odeska yurydychna akademiya"*. Vol. 27. Ed. in chief Yu. V. Tsurkan-Saifulina; Ministry of Education and Science of Ukraine, NU "OYA". Odesa: Helvetica. Pp. 30–35.
2. Bilichenko, V. V. (2024). Rol taktyko-spetsialnoi pidhotovky politseiskyykh u zdiisnenni derzhavnoi pravookhoronnoi polityky v Ukraini [The role of tactical and special training of police officers in the implementation of state law enforcement policy in Ukraine]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal "Internauka"*. P. 11.
3. Volokitenko, O. (2023). Dotrymannya prav lyudyny u pravookhoronni diyalnosti [Observance of human rights in law enforcement activities]. *Dotrymannya prav lyudyny u pravookhoronni diyalnosti: stan ta perspektyvy: mater. Vseukr. krug. stolu* (Dnipro, March 28, 2023). Dnipro: DSUIVS. Pp. 61–65.
4. Kondratiuk, N. S., Paranytsia, S. P., & Bubnova, A. S. (2025). Sutnist taktyko-spetsialnoi pidhotovky v pravookhoronni diyalnosti [The essence of tactical and special training in law enforcement activities]. *Analitychno-poryvialne pravoznavstvo*. Pp. 610–614.
5. Lytvyn, O. M., & Plakhotnyi, A. P. (2023). Taktyko-spetsialna pidhotovka pratsivnykiv Natsionalnoi politsii Ukrainy [Tactical and special training of National Police of Ukraine employees]. *Modern problems of science, education and society: V International Scientific and Practical Conference* (July 17–19, 2023). Kyiv. Pp. 754–756.
6. Mohilevska, L. (2020). Do problemy vzaємодії Natsionalnoi politsii z hromadskistiu ta z inshymy orhanamy derzhavnoi vlady u sferi zabezpechennia prav i svobod dytyny [On the issue of interaction of the National Police with the public and other state authorities in the field of ensuring children's rights and freedoms]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. No. 2. Pp. 225–229.
7. Pro Natsionalnu politsiiu [On the National Police]: Zakon Ukrainy vid 02.07.2015 № 580-VIII [Law of Ukraine of 02.07.2015 № 580-VIII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady*. 2015. № 40–41. St. 379. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (accessed: 23.09.2025).
8. Tanko, A. (2021). Formy ta metody pidhotovky pratsivnykiv Natsionalnoi politsii Ukrainy do realizatsii derzhavnoi pravookhoronnoi polityky [Forms and methods of training of National Police employees for the implementation of state law enforcement policy]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. No. 5. Pp. 107–115.
9. Shvets, D. V. (2021). Vymohy do osobystosti politseiskoho v umovakh hlobalizatsii ta vprovadzhennia mizhnarodnykh standartiv povedinky pravookhorontsiv [Requirements for the personality of a police officer in the conditions of globalization and implementation of international standards of law enforcement conduct]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. No. 3. Pp. 316–330.
10. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro orhanizatsiiu sluzhbovoi pidhotovky pratsivnykiv Natsionalnoi politsii Ukrainy [On the approval of the Regulation on the organization of service training of National Police employees]: Nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy vid 26.01.2016 № 50 [Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine of 26 Jan. 2016 № 50]. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. 2016. № 14. St. 566.
11. Pro skhvalennia Stratehii rozvytku orhaniv vnutrishnikh sprav Ukrainy [On approval of the Strategy for the development of internal affairs bodies of Ukraine]: Rozporyadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 15.11.2017 № 1023-r [Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 15 Nov. 2017 № 1023-r]. *Uriadovi kurier*. 2017. № 224.
12. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy [On National Security of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 21.06.2018 № 2469-VIII [Law of Ukraine of 21 June 2018 № 2469-VIII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2018. № 31. St. 241.
13. Kodeks povedinky posadovtsiv iz pidtrymanna pravoporiadku [Code of Conduct for Law Enforcement Officials]: Pryniato rezoliutsiieiu 34/169 Heeneralnoi Asamblei OON vid 17.12.1979 [Adopted by UN General Assembly resolution 34/169 of 17 Dec. 1979]. *Ofitsiyni visnyk OON*. 1979.
14. Lytvyn O. M. Taktyko-spetsialna pidhotovka pratsivnykiv natsionalnoi politsii Ukrainy [Tactical and Special Training of the National Police of Ukraine]. *The 5th International Scientific and Practical Conference "Modern Problems of Science, Education and Society"* (July 17–19, 2023) SPC "Sci-conf. com. ua", Kyiv, Ukraine. 2023. 881 p.
15. Shlianachak A. V. Rol taktyko-spetsialnoi pidhotovky spivrobitnykiv orhaniv vnutrishnikh sprav u formuvanni yikh profesiinoi spriamovanosti [The Role of Tactical and Special Training of Law Enforcement Officers in Shaping Their Professional Orientation]. *Aktualni problemy suchasnoi nauky ta osvity (chastyna II): materialy IV Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii*, Lviv, 20–21 sichnia 2022 roku. Lviv: Lvivskyi naukovyi forum, 2022. 76 s.

УДК 343.98:616-091.2(477)

Солдатенко Олена Анатоліївна

*кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального процесу
Дніпровський державний університет внутрішніх справ*

Solodatenko Olena

*PhD in Law, Professor,
Professor of the Department of Criminal Procedure
Dnipro State University of Internal Affairs*

Миргородська Каріна Миколаївна

*курсант факультету підготовки фахівців
для органів досудового розслідування Національної поліції України
Дніпровського державного університету внутрішніх справ*

Myrhorodska Karina

*Cadet at the Faculty of Training Specialists for
Pre-Trial Investigation Bodies of the National Police of Ukraine
Dnipro State University of Internal Affairs*

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-9-11419

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ОГЛЯДУ ТА ІДЕНТИФІКАЦІЇ ТІЛ ЗАГИБЛИХ У ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

THEORETICAL AND LEGAL FOUNDATIONS OF EXAMINATION AND IDENTIFICATION OF DECEASED BODIES IN PRE-TRIAL INVESTIGATION UNDER MARTIAL LAW CONDITIONS

Анотація. У науковій статті досліджено теоретико-правові основи огляду та ідентифікації тіл загиблих у процесі досудового розслідування в умовах воєнного стану. Проаналізовано сучасні правові аспекти здійснення огляду місця події, включаючи порядок фіксації слідів, забезпечення безпеки слідчих та залучення спеціалізованих підрозділів у випадках ризику замінування або наявності інших загроз. Особливо розглянуто нормативно-правове регулювання процедури ідентифікації осіб, зокрема застосування методів ДНК-аналізу, антропологічних досліджень та інших сучасних криміналістичних технологій, що забезпечують достовірне встановлення особи загиблого. Проаналізовано особливості документування злочинів, пов'язаних із загибеллю людей унаслідок воєнних дій, включно з фіксацією тіл, фотографуванням, складанням схем місця події та веденням протоколів слідчих дій. Розглянуто проблеми, які виникають у практичній діяльності правоохоронців під час активних бойових дій, зокрема взаємодію з військовими підрозділами, швидке реагування на небезпечні ситуації та забезпечення дотримання процесуальних норм. Особлива увага приділяється питанням вдосконалення методів ідентифікації загиблих, інтеграції сучасних технологій у криміналістичну практику та розвитку правового регулювання для підвищення ефективності досудового розслідування. У статті окреслено ключові напрями вдосконалення законодавчої бази та практичних процедур, що сприяють точному, безпечному та оперативному встановленню особи загиблих у складних умовах воєнного стану, підкреслюючи необхідність поєднання наукового підходу та практичних навичок у діяльності слідчих органів.

Вступ. Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України спричинила безпрецедентні виклики для системи кримінальної юстиції, зокрема у сфері досудового розслідування злочинів, пов'язаних із загибеллю людей. Масові втрати серед військовослужбовців та цивільного населення зумовили потребу у створенні ефективних механізмів фіксації місця події та ідентифікації тіл загиблих, що мають не лише доказове, але й гуманітарне значення.

Огляд місця події та процедура встановлення особи загиблого є ключовими елементами слідчих дій, які забезпечують належне документування воєнних злочинів і формування доказової бази для подальшого кримінального переслідування. Водночас їх проведення в умовах воєнного стану супроводжується низкою труднощів: від загроз мінування територій та активних бойових дій до складності експертної ідентифікації у випадках пошкоджених або фрагментованих останків.

На сучасному етапі особливої актуальності набуває застосування новітніх криміналістичних методів, зокрема ДНК-експертизи, антропологічних і біометричних досліджень, що дозволяють встановити особу загиблого навіть у складних умовах. Проте нормативно-правове регулювання цих процесів потребує подальшого вдосконалення, а практична діяльність слідчих органів — узгодження з міжнародними стандартами у сфері захисту прав людини та гуманітарного права.

У цьому контексті дослідження теоретико-правових засад огляду та ідентифікації тіл загиблих у досудовому розслідуванні є необхідним для підвищення ефективності правозастосовної практики, формування єдиних підходів до документування злочинів воєнного характеру та забезпечення справедливості як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Мета. Метою дослідження є дослідження теоретико-правових основ огляду та ідентифікації тіл загиблих у процесі досудового розслідування в умовах воєнного стану, а також аналіз нормативно-правового регулювання цих процесів.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правова база, що регламентує діяльність правоохоронних органів у сфері огляду місця події та ідентифікації тіл загиблих, зокрема Кримінальний процесуальний кодекс України, Указ Президента України про введення воєнного стану, постанови Кабінету Міністрів України та накази Міністерства внутрішніх справ України; 2) наукові праці українських та зарубіжних авторів, присвячені питанням криміналістики, судово-медичної експертизи, документування злочинів воєнного характеру та використання сучасних технологій у процесі ідентифікації; 3) міжнародно-правові акти та стандарти, які регулюють поведінку з тілами загиблих у збройних конфліктах і визначають механізми їх ідентифікації.

У процесі дослідження було застосовано такі наукові методи: 1) аналізу та синтезу — для розкриття особливостей правового регулювання та практики здійснення огляду і ідентифікації; 2) порівняльно-правовий — для співставлення національних норм із міжнародними стандартами у сфері кримінального процесу та гуманітарного права; 3) системно-структурний — для визначення взаємозв'язку між елементами процесу досудового розслідування, організацією взаємодії правоохоронних органів і судово-медичних експертів; 4) метод узагальнення та групування — для формування висновків щодо перспектив удосконалення правового регулювання та інтеграції новітніх технологій у практику ідентифікації; 5) логічного узагальнення результатів — для формулювання висновків про стратегічне значення вдосконалення процедур огляду та ідентифікації тіл загиблих в умовах воєнного стану.

Результати. У науковій статті з'ясовано теоретико-правові засади проведення огляду місця події та ідентифікації тіл загиблих у досудовому розслідуванні в умовах воєнного стану. Встановлено, що ефективність цих процесуальних дій безпосередньо залежить від комплексного застосування норм національного законодавства та міжнародних стандартів, а також від використання сучасних криміналістичних і судово-медичних технологій. Проаналізовано алгоритм дій слідчих та спеціалізованих підрозділів під час фіксації злочинів воєнного характеру, визначено особливості взаємодії правоохоронців із військовими формуваннями, органами місцевого самоврядування та судово-медичними установами.

У ході дослідження доведено, що ключовими проблемами є: складність забезпечення безпеки під час огляду місця події через ризик замінування або обстрілів; значні пошкодження або фрагментація тіл, що ускладнює їх ідентифікацію; тривалі строки проведення ДНК-експертиз; обмеженість ресурсів для широкого використання біометричних технологій. Поряд із цим, встановлено важливу роль поетапного документування — фото- та відеофіксації, складання протоколів, схем і описів, що створюють належну доказову базу.

Результати дослідження свідчать про необхідність удосконалення правового регулювання, створення єдиної автоматизованої системи обліку загиблих, а також активнішої інтеграції новітніх криміналістичних методів у практику органів досудового розслідування. Це забезпечить своєчасність та достовірність встановлення особи загиблих, підвищить ефективність документування воєнних злочинів і сприятиме зміцненню довіри до системи кримінальної юстиції.

Перспективи. Перспективи подальших досліджень полягають у комплексному вдосконаленні правових і організаційних механізмів проведення огляду та ідентифікації тіл загиблих в умовах воєнного стану. Важливими напрямками розвитку є створення єдиної національної бази даних для обліку загиблих і зниклих безвісти осіб, інтеграція сучасних біометричних та генетичних технологій у криміналістичну практику, а також розширення можливостей міжнародної співпраці у сфері документування воєнних злочинів. Необхідним є також підготовка спеціалізованих слідчих і судово-медичних експертів, здатних гіяти в умовах підвищеної небезпеки, використовуючи як наукові досягнення, так і практичні навички. Подальші наукові розвідки мають бути спрямовані на гармонізацію національного законодавства з міжнародними стандартами та вироблення уніфікованих методик, що забезпечать достовірність, оперативність і безпечність процесів ідентифікації.

Ключові слова: огляд місця події, ідентифікація тіл, досудове розслідування, воєнний стан, правове регулювання.

Summary. The scientific article examines the theoretical and legal foundations of the examination and identification of deceased bodies in the course of pre-trial investigation under martial law conditions. The study analyzes modern legal aspects of conducting crime scene examinations, including the procedure for recording traces, ensuring the safety of investigators, and engaging specialized units in cases of mine hazards or other threats. Special attention is given to the legal regulation of the identification procedure, in particular the application of DNA analysis, anthropological research, and other modern forensic technologies that ensure reliable establishment of a deceased person's identity. The article also explores the peculiarities of documenting crimes related to fatalities caused by military actions, including body recording, photography, the preparation of crime scene diagrams, and the drafting of investigative protocols. The problems faced by law enforcement officers during active hostilities are discussed, such as interaction with military units, rapid response to dangerous situations, and compliance with procedural norms. Particular emphasis is placed on improving methods of victim identification, integrating modern technologies into forensic practice, and developing legal regulations

to enhance the efficiency of pre-trial investigations. The article outlines key directions for improving the legislative framework and practical procedures that ensure accurate, safe, and timely identification of the deceased under the complex conditions of martial law, emphasizing the necessity of combining scientific approaches with practical skills in the activities of investigative bodies.

Introduction. The full-scale armed aggression of the Russian Federation against Ukraine has created unprecedented challenges for the criminal justice system, particularly in the field of pre-trial investigation of crimes involving human fatalities. Mass casualties among both military personnel and civilians have necessitated the development of effective mechanisms for documenting crime scenes and identifying the deceased, which hold not only evidentiary but also humanitarian significance.

Crime scene examination and the procedure for establishing the identity of the deceased are key components of investigative actions, ensuring proper documentation of war crimes and the formation of an evidentiary base for subsequent criminal prosecution. At the same time, conducting these procedures under martial law is accompanied by numerous difficulties, ranging from threats of landmines and active hostilities to the complexity of expert identification in cases of damaged or fragmented remains.

At the present stage, the application of advanced forensic methods, including DNA analysis, anthropological, and biometric examinations, has become particularly relevant, enabling identification of the deceased even under challenging conditions. However, the legal regulation of these processes requires further improvement, and the practical activities of investigative bodies need alignment with international standards in the field of human rights protection and humanitarian law.

In this context, the study of the theoretical and legal foundations of the examination and identification of deceased persons during pre-trial investigations is essential for enhancing the effectiveness of law enforcement practices, establishing unified approaches to documenting war crimes, and ensuring justice at both the national and international levels.

Purpose. The purpose of this study is to examine the theoretical and legal foundations of the examination and identification of deceased persons during pre-trial investigations under martial law, as well as to analyze the legal and regulatory framework governing these processes.

Materials and methods. The materials of the study include: 1) the legal and regulatory framework governing the activities of law enforcement agencies in the examination of crime scenes and the identification of deceased persons, in particular the Criminal Procedure Code of Ukraine, the Presidential Decree on the Introduction of Martial Law, resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine, and orders of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine; 2) scholarly works by Ukrainian and foreign authors devoted to forensic science, forensic medical examination, documentation of war crimes, and the use of modern technologies in the identification process; 3) international legal instruments and standards regulating the handling of deceased persons in armed conflicts and defining mechanisms for their identification.

The following scientific methods were applied in the course of the study: 1) analysis and synthesis – to reveal the peculiarities of legal regulation and the practice of conducting examinations and identifications; 2) comparative-legal method – to juxtapose national norms with international standards in the field of criminal procedure and humanitarian law; 3) system-structural method – to determine the interrelationship between elements of the pre-trial investigation process and the organization of interaction between law enforcement agencies and forensic medical experts; 4) generalization and grouping – to formulate conclusions regarding the prospects for improving legal regulation and integrating advanced technologies into identification practices; 5) logical generalization of results – to draw conclusions on the strategic importance of improving procedures for examining and identifying deceased persons under martial law.

Results. The study clarifies the theoretical and legal foundations of crime scene examination and the identification of deceased persons during pre-trial investigations under martial law. It has been established that the effectiveness of these procedural actions directly depends on the comprehensive application of national legislation and international standards, as well as the use of modern forensic and forensic medical technologies. The algorithm of actions carried out by investigators and specialized units during the documentation of war crimes has been analyzed, and the specifics of interaction between law enforcement officers, military formations, local self-government bodies, and forensic medical institutions have been identified.

The research demonstrated that the key challenges include: the difficulty of ensuring safety during crime scene examination due to the risk of landmines or shelling; significant damage or fragmentation of bodies, which complicates identification; lengthy periods required for DNA analysis; and limited resources for the widespread use of biometric technologies. In this context, the important role of phased documentation has been highlighted, including photo and video recording, as well as the preparation of reports, diagrams, and descriptions, which together create a proper evidentiary basis.

The results of the study indicate the necessity to improve legal regulation, establish a unified automated system for recording deceased persons, and more actively integrate advanced forensic methods into the practice of pre-trial investigative bodies. This will ensure the timeliness and reliability of identifying deceased persons, enhance the effectiveness of documenting war crimes, and contribute to strengthening trust in the criminal justice system.

Discussion. Prospects for further research lie in the comprehensive improvement of legal and organizational mechanisms for conducting examinations and identifying deceased persons under martial law. Key areas of development include the creation of a unified national database for recording deceased and missing persons, the integration of modern biometric and genetic technologies into forensic practice, and the expansion of international cooperation in documenting war crimes. It is also necessary to train specialized investigators and forensic medical experts capable of operating under conditions of increased risk, employing both scientific advancements and practical skills. Further scholarly inquiries should focus on harmonizing national legislation with international standards and developing unified methodologies that ensure the accuracy, timeliness, and safety of identification processes.

Key words: crime scene examination, identification of deceased persons, pre-trial investigation, martial law, legal regulation.

Постановка проблеми. Сучасні реалії функціонування правоохоронної системи вимагають вдосконалення правових та криміналістичних підходів здійснення досудового розслідування злочинів, пов'язаних із загибеллю осіб. Огляд місця події та ідентифікація тіл загиблих є невід'ємними елементами слідчих дій, що забезпечують фіксацію доказової бази, встановлення обставин правопорушення та притягнення винних до відповідальності.

Водночас ефективне виконання цих завдань ускладнюється низкою факторів. Зокрема, складність проведення огляду обумовлена необхідністю дотримання процесуальних норм в умовах обмеженого доступу до місця події, ризиками, пов'язаними з наявністю вибухонебезпечних предметів, а також потребою залучення спеціалізованих служб. Ідентифікація тіл загиблих стикається з труднощами через пошкодження біологічного матеріалу, фрагментованість останків та недостатність первинних даних для порівняльного аналізу. Важливу роль відіграє використання сучасних технологій, зокрема ДНК-експертизи, однак їхнє застосування потребує значних ресурсів і часу, що впливає на своєчасність встановлення особи загиблого.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю удосконалення правового регулювання процедур огляду місця події та ідентифікації тіл загиблих, що сприятиме підвищенню ефективності досудового розслідування, забезпеченню достовірності доказової бази та дотриманню принципів правосуддя в межах національної та міжнародної юрисдикції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика огляду місця події, ідентифікації тіл загиблих та документування злочинів, пов'язаних із воєнними діями, розглядається в наукових працях як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Значний внесок у дослідження цієї тематики зробили українські вчені, зокрема Моргунов О.А., Музичук О.М., Романюк В.В., які у своїх роботах розглядають питання документування злочинів, пов'язаних із збройною агресією, та методів їхнього розслідування [4]. Автори акцентують увагу на особливостях збирання доказової бази, організації судово-медичних експертиз та взаємодії правоохоронних органів із судово-медичними установами.

Детальне вивчення правових аспектів встановлення факту смерті осіб в умовах воєнного стану проведено у працях, що ґрунтуються на нормативних положеннях, закріплених у наказі Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства охорони здоров'я України та Офісу Генерального прокурора [5]. Зокрема, Невядовський В.О. у своїх дослідженнях звертає увагу на алгоритм дій правоохоронців під час фіксації загибелі осіб, нормативне регулювання проведення судово-медичних експертиз, а також на питання транспортування та збереження тіл загиблих.

Питання забезпечення вилучення, передачі та репатріації тіл жертв воєнних злочинів знайшли

відображення у працях, створених за загальною редакцією Сокурєнка В.В., де наголошується на важливості міжнародних стандартів у процесі розслідування воєнних злочинів та необхідності дотримання гуманітарних норм [4].

Незважаючи на значний масив наукових досліджень, низка проблем залишається актуальною, зокрема необхідність удосконалення механізмів взаємодії між правоохоронними органами, судово-медичними експертами та міжнародними структурами. Подальші дослідження мають бути спрямовані на оптимізацію нормативної бази та впровадження сучасних технологічних методів ідентифікації осіб, таких як ДНК-аналіз та біометричні системи розпізнавання.

Метою статті є розкриття теоретико-правових основ огляду та ідентифікації тіл загиблих у процесі досудового розслідування в умовах воєнного стану, аналіз нормативно-правового регулювання цих процедур, а також визначення ключових проблем їх практичної реалізації.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правова база, що регламентує діяльність правоохоронних органів у сфері огляду місця події та ідентифікації тіл загиблих, зокрема Кримінальний процесуальний кодекс України, Указ Президента України про введення воєнного стану, постанови Кабінету Міністрів України та накази Міністерства внутрішніх справ України; 2) наукові праці українських та зарубіжних авторів, присвячені питанням криміналістики, судово-медичної експертизи, документування злочинів воєнного характеру та використання сучасних технологій у процесі ідентифікації; 3) міжнародно-правові акти та стандарти, які регулюють поводження з тілами загиблих у збройних конфліктах і визначають механізми їх ідентифікації.

У процесі дослідження було застосовано такі наукові методи: 1) аналізу та синтезу — для розкриття особливостей правового регулювання та практики здійснення огляду і ідентифікації; 2) порівняльно-правовий — для співставлення національних норм із міжнародними стандартами у сфері кримінального процесу та гуманітарного права; 3) системно-структурний — для визначення взаємозв'язку між елементами процесу досудового розслідування, організацією взаємодії правоохоронних органів і судово-медичних експертів; 4) метод узагальнення та групування — для формування висновків щодо перспектив удосконалення правового регулювання та інтеграції новітніх технологій у практику ідентифікації; 5) логічного узагальнення результатів — для формулювання висновків про стратегічне значення вдосконалення процедур огляду та ідентифікації тіл загиблих в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. З 2014 року на території України тривають збройні конфлікти, які спричиняють не лише масштабні руйнування, але й численні людські жертви, зокрема серед цивільного

населення. Починаючи з лютого 2022 року, бойові дії набули широкомасштабного характеру, охопивши територію десяти областей країни. Відповідно до Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні», затвердженого Законом № 2102-IX від 24.02.2022, у державі було запроваджено воєнний стан [1], який надалі неодноразово продовжувався.

Запровадження воєнного стану зумовило необхідність внесення змін до чинного нормативно-правового регулювання з метою адаптації законодавства до нових суспільних умов і підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів в умовах активних бойових дій, що охоплюють значну територію України. Ключовим завданням удосконалення правового забезпечення у цій сфері є створення механізмів, які сприятимуть оперативному реагуванню на кримінальні правопорушення та забезпеченню належної фіксації їхніх обставин, зокрема у випадках, що пов'язані із загибеллю осіб.

Отримання первинної інформації про обставини вчинення кримінального правопорушення здійснюється представниками правоохоронних органів під час проведення огляду місця події. Дана слідча дія, особливо в межах досудового розслідування воєнних злочинів і правопорушень, пов'язаних із воєнним станом, реалізується слідчо-оперативною групою відповідно до вимог Кримінального процесуального кодексу України, зокрема згідно з положеннями статей 223 «Вимоги до проведення слідчих (розшукових) дій», 233 «Проникнення до житла чи іншого володіння особи», 237 «Огляд», 238 «Огляд трупа», 239 «Огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією» та 615 «Особливий режим кримінального провадження в умовах воєнного стану».

Законодавством також передбачена можливість проведення огляду місця події у невідкладних випадках до моменту внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ч. 3 ст. 214 КПК України) [2]. Це положення має особливе значення для забезпечення оперативного збору доказової бази, особливо після масованих артилерійських та ракетних обстрілів, коли затримка у проведенні слідчих дій може призвести до втрати важливої інформації.

Регулювання процедур, пов'язаних із вилученням, передачею та репатріацією тіл (останків) загиблих унаслідок воєнних дій, здійснюється відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 17 червня 2022 року № 698 «Деякі питання забезпечення вилучення, передачі та репатріації тіл (останків) осіб, загиблих (померлих) у зв'язку із збройною агресією проти України».

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 17 червня 2022 року № 698, організація вилучення тіл (останків) загиблих (померлих) осіб покладається на місцеві адміністрації за участю органів місцевого самоврядування. Для реалізації цього завдання місцеві адміністрації формують спе-

ціальні групи, до складу яких входять компетентні суб'єкти та інші визначені особи, а також призначають їхніх керівників.

З метою забезпечення ефективного збору інформації про місцезнаходження тіл (останків) місцеві адміністрації створюють кол-центри, які приймають повідомлення від компетентних суб'єктів, юридичних та фізичних осіб. Відповідні органи інформують місцеві адміністрації через кол-центри про місця виявлення тіл (останків), після чого отримані дані передаються до Національної поліції.

Після узагальнення отриманої інформації працівники Державної служби України з надзвичайних ситуацій (ДСНС) проводять перевірку місць виявлення тіл (останків) на наявність вибухонебезпечних предметів, сучасних боєприпасів та підривних засобів. У разі їхнього виявлення здійснюються заходи з їхнього знешкодження. Лише після завершення перевірки території та ліквідації потенційних загроз працівники Національної поліції здійснюють додаткову перевірку тіл (останків) на предмет наявності вибухонебезпечних речовин та боєприпасів, а за потреби проводять їхнє знешкодження.

Місцеві адміністрації забезпечують виїзд спеціальних груп для вилучення тіл (останків) не пізніше наступного дня після завершення заходів із перевірки та знешкодження вибухонебезпечних предметів [3]. Проведення огляду місця події дозволяється виключно після офіційного підтвердження спеціалістами вибухотехнічних служб або саперами відсутності вибухових матеріалів на території обстежуваної ділянки.

До складу слідчо-оперативної групи, яка здійснює огляд місця події, входять слідчий, представники оперативних підрозділів, спеціалісти вибухотехнічної служби, експерти з питань застосування ракетних військ, артилерії та військової авіації, криміналісти, судово-медичний експерт, а також фахівці із питань озброєння та фрагментів боєприпасів.

У процесі огляду місця події під час розслідування воєнних злочинів та правопорушень, пов'язаних із бойовими діями, можуть бути залучені саперні підрозділи Збройних Сил України, працівники Державної служби України з надзвичайних ситуацій, військовослужбовці (місцеві провідники), працівники моргів, а також волонтери, які здійснюють транспортування тіл загиблих після їхнього огляду, або виконують роботи з розкопування поховань [4].

Відповідно до пункту 1 розділу III Порядку взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції України, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України щодо встановлення факту смерті особи в умовах воєнного стану, затвердженого наказом Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства охорони здоров'я України та Офісу Генерального прокурора від 09 березня 2022 року № 177/450/46, огляд тіла на місці його виявлення здійснюється слідчим із залученням

судово-медичного експерта або лікаря. У разі неможливості проведення огляду на місці виявлення (через обстріли, активні бойові дії тощо) ця процедура проводиться в бюро судово-медичної експертизи або іншому спеціально облаштованому безпечному місці за участю судово-медичного експерта чи лікаря, з можливим подальшим направленням тіла на судово-медичну експертизу (розтин) [5].

Важливо розрізняти огляд місця події та ексгумацію. Навіть у разі встановлення факту смерті особи, похованої у місцях масових поховань, здійснених військовими підрозділами країни-агресора — Російської Федерації, мова йде саме про огляд місця події, а не про ексгумацію. Ексгумація передбачає вилучення тіла із законного місця поховання з метою його подальшого огляду, проведення судово-медичної експертизи або інших процесуальних дій. Водночас огляд місця події спрямований на документування слідів кримінального правопорушення під час його первинного виявлення.

У процесі огляду місця події загалом, а також огляду тіла зокрема, здійснюється фіксація місця вчинення кримінального правопорушення, описується обстановка, а також вилучаються й упаковуються сліди, що мають доказове значення. Перед транспортуванням тіла прокурор або слідчий зобов'язаний забезпечити повне документування місця події, зокрема проведення фотофіксації та складання схеми місцевості [6].

Після виявлення кримінального правопорушення, що спричинило загибель особи внаслідок бойових дій, перед правоохоронними органами постає завдання проведення слідчих дій, спрямованих на ідентифікацію жертви. Однак цей процес нерідко ускладнюється, особливо у випадках значного пошкодження тіл або їхнього часткового знищення. Наприклад, у місті Буча Київської області у братських могилах було виявлено десятки тіл, деякі з яких залишилися лише у вигляді фрагментів, що унеможливило їхню ідентифікацію.

Процедура встановлення особи загиблого відбувається поетапно. На початковій стадії здійснюється збір інформації щодо обставин виявлення тіла, географічного розташування місця події, можливих свідчень щодо загибелі особи, а також виявлення особистих речей або документів, які можуть сприяти ідентифікації. У деяких випадках наявність документів значно спрощує встановлення особи.

Наступним етапом є проведення медичного огляду, метою якого є визначення причин смерті та інших медичних характеристик. У разі необхідності проводиться розтин (аутопсія) для отримання додаткових медичних даних. Під час цієї процедури здійснюється вилучення біологічних зразків (кров, волосся, зразки для ДНК-аналізу), що дозволяє здійснити подальше порівняння з наявними базами даних. Додатково проводиться фото- та відеофіксація зовнішнього вигляду та особливих прикмет жертви, що є важливим для документування та встановлення особи. Особлива увага

приділяється антропологічним характеристикам, таким як ріст, будова тіла, структура скелета, що може бути ключовим фактором у процесі ідентифікації.

На завершальному етапі до процесу ідентифікації залучаються експерти з різних галузей, які порівнюють отримані дані з наявними записами та базами даних. Сучасні технології, такі як системи розпізнавання обличчя та ДНК-ідентифікація, значно підвищують ефективність цього процесу. Водночас, через значне навантаження на лабораторії, термін проведення ДНК-експертизи може становити від одного до шести місяців.

Таким чином, проведення огляду тіла та його ідентифікація є не лише критично важливими для встановлення особи загиблого, а й відіграють ключову роль у документуванні злочинів. Ці заходи сприяють притягненню винних до відповідальності, включно з розглядом справ на рівні міжнародних судових інституцій [6].

Однією з основних проблем, що виникають під час проведення огляду місця події та огляду тіл загиблих, є загроза застосування вибухових пристроїв. Воєнні злочинці часто використовують вибухові речовини для замінування тіл загиблих, що значно ускладнює процес документування злочинів і створює додаткову небезпеку для слідчих груп. Крім того, проведення огляду нерідко здійснюється в умовах активних бойових дій, під час артилерійських чи ракетних обстрілів, що ще більше ускладнює виконання слідчих заходів.

Процедура ідентифікації жертв воєнних дій є багатоступеневим процесом, що включає кілька ключових етапів. Проте навіть ретельне дотримання всіх процедур не гарантує встановлення особи загиблого, особливо у випадках значного пошкодження або часткового знищення тіл.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, проведення огляду місця події та ідентифікації тіл загиблих у процесі досудового розслідування в умовах воєнного стану є критично важливими етапами документування воєнних злочинів. Аналіз нормативно-правового регулювання цих процесів свідчить про необхідність подальшого вдосконалення законодавчих механізмів, які забезпечують оперативність, точність і комплексність проведення слідчих дій.

Сучасні виклики, зокрема ризик замінування тіл, проведення огляду в умовах активних бойових дій, складність ідентифікації через значні пошкодження останків, потребують широкого застосування новітніх криміналістичних методів, серед яких ключову роль відіграють ДНК-експертиза, біометричні технології та цифрові бази даних.

Ефективність процесу ідентифікації значною мірою залежить від взаємодії між правоохоронними органами, судово-медичними експертами, військовими підрозділами та міжнародними структурами. Важливим напрямом подальшого розвитку є створення єдиної автоматизованої системи обліку

загиблих, що сприятиме прискоренню процесу встановлення особи.

Таким чином, удосконалення правових та організаційних аспектів огляду та ідентифікації тіл

загиблих є необхідним для підвищення ефективності досудового розслідування, забезпечення справедливості та документування воєнних злочинів відповідно до міжнародних стандартів.

Література

1. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України № 64/2022. Київ, 24 лютого 2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 10.01.2025).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 9–10, № 11–12, № 13, ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 29.09.2025).
3. Деякі питання забезпечення вилучення, передачі та репатріації тіл (останків) осіб, загиблих (померлих) у зв'язку із збройною агресією проти України : Постанова КМУ від 17 червня 2022 р. № 698. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 29.09.2025).
4. Пам'ятка для випускників закладів вищої освіти МВС України з документування злочинів, пов'язаних із збройною агресією РФ проти України: [практ. посіб.] / кол. авт.- уклад.: О. А. Моргунов, О. М. Музичук, В. В. Романюк та ін.; упоряд.: В. О. Невицький; за заг. ред. В. В. Сокурєнка; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2023. 42 с.
5. Про затвердження Порядку взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції України, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини під час воєнного стану на території України : Наказ Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства охорони здоров'я України, Офісу Генерального прокурора від 09.03.2022 року № 177/450/46. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1299-17#Text> (дата звернення: 29.09.2025).
6. Пам'ятка щодо особливостей розслідування фактів умисних вбивств захищених осіб в умовах збройного конфлікту. Київ : Офіс Генерального прокурора України; Тренінговий центр прокурорів України, 2022. 21 с.

References

1. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini [On the introduction of martial law in Ukraine]: Ukaz Prezydenta Ukrainy № 64/2022. Kyiv, 24 liutoho 2022 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> [in Ukrainian].
2. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 2013, № 9–10, № 11–12, № 13, st.88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian].
3. Postanova KМУ vid 17 chervnia 2022 r. № 698 “Deiaki pytannia zabezpechennia vyluchennia, peredachi ta repatriatsii til (ostankiv) osib, zahybylykh (pomerlykh) u zviazku iz zbroinoiu ahresiieiu proty Ukrainy” [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated June 17, 2022 No. 698 “Some issues of ensuring the recovery, transfer and repatriation of bodies (remains) of persons killed (deceased) in connection with armed aggression against Ukraine”] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-2022-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
4. Pamiatka dlia vypuskniviv zakladiv vyshchoi osvity MVS Ukrainy z dokumentuvannia zlochiniv, poviazanykh iz zbroinoiu ahresiieiu RF proty Ukrainy [Memo for graduates of higher education institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine on documenting crimes related to the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine]: [prakt. posib.] / kol. avt.- uklad.: O. A. Morhunov, O. M. Muzychuk, V. V. Romaniuk ta in.; uporiad.: V. O. Neviadovskyi; za zah. red. V. V. Sokurenka; MVS Ukrainy, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv: KhNUVS, 2023. 42 s. [in Ukrainian].
5. Nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy, Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy, Ofisu Heneralnoho prokurora “Pro zatverdzhennia Poriadku vzaiemodii mizh orhanamy ta pidrozdilamy Natsionalnoi politsii Ukrainy, zakladamy okhorony zdorovia ta orhanamy prokuratury Ukrainy pry vstanovlenni faktu smerti liudyny pid chas voiennoho stanu na terytorii Ukrainy” vid 09.03.2022 roku № 177/450/46 [Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, the Ministry of Health of Ukraine, and the Prosecutor General's Office “On Approval of the Procedure for Interaction between Bodies and Units of the National Police of Ukraine, Healthcare Institutions and Prosecutor's Office of Ukraine in Establishing the Fact of a Person's Death during Martial Law on the Territory of Ukraine” dated March 9, 2022 No. 177/450/46] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1299-17#Text> [in Ukrainian].
6. Pamiatka shchodo osoblyvostei rozsliduvannia faktiv umysnykh vbyvstv zakhyshchennykh osib v umovakh zbroinoho konfliktu. [Memorandum on the specifics of investigating the facts of intentional killings of protected persons in conditions of armed conflict] Kyiv: Ofis Heneralnoho prokurora Ukrainy; Treninhovyi tsentr prokuroriv Ukrainy, 2022. 21 s. [in Ukrainian].

УДК 378.016:343.9+340.116

Чевгуз Віктор Степанович

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри державно-правових і гуманітарних наук
Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського*

Chevguz Viktor

*Candidate of Law,
Associate Professor Department of Public Law and Humanities
Tavrichesky National University named after V.I. Vernadsky
ORCID: 0009-0004-6597-9325*

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-9-11418

ВИКЛАДАННЯ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ ДИСЦИПЛІН TEACHING IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF CRIMINAL-LEGAL DISCIPLINES

Анотація. Вступ. Сучасні процеси цифровізації та глобалізації стають рушійною силою у розвитку системи освіти та відкривають нові можливості для нововведень. Виникає потреба в уніфікації, тобто виробленні єдиних вимог до системи підготовки фахівців у закладах вищої освіти. Українська вища школа має тривалу історію існування, потужний арсенал для розвитку та модернізації. Викладання кримінально-правових дисциплін має свою специфіку та потребує особливого підходу з урахуванням сучасних тенденцій та практичної орієнтації. Розроблена нормативно-правова база дозволяє реалізовувати освітній процес та здійснювати викладання кримінально-правових дисциплін на юридичних факультетах з використанням компетентнісного підходу, а також на основі особистісноорієнтованого навчання та посилення інтерактивності. Нині здобувачі освіти повинні не засвоювати та відтворювати навчальний матеріал, а здобувати знання та вміти ними користуватися в різних ситуаціях. Постає необхідність у більш детальному розгляді особливостей викладання кримінально-правових дисциплін в процесі здобуття юридичної освіти та опанування спеціальності «Право».

Мета. Метою дослідження є розкриття концептуальних підходів до викладання кримінально-правових дисциплін в царині організації освітнього процесу закладів вищої освіти (ЗВО).

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення освітнього процесу вищої школи; 2) праці українських та зарубіжних авторів, які мають науково-практичні дослідження в напрямі здійснення підготовки фахівців правової спеціальності.

У представленому дослідженні використано наукові методи: теоретичного узагальнення науково-методичної літератури (для аналізу та характеристики специфіки реалізації освітнього процесу і системи викладання кримінально-правових дисциплін), синтезу та обґрунтування (для формулювання нових ідей та пропозицій щодо удосконалення форм і методів викладання кримінально-правових дисциплін у сучасному контексті функціонування закладів вищої освіти), узагальнення результатів (для формулювання висновків), прогнозування (для визначення наслідків запропонованих нововведень).

Результати. У науковій статті розглянуто особливості започаткування кримінально-правової системи підготовки у провідних закладах освіти на теренах сучасної України. Визначено специфіку функціонування системи викладання кримінально-правових дисциплін в провідних країнах Європи та Америки. Проаналізовано особливості методики викладання, основні підходи до вивчення кримінально-правових дисциплін в закладах вищої освіти України. Встановлено, що вивчення кримінально-правових дисциплін є практикоорієнтованим, а також відбувається на основі компетентнісного підходу з використанням традиційних та інтерактивних методів і технологій. Розглянуто основні компетентності, які формуються в процесі викладання кримінально-правових дисциплін. Нині важливим завданням методики викладання кримінально-правових дисциплін є не передача знань та репродуктивне відтворення засвоєного матеріалу, а вміння застосовувати знання в практичній діяльності, здатність проводити кримінально-аналітичну роботу, правову оцінку дій тощо.

Перспективи. У подальших наукових дослідженнях пропонується більш детально розглянути особливості компетентнісного підходу та специфіку застосування цифрових освітніх технологій для підвищення інтерактивності у викладанні кримінально-правових дисциплін на різних рівнях вищої освіти. Це надасть можливість удосконалити методику викладання кримінально-правових дисциплін та організацію освітнього процесу підготовки фахівців юридичної освіти.

Ключові слова: методика викладання, кримінально-правові дисципліни, освітній процес, заклади вищої освіти, інтерактивні методи, компетентнісний підхід.

Summary. Introduction. Modern processes of digitalization and globalization are becoming a driving force in the development of the education system and opening up new opportunities for innovation. There is a need for unification, i.e., the development of uniform requirements for the system of training specialists in higher education institutions. Ukrainian higher education has a long history and a powerful arsenal for development and modernization. The teaching of criminal law disciplines has its own specifics and requires a special approach, taking into account modern trends and practical orientation. The developed regulatory framework allows for the implementation of the educational process and the teaching of criminal law disciplines at law faculties using a competency-based approach, as well as on the basis of person-oriented learning and increased interactivity. Nowadays, students should not just memorize and reproduce educational material, but acquire knowledge and be able to use it in different situations. There is a need for a more detailed consideration of the specifics of teaching criminal law disciplines in the process of obtaining a legal education and mastering the specialty «Law».

Purpose. The purpose of the study is to reveal conceptual approaches to teaching criminal law disciplines in the field of organizing the educational process in higher education institutions.

Materials and methods. The research materials include: 1) regulatory and legal support for the educational process in higher education; 2) works by Ukrainian and foreign authors who have conducted scientific and practical research in the field of training specialists in legal professions.

The study uses the following scientific methods: theoretical generalization of scientific and methodological literature (to analyze and characterize the specifics of the educational process and the system of teaching criminal law disciplines), synthesis and justification (for the formulation of new ideas and proposals for improving the forms and methods of teaching criminal law disciplines in the modern context of higher education institutions), generalization of results (for the formulation of conclusions), forecasting (for determining the consequences of the proposed innovations).

Results. This scientific article examines the peculiarities of establishing a criminal law training system in leading educational institutions in modern Ukraine. It identifies the specifics of the functioning of the system of teaching criminal law disciplines in leading European and American countries. The peculiarities of teaching methods and the main approaches to the study of criminal law disciplines in higher education institutions in Ukraine are analyzed. It has been established that the study of criminal law disciplines is practice-oriented and is based on a competency-based approach using traditional and interactive methods and technologies. The main competencies that are formed in the process of teaching criminal law disciplines are considered. Currently, an important task of the methodology of teaching criminal law disciplines is not the transfer of knowledge and reproductive reproduction of the material learned, but the ability to apply knowledge in practical activities, the ability to conduct criminal analytical work, legal assessment of actions.

Discussion. Further research should examine in greater detail the features of the competency-based approach and the specifics of applying digital educational technologies to enhance interactivity in teaching criminal law disciplines at various levels of higher education. This will provide an opportunity to improve the methodology of teaching criminal law disciplines and the organization of the educational process for training legal professionals.

Key words: teaching methodology, criminal law disciplines, educational process, higher education institutions, interactive methods, competency-based approach.

Постановка проблеми. Інтенсифікація процесів цифровізації, глобалізації та уніфікації розкриває нові можливості для модернізації освітнього процесу, його раціонального планування, функціонування й розвитку з урахуванням міжнародних вимог, можливістю адаптації українських підходів до європейського рівня. Водночас сучасна вища освіта володіє потужним досвідом підвищення ефективності практичної реалізації освітнього процесу. Стандарти вищої освіти визначають вимоги до єдиного державного кваліфікаційного іспиту та кваліфікаційної роботи на різних ступенях вищої освіти з урахуванням умов невизначеності, здійснення досліджень та впровадження інновацій, а тому особливої значущості набуває дотримання академічної доброчесності. Освітні програми та навчальні плани закладів вищої освіти визначають обсяг навчального навантаження, регламентують терміни навчання,

їх змістовні компоненти та професійні компетентності. Методичне й дидактичне обґрунтування має відповідати сучасним запитам здобувачів освіти усіх рівнів вищої школи.

Однак, існує низка суперечностей між вимогами стандартів вищої освіти та підходами до побудови індивідуальних освітніх траєкторій за запитами студентів, до організації їх групової роботи в аудиторії, до змін в нормативно-правовій базі, що вимагають пошуку нових підходів в організації освітньої діяльності. Особливе місце, в діяльності закладів вищої освіти, посідає підготовка фахівців та методика викладання кримінально-правих дисциплін, оскільки правова освіта є запорукою успіху в сучасному світі. Постає необхідність визначення ролі та місця основних аспектів викладання кримінально-правових дисциплін в закладах вищої освіти, що дозволяють підготувати фахівців

з високим рівнем правової свідомості, культури та оцінки кримінально-правових діянь. Тому виникає потреба в системній розробці та систематичному оновленні робочих навчальних програм, силабусів та методичного забезпечення до викладання кримінально-правових дисциплін. Не менш значимим є пошук і застосування найбільш дієвих, ефективних форм та методів організації освітньої діяльності студентів, застосування компетентнісного підходу, оновлення змісту навчальних дисциплін кримінально-правового спрямування в національному та міжнародному контексті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У наукових працях Васильківської І. П. [2], Кучерявенко М. П. [6], Дорошенко Л. М. [5] розглядаються особливості викладання кримінально-правових дисциплін в закладах вищої освіти України. Автори Шмельова А., Кірюхіна М. [9] висвітлюють особливості методів викладання правових дисциплін. У працях Юсупова В. В. [10] розглянуто історичний аспект розвитку криміналістики в закладах вищої освіти України. У наукових дослідженнях Господаренко В. М. [4] проаналізовано аспекти кримінально-правового викладання в європейських закладах вищої освіти. Роботи Полякова А. О. [7] висвітлюють правове регулювання викладання кримінально-правових дисциплін в американській вищій школі. Дослідники наукової думки Бобкова А. Г., Серебрякова Ю. О., Липницька Є. О., Новошицька В. І., Легкодух І. О. [1] проаналізували особливості викладання кримінально-правових дисциплін в умовах дистанційного та змішаного навчання.

Метою статті є розкриття концептуальних підходів до викладання кримінально-правових дисциплін в царині організації освітнього процесу закладів вищої освіти (ЗВО).

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення освітнього процесу вищої школи; 2) праці українських та зарубіжних авторів, які мають науково-практичні дослідження в напрямі здійснення підготовки фахівців правової спеціальності.

У представленому дослідженні використано наукові методи: теоретичного узагальнення науково-методичної літератури (для аналізу та характеристики специфіки реалізації освітнього процесу і системи викладання кримінально-правових дисциплін), синтезу та обґрунтування (для формулювання нових ідей та пропозицій щодо удосконалення форм і методів викладання кримінально-правових дисциплін у сучасному контексті функціонування закладів вищої освіти), узагальнення результатів (для формулювання висновків), прогнозування (для визначення наслідків запропонованих нововведень).

Виклад основного матеріалу. Викладання кримінального права відбувалось в провідних українських університетах у ХІХ — на початку ХХ століття. У Імператорському Харківському універ-

ситеті, заснованому 1804 року, (нині — Національний юридичний університет України імені Ярослава Мудрого) було організовано криміналістичний семінар — науковий гурток студентів юридичного факультету, який сприяв поглибленню знань з кримінального права та підготовці студентів до практичної правової діяльності. Юридичні факультети були запроваджені також в Львівському національному університеті імені Івана Франка з 1784 року, Імператорському університеті Святого Володимира з 1835 року (нині — Київський національний університет імені Тараса Шевченка), у Рішельєвському ліцеї (нині — Національний університет «Одеська юридична академія») з 1847 року [10, с. 16].

Набутий досвід викладання кримінально-правових дисциплін став фундаментом для подальшого удосконалення підготовки фахівців визначеного профілю. Правове регулювання викладання кримінально-правових дисциплін в провідних країнах світу, наприклад, в країнах Європейського Союзу, базується на автономії закладів вищої освіти в розробці освітніх програм, навчальних планів, які можуть удосконалювати загальні стандарти викладання відповідних дисциплін. Водночас європейські університети ефективно використовують такі методи викладання як сократівський (класичний підхід до опитування у вигляді запитань через серію діалогів та мінімалізацію використання лекцій), а також лекційний метод (є найстарішим та побудований на основі міжособистісної взаємодії викладача та студентів), кейс-стаді (базується на аналізі рішень судових інстанцій), змагальний метод (має прагматичне призначення, оскільки сприяє відпрацювання студентами технології складання різних документів у кримінально-правовій базі), групових дискусій (ґрунтується на визначенні проблеми на пошуку конструктивних шляхів рішення, де студенти можуть генерувати власні ідеї, проявляти лідерські якості), кооперативний метод (навчання на основі співпраці), клінічний метод (первинне консультування в кримінально-правових аспектах, моделювання конкретних ситуацій) [7, с. 21–23].

Американський підхід до викладання кримінально-правових дисциплін є практикоорієнтованим. Тобто лекції в класичному розумінні відсутні, але викладачі влаштовують розгляд змодельованих або реальних судових справ, а студенти в процесі підготовки презентують інсценування судового процесу. Оцінювання рівня навчальних досягнень відбувається виключно завдяки письмовому іспиту, а самі результати не розголошуються [4, с. 277].

Викладання кримінально-правових дисциплін в українських університетах відбувається завдяки проведенню лекцій, семінарських занять, організації самостійної роботи студентів. Здобувачі освіти засвоюють правила роботи з нормативно-правовими документами, розвивають вміння застосовувати здобуті знання в практичній роботі, осмислюють сут-

ність кримінально-правових інститутів, вивчають об'єктивні закономірності їх розвитку, зміст криміналістики та права, засвоюють правові норми та їх значення, розвивають вміння застосовувати їх в конкретних ситуаціях, набувають досвіду науково-дослідної роботи в кримінально-правовому напрямі. Для організації відповідної освітньої діяльності студентів використовуються різноманітні завдання: запитання та аналіз відповідей, творче опрацювання навчального та нормативно-правового матеріалу, вирішення конкретних кримінально-правових ситуацій, виконання тестів з різними типами запитань, складання і конструювання схем і таблиць, розгадування кросвордів, юридичних задач, підготовка наукових доповідей [2, с. 213].

Сучасні тенденції у викладанні кримінально-правових дисциплін базуються на особистісноорієнтованому підході з використанням інтерактивних методів, де ключова роль в освітньому процесі належить особистості здобувача та діяльнісній основі навчання. Класичні методи передбачають пасивну роль студентів, які засвоюють навчальну інформацію та відтворюють її, тобто переважає репродуктивне відтворення інформації. Інтерактивність передбачає взаємодію в процесі навчання (студентів між собою та з викладачем), де пріоритетною стає самостійна, дослідницька діяльність студентів, які є активними учасниками освітнього процесу. Тому переважають такі інтерактивні методи як ділові та рольові ігри, тренінги, проблемні ситуації тощо. Опрацювання статистичних даних, фактів та цифр формує потребу в дотриманні правил поведінки в умовах правової держави. Активно також використовуються такі проблемні методи як мозковий штурм, круглий стіл, дискусії тощо [3, с. 6]. Також використовуються колоквіуми — навчальні заняття, які проводяться задля перевірки та оцінювання знань студентів. Це може бути усне індивідуальне чи групове опитування. Цікавими та популярними є тренінги, робота малими групами, майстер-класи. Інтерактивні заняття передбачають співпрацю учасників освітнього процесу, активну діалогізацію та зміну ролі самого викладача, який координує освітню діяльність студентів, консулює їх. Основними перевагами інтерактивного навчання є розвиток мотивації до пізнавальної діяльності студентів, формування професійних та комунікативних навичок, підвищення рівня оволодіння сучасними технічними засобами навчання тощо [9]. Застосування інтерактивних технологій сприяє формуванню в студентів пізнавального інтересу, оптимальному здобуттю знань та їх засвоєнню, розвитку самостійності та удосконаленню інтелектуального потенціалу, формуванню навичок командної роботи, толерантності, міжособистісної взаємодії, формуванню не лише професійних, а й життєвих навичок [5, с. 132].

Завдяки підбору ефективних методів організації освітньої діяльності студентів у процесі викладання

кримінально-правових дисциплін відбувається формування загальних компетентностей на основі здобуття професійних знань та формування вмінь ними оперувати. Серед загальних компетентностей можна виокремити здатність абстрактно мислити, аналізувати кримінально-правову методологію, надавати кримінально-правову характеристику, здатність спілкуватися державною мовою та вміння логічно й правильно висловлюватись з кримінального права, діяти відповідально з урахуванням громадянських зобов'язань, юридично правильно кваліфікувати факти та обставини. Серед професійних компетентностей виокремлюють здатність здійснювати професійну діяльність у відповідності до законодавства, вміння юридично правильно кваліфікувати факти та обставини, здатність забезпечувати законність, порядок та сумлінно виконувати свої посадові обов'язки, осмислення необхідності відстоювання честі та гідності людини, захисту прав громадян, вміння тлумачити нормативно-правові акти, формулювати ґрунтовні юридичні висновки тощо [8, с. 1–2].

Сучасні виклики в умовах українських реалій створюють специфічні умови, за яких навчання студентів відбувається у змішаному форматі, а тому оволодіння високим рівнем цифрової грамотності усіх учасників освітнього процесу є запорукою успішного здобуття юридичної освіти. Водночас виникають певні труднощі: розосередженість уваги та зниження рівня активності. Забезпечити підвищення концентрації уваги студентами у процесі викладання кримінально-правових дисциплін, за умов змішаного навчання, допомагає компетентнісно-орієнтований підхід, фрагментування інформації, поетапність та структурування занять, застосування інтерактивних методів, що позитивно впливає на всі напрями освітньої діяльності [1, с. 93].

Підвищити рівень пізнавальної активності майбутніх юристів можна шляхом застосування сучасних цифрових освітніх технологій, організації ефектivelyї взаємодії в хмарному середовищі, що дозволяє розміщувати одночасно завдання та нормативно-правові акти, спільно редагувати документи, розробляти та використовувати якісну візуалізацію, а також організовувати ефективний зворотній зв'язок, одночасно взаємодіяти з великою групою студентів, які мають різний рівень підготовки [1, с. 95].

Для удосконалення викладання кримінально-правових дисциплін доречно систематично організовувати здобуття знань студентами шляхом читання наукової та фахової літератури, електронних офіційних джерел, орієнтації на потреби та запити здобувачів освіти, підвищення їх самостійності в освітній діяльності, організації інтерактивної взаємодії, підвищення рівня цифрової грамотності усіх учасників освітнього процесу [6, с. 36].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, викладання кримінально-правових дисциплін в закладах вищої освіти має свою

специфіку та ґрунтується на наявній нормативно-правовій базі та розробленому навчально-методичному забезпеченні. Для ефективної реалізації методики викладання кримінально-правових дисциплін важливе значення має застосування компетентнісного підходу, що дозволяє забезпечити формування загальних та професійних компетентностей у студентів на різних рівнях вищої освіти. Засобами досягнення бажаного результату є організація інтерактивного навчання, в основі якого покладено діалогізацію та різнобічну взаємодію між всіма учасниками освітнього процесу. Відповідно студенти стають не пасивними слухачами, а активними здобувачами знань, а система викладання спрямовується на їх самостійність, вміння працювати командою, де якісно змінюється призначення самого викладача, який

координує роботу студентів. Виклики сьогодення якісно змінюють освітнє середовище, а відтак поширеними стали дистанційний та змішаний формати навчання. За цих обставин особливої актуальної набувають сучасні цифрові освітні технології, які за правильного використання, тільки підвищують рівень інтерактивності студентів.

В подальших наукових розвідках пропонується зосередити увагу саме на цифрових технологіях в системі викладання кримінально-правових дисциплін, застосуванні в практичній діяльності електронних правових баз даних для удосконалення реалізації компетентнісного підходу. Це надасть можливість підвищити ефективність методики та організації освітнього процесу підготовки фахівців юридичної освіти.

Література

1. Бобкова А. Г., Серебрякова Ю. О., Липницька Є. О., Новошицька В. І., Легкодух І. О. Викладання дисциплін господарсько-правового циклу в умовах дистанційного та змішаного навчання. *Правовий часопис Донбасу*. 2024. № 1. С. 90–101. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pppd_2024_1_19 (дата звернення 03.09.2025).
2. Васильківська І. П. Особливості вивчення дисциплін кримінально-правового циклу у Київському національному економічному університеті імені Вадима Гетьмана. *Правове регулювання економіки*. 2013. Вип. 13. С. 212–215. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pre_2013_13_44 (дата звернення 19.08.2025).
3. Вдовічен В. А., Вдовічена Л. І., Меленко О. В. Методика викладання правничих дисциплін: навчально-методичний посібник. Чернівці : Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича, 2022. 144 с. URL: <https://drive.google.com/file/d/1E3wrr08o57moB4NhU7ZG6MuzC8qtGR6V/view?usp=sharing> (дата звернення 04.09.2025).
4. Господаренко В. М. Особливості викладання державної кримінально-правової політики США в американських університетах. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2022. Вип. 2. С. 271–283. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs_2022_2_24 (дата звернення 29.08.2025).
5. Дорошенко Л. М. Сучасні інноваційні методики викладання навчальних дисциплін господарсько-правового блоку: виклики в умовах реформи юридичної освіти та дистанційного навчання. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2024. № 1. С. 129–139. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prchd_2024_1_16 (дата звернення 01.09.2025).
6. Кучерявенко М. П. Системні підходи до викладання податково-правових дисциплін. *Право України*. 2024. № 4. С. 33–40. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prukr_2024_4_6 (дата звернення 03.09.2025).
7. Поляков А. О. Порівняльний аналіз правового регулювання методики викладання кримінально-правових дисциплін у Європейському Союзі. *Збірник наукових праць ХНПУ імені Г. С. Сковороди «Право»*. 2023. Вип. 38. С. 18–26. DOI: <https://doi.org/10.34142/23121661.2023.38.02> Робоча програма навчальної дисципліни «Кримінально-правова кваліфікація» / Харченко В. Б., Житний О. О., Терещук С. С. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. 2024. 24 с. URL: https://drive.google.com/file/d/1O6gu_9iODUFpFjKEhS6saU_Vxs5AsOUY/view?usp=sharing (дата звернення 30.08.2025).
8. Шмельова А., Кірюхіна М. Особливості сучасних методів викладання правових дисциплін в магістратурі закладів вищої освіти України. *Адаптивне управління: теорія і практика. Серія: Педагогіка*. 2018. Вип. 5. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/adupped_2018_5_27 (дата звернення 03.09.2025).
9. Юсупов В. В. Криміналістика в освітньому процесі закладів вищої освіти України: історичні аспекти. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 2 (111). С. 15–22. URL: <https://lawscience.com.ua/uk/journals/tom-24-2-2019/kriminalistika-v-osvitnomu-protsesi-zakladiv-vishchoyi-osviti-ukrayini-istorichni-aspekti> (дата звернення 03.09.2025).

References

1. Bobkova, A. H., Serebriakova, Yu. O., Lypnytska, Ye. O., Novoshytska, V. I., Lehkodukh, I. O. (2024) Vykladannia dystsyplyn hospodarsko-pravovoho tsyklu v umovakh dystantsiinoho ta zmishanoho navchannia [Teaching economic and legal disciplines in distance and blended learning environments]. *Pravovyi chasopys Donbasu*. № 1. S. 90–101. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pppd_2024_1_19 [in Ukrainian].

2. Vasylykivska, I. P. (2013) Osoblyvosti vyvchennia dystsyplin kryminalno-pravovoho tsyklu u Kyivskomu natsionalnomu ekonomichnomu universyteti imeni Vadyma Hetmana [Features of studying criminal law disciplines at Vadym Hetman Kyiv National Economic University]. *Pravove rehuliuвання ekonomiky*. Vyp. 13. S. 212–215. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pre_2013_13_44 [in Ukrainian].
3. Vdovichen, V. A., Vdovichena, L. I., Melenko, O. V (2022) Metodyka vykladannia pravnych dystsyplin: navchalno-metodychnyi posibnyk. [Methods of teaching legal disciplines: teaching and methodological guide]. Chernivtsi: Chernivetskyi natsionalnyi universytet im. Yu. Fedkovycha. 144 s. Retrieved from: <https://drive.google.com/file/d/1E3wrrro8o57moB4H-hU7ZG6MuzC8qtGR6V/view?usp=sharing> [in Ukrainian].
4. Hospodarenko, V. M. (2022) Osoblyvosti vykladannia derzhavnoi kryminalno-pravovoi polityky SSHA v amerykanskykh universytetakh [Features of teaching US criminal law policy at American universities]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka*. Vyp.2. S. 271–283. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vld-uvs_2022_2_24 [in Ukrainian].
5. Doroshenko, L. M. (2024) Suchasni innovatsiini metodyky vykladannia navchalnykh dystsyplin hospodarsko-pravovoho bloku: vyklyky v umovakh reformy yurydychnoi osvity ta dystantsiinoho navchannia [Modern innovative methods of teaching economic and legal disciplines: challenges in the context of legal education reform and distance learning]. *Pravnychi chasopys Donetskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stusa*. № 1. S. 129–139. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prchd_2024_1_16 [in Ukrainian].
6. Kucheriavenko, M. P. (2024) Systemni pidkhody do vykladannia podatkovopravovykh dystsyplin [Systematic approaches to teaching tax and legal disciplines]. *Pravo Ukrainy*. № 4. S. 33–40. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prukr_2024_4_6 [in Ukrainian].
7. Poliakov, A. O. (2023) Porivnialnyi analiz pravovoho rehuliuвання metodyky vykladannia kryminalno-pravovykh dystsyplin u Yevropeiskomu Soiuzi [Comparative analysis of legal regulation of teaching methods for criminal law disciplines in the European Union]. *Zbirnyk naukovykh prats KhNPU imeni H. S. Skovorody "Pravo"*. Vyp. 38. S. 18–26. Retrieved from: <https://doi.org/10.34142/23121661.2023.38.02> [in Ukrainian].
8. Shmelova, A., Kiriukhina, M. (2018) Osoblyvosti suchasnykh metodiv vykladannia pravovykh dystsyplin v mahistraturi zakladiv vyshchoi osvity Ukrainy [Features of modern methods of teaching legal disciplines in master's programs at higher education institutions in Ukraine]. *Adaptyvne upravlinnia: teoriia i praktyka. Seriya: Pedagogika*. Vyp. 5. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/adupped_2018_5_27 [in Ukrainian].
9. Yusupov, V. V. (2019) Kryminalistyka v osvitnomu protsesi zakladiv vyshchoi osvity Ukrainy: istorychni aspekty [Criminalistics in the educational process of higher education institutions in Ukraine: historical aspects] *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*. № 2 (111). S. 15–22. Retrieved from: <https://lawscience.com.ua/uk/journals/tom-24-2-2019/kriminalistika-v-osvitnomu-protsesi-zakladiv-vishcheyi-osviti-ukrayini-istorichni-aspekty> [in Ukrainian].

УДК 340.12:342.7

Копійка Кирило Валерійович

*аспірант кафедри конституційного та адміністративного права
Державного університету «Київський авіаційний інститут»*

Koriyka Kyrylo

*Postgraduate Student of the Department of Constitutional and Administrative Law
State University "Kyiv Aviation Institute"*

ORCID: 0009-0007-7340-905X

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-9-11373

МІСЦЕ І РОЛЬ ПРИНЦИПУ РІВНОСТІ В ОСНОВОПОЛОЖНИХ ПРИНЦИПАХ ПРАВА

THE PLACE AND ROLE OF THE PRINCIPLE OF EQUALITY IN THE FUNDAMENTAL PRINCIPLES OF LAW

Анотація. Вступ. У статті обґрунтовується актуальність дослідження місця і ролі принципу рівності у праві виходячи з його статусу як морально-етичної категорії та важливої складовою системи основоположних принципів права, особливо в умовах глобалізаційних трансформацій соціально-правового простору, обумовлених глобальними викликами та внутрішньополітичними змінами що надзвичайно актуалізує проблеми забезпечення рівного доступу до прав, ресурсів і правосуддя.

Мета дослідження передбачає аналіз системи принципів права з визначенням місця і ролі у ній принципу рівності в якості системоутворюючого фактора.

Матеріали і методи. Відповідно до визначеної мети при дослідженні використовувалися загальнонаукові методи аналізу систем принципів права, їх порівняння, узагальнення та абстрагування шляхом виділення ключових ознак принципу рівності. Також застосовувався формально-юридичний, порівняльно-правовий та системно-правовий методи.

Результати. Встановлено, що роль принципів права у системі права визначається їх інтегративною, пронизуючою функцією, що піднімає їх до рівня системоутворюючого фактора правових систем та дає змогу їх якісного порівняльно-правового аналізу. Непересічна важливість та системоутворююча цінність принципу рівності підтверджується його унікальною присутністю практично в усіх запропонованих вченими класифікаціях основоположних принципів права та включенням до міжгалузевих та галузевих систем принципів права.

Перспективи. Дослідження місця і ролі принципу рівності в системі основоположних принципів права є не лише науково значущим, а й суспільно необхідним, оскільки воно покликане сприяти теоретичному осмисленню природи рівності як правового феномена, удосконаленню нормативного регулювання в контексті правової державності та формуванню ефективної практики захисту прав і свобод людини на засадах справедливості й недискримінації.

Ключові слова: класифікація принципів права, основоположні принципи права, принцип рівності.

Summary. Introduction. The article substantiates the relevance of studying the place and role of the principle of equality in law based on its status as a moral and ethical category and an important component of the system of fundamental principles of law, especially in the context of globalization transformations of the socio-legal space, caused by global challenges and domestic political changes, which extremely actualizes the problems of ensuring equal access to rights, resources and justice.

The purpose of the study involves analyzing the system of principles of law with the determination of the place and role in it of the principle of equality as a system-forming factor.

Materials and methods. In accordance with the specified goal, the study used general scientific methods of analyzing systems of principles of law, their comparison, generalization and abstraction by highlighting the key features of the principle of equality. Formal-legal, comparative-legal and systemic-legal methods were also used.

Results. It has been established that the role of the principles of law in the legal system is determined by their integrative, pervasive function, which raises them to the level of a system-forming factor of legal systems and allows for their qualitative comparative legal analysis. The extraordinary importance and system-forming value of the principle of equality is confirmed by its unique presence in practically all classifications of the fundamental principles of law proposed by scientists and its inclusion in inter-branch and branch systems of the principles of law.

Prospects. The study of the place and role of the principle of equality in the system of the fundamental principles of law is not only scientifically significant, but also socially necessary, since it is designed to contribute to the theoretical understanding of the nature of equality as a legal phenomenon, the improvement of regulatory regulation in the context of the rule of law and the formation of effective practice in the protection of human rights and freedoms on the basis of justice and non-discrimination.

Key words: classification of principles of law, fundamental principles of law, principle of equality.

Постановка проблеми. Принцип рівності займає вагомe місце в загальній системі принципів права, відіграючи при цьому доволі специфічну роль, або точніше систему ролей та функцій, що робить його особливо актуальним для науково-правового осмислення. Важливими такі дослідження будуть для удосконалення законодавства у аспекті забезпечення прав і свобод людини та громадянина з подальшим розгортанням його правозастосовної функції, що загалом покликане сприяти утвердженню державності та верховенства права, оскільки саме принцип рівності належить до кола фундаментальних засад правової держави та демократичного суспільства, що підносить його до рівня універсальної категорії юридичної теорії та практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Логіка дослідження місця і ролі принципу рівності в основоположних принципах права базується на загальноправовому розумінні принципу права як юридичної категорії та вивченні системи правових принципів з виходом на аналіз принципу рівності як елемента вказаної системи, з визначенням його місця і ролі у ній. Загальнонаукові проблеми класифікації принципів права досліджували А. М. Бабенко, С. В. Бобровник, О. О. Борисова, А. В. Воронцова, Т. О. Гуржій, Г. С. Журавльова, М. С. Кельман, А. М. Колодій, А. М. Кучук, О. Г. Мурашин, О. В. Петришин, С. П. Погребняк, П. М. Рабінович, М. В. Савчин, О. Ф. Скакун, О. О. Уварова, Р. В. Щупаківський, та інші.

Висвітленню принципу рівності як основоположного принципу права присвячені роботи С. В. Боднара, С. А. Бондарчука, М. А. Бурдоносової, І. І. Забокрицького, О. М. Іванченка, М. І. Козюбри, О. М. Кудрявцевої, С. П. Погребняка, І. К. Полховської, С. П. Рабіновича, Я. В. Смолина, Т. І. Фулей, В. З. Чернописької та інших.

Формулювання цілей статті. Відповідно актуальним буде аналіз системи принципів права з визначенням місця і ролі у ній принципу рівності в якості системоутворюючого фактора.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи зміст поняття «принцип» у загальнометодологічному плані, ми виходимо з його філософського визначення, яке до вказаного змісту відносять: 1) першопочаток, те, що лежить у базі відповідної системи з фактів, теорії та науки; 2) внутрішні переконання людини є тими практичними, моральними й теоретичними засадами, котрі керують особою в житті, в різних сферах діяльності [1, с. 525]. Подібне визначення обґрунтовує вагомість принципу як першопо-

чатку наукової системи та його взаємопов'язаність зі свідомістю людини, що робить його дороговказом дій та вчинків. В аспекті правових принципів вважаємо за доцільне підкреслити наукову позицію М. І. Легенького, який відносить принципи поряд з основними методологічними характеристиками регулювання суспільних відносин до головних засад правової науки [2].

В процесі дослідження і аналізу сформульованих у юриспруденції визначень принципів права, звертає увагу дефініція О. Ф. Скакун, яка вказувала, що принципи: «... об'єктивно властиві праву відправні начала, незаперечні вимоги (позитивні зобов'язання), які ставляться до учасників суспільних відносин із метою гармонічного поєднання індивідуальних, групових і громадських інтересів. Іншими словами, це своєрідна система координат, у рамках якої розвивається право, і одночасно вектор, який визначає напрямок його розвитку» [3, с. 221].

Г. С. Журавльова пропонує розглядати принципи права як сукупність основоположних ідей та положень, які пронизують і складають каркас, основу правової системи та забезпечують легітимність правотворення, застосування права шляхом пристосування абстрактних положень закону до конкретних життєвих обставин, що зумовлює надання оцінки правомірності заходів відповідно до мети, яку визначає закон [4, с. 24].

Важливими для проблематики принципу рівності є дослідження, які проводив К. Васак (Karel Vasak). Відомий вчений досліджуючи принципи права у контексті розробленої ним концепції трьох поколінь прав людини характеризує їх як інструменти гармонізації головних суспільних цінностей: свободи, рівності та солідарності, що відповідають шляхам та етапам розвитку міжнародного права. Зокрема, він підкреслює, що саме третє покоління прав (солідарності) втілює ідею спільної відповідальності та рівності в міжнародному контексті [5]. Вказана концепція виділяє принцип рівності поміж інших принципів, підносячи його на рівень визначального та системоутворюючого.

Аналіз наукових підходів до визначення поняття принципів права свідчить про наявність помітних відмінностей у наукових позиціях вчених-юристів у контексті вказаної проблеми. В той же час у питаннях значимості принципів права для правової науки та суспільного прогресу в цілому вчені займають одностайну позицію, підкреслюючи їх вагому роль для правотворчості, формування змісту правових норм а також способів і методів реалізації права.

Вихідним положенням вказаної позиції є посилання на те, що саме принципи права безпосередньо пов'язують зміст права з тими закономірностями суспільного життя, на яких ця правова система побудована і які вона закріплює [6]. Яскраво характеризує таку ситуацію теза А. М. Колодія щодо того, що серед відмінностей у поглядах на питання принципів права, єдиним є їхнє значення [7, с. 24].

Роль принципів права у системі права визначається їх інтегративною, пронизуючою функцією, що піднімає їх до рівня системоутворюючого фактора правових систем та дає змогу їх якісного порівняльно-правового аналізу. Правові принципи по суті закладають історичні, філософсько-етичні та соціально-економічні витоки права [8, с. 74]. Системоутворюючий характер принципів права підтверджується і тим, що вони вносять єдність до всієї системи правових положень та забезпечують системну цілісність юридичного регулювання відносин у суспільстві [9].

А. В. Воронцова визначає принципи права як межі змін правової системи у разі її динаміки, а ступінь представленості і втіленості у ній принципів права на ідеологічному, нормативному та функціональному рівнях визначальним у правовому прогресі, підносячи таким чином роль принципів права до рівня чинника правового прогресу [10, с. 9].

З метою виявлення місця принципу рівності у загальній системі принципів права необхідно здійснити аналіз наявних систем та класифікацій таких принципів, які базуються на загальнотеоретичних методологічних підходах, та містяться у правових дослідженнях та найбільш важливих і поширених нормативно-правових актах.

Найпоширеніша класифікація принципів права базується на їх диференціації за сферою дії. Таким чином виділяються загальноправові принципи, які стосуються всієї системи права незалежно від галузі або інституту, міжгалузеві, які діють у кількох споріднених галузях права, галузеві, що властиві окремим галузям права та інституційні або підгалузеві. До загальноправових відносяться принципи законності, рівності, справедливості, гуманізму, пріоритету прав людини, тощо. Прикладом міжгалузевих принципів може бути диспозитивність, або поєднання єдності та диференціації правового регулювання. Оскільки галузеві притаманні окремій галузі права, то і принципи діють в її межах.

Подібну класифікацію пропонує, наприклад О. Скакун, яка доповнює її ще і поділом за критерієм територіальності. Відповідно науковиця виокремлює загальнолюдські (міжнародні, загальноцивілізаційні), регіонально-континентальні та національні (внутрішньодержавні) принципи права, диференціюючи останні на загальноправові (загальні, основні), міжгалузеві, галузеві, підгалузеві, інституційні [11]. До загальних принципів права О. Скакун відносить принципи свободи, справедливості, рівності, гуманізму,

демократизму та законності. При цьому до змістових складових принципу рівності авторка відносить рівність усіх перед законом, рівність прав та обов'язків, рівну відповідальність перед законом та рівний захист у суді а також єдність прав і обов'язків і взаємну відповідальність держави та особи [12, с. 224–225].

С. О. Сунегін підкреслює поширену в юриспруденції теорію, згідно з якою до основоположних принципів права відносять справедливість, свободу, рівність та гуманізм, і вказує, що вони водночас є базовими телеологічними цінностями права [14, с. 253].

П. М. Рабінович обґрунтовуючи роль основоположних принципів права як системоутворюючого фундаменту системи права визначає такі принципи як законність, рівність, справедливість, гуманізм та пріоритет прав людини підкреслюючи, що саме вони виражають ціннісну основу права та слугують нормоутворювальними сигнатурами [15].

Л. В. Ніколаєва та Т. О. Гуржій пропонують відносити до загальних принципів права принципи демократизму, законності, верховенства права, юридичної рівності громадян перед законом, справедливості, єдності прав і обов'язків та правосуддя. Принцип рівності на думку авторів покликаний забезпечити юридичну рівність громадян, які є рівноправними суб'єктами права у всіх сферах їх життєдіяльності, маючи рівне право на життя, достатнє матеріальне забезпечення, житло, працю, відпочинок, освіту тощо. Важливим є і те, що при реалізації цих прав громадяни мають і рівні можливості [16, с. 189–194]. С. П. Погребняк до основоположних принципів права відносить справедливість, рівність, свободу і гуманізм [17, с. 39–147]. М. В. Савчин у якості фундаментальних цінностей права виділяє, окрім зазначених перших трьох, також гідність людини, солідарність, субсидіарність, толерантність, верховенство права [18, с. 138–163]. Зазначимо, що С. Погребняк говорячи про гуманізм, та М. Савчин — про гідність людини, мають на увазі майже одне і те ж — гідність, яка конкретизується у правах і свободах людини.

С. В. Бобровник в системі основоположних принципів права поряд з принципами справедливості, свободи, гуманізму та верховенства права визначає і принцип рівності, який розглядає у формальному вимірі як гарантування кожному індивідові однакових шансів досягнення успіхів у житті шляхом забезпечення рівності перед законом, рівності перед судом, рівності прав і свобод людини та громадянина та рівності обов'язків людини і громадянина [19, с. 168].

А. В. Воронцова, досліджуючи основоположні принципи права як чинника правового прогресу, визначає принципи правової свободи, гуманізму, справедливості та рівності, розглядаючи останній в якості засади формальної рівності всіх перед законом і механізму захисту від дискримінації [10, с. 8]. О. О. Уварова визначає основоположними принципами права принципи справедливості, рівності, сво-

боди, гуманізму, вказуючи, що вони діють у межах правової системи в цілому та мають засадничий для правової системи характер і об'єднують у собі як вимоги, що висуваються до системи правового регулювання, так і вимоги до учасників суспільних відносин [20, с. 60].

М. С. Кельман та О. Г. Мурашин пропонують дещо відмінну класифікацію загальних принципів права, до якої окрім вже згаданих принципів свободи, справедливості, рівності, законності та правосуддя додають принципи презумпції невинуватості, загальнообов'язковості та несуперечності правових норм, відповідності між об'єктивним і суб'єктивним правом, поділу правової системи держави на самостійні галузі та інститути та принцип юридичної відповідальності тільки за винну, протиправну поведінку. Аналізуючи принцип рівності автори розглядають його передусім як вимогу забезпечення рівності усіх перед законом, тобто рівності прав та обов'язків [21].

Узагальнюючи наведені класифікації зауважимо, що принцип рівності присутній у кожній з них, що зайвий раз підтверджує його непересічну важливість та системоутворюючу цінність, оскільки його присутність у всіх класифікаціях є єдиною для всіх авторських структур. Тобто без перебільшення можна твердити про єдність правової науки у частині визначення провідної ролі принципу рівності у загальній системі основоположних принципів права.

В той же час статус принципу рівності як головного і визначального принципу не обмежується його присутністю і системоутворюючою роллю в основоположних принципах права. Аналіз міжгалузевих і галузевих принципів права дає підстави для відзначення включення принципу рівності в тій чи іншій його інтерпретації у вказані системи. На типологічну присутність принципу рівності у всій правовій системі абсолютно обґрунтовано наголошував П. М. Рабінович. Так у конституційному праві він представлений як принцип рівності конституційних прав і свобод людини і громадянина, публічне і кримінальне право передбачає рівність усіх перед законом і судом та однаковість відповідальності, трудове і соціальне — заборону дискримінації у сфері праці, рівність у прийнятті на роботу та рівну оплату за рівну працю, сімейне — рівність подружжя у правовому статусі тощо.

Ключовою складовою системи принципів адміністративного права є принцип рівності, який передбачає рівність у публічно-правових відносинах, що досягається шляхом забезпечення однакового становища всіх громадян та суб'єктів права перед законом та органами державної влади а також рівність прав і можливостей усіх учасників адміністративного провадження [22]. Вихідним положенням цивільного права є рівність учасників цивільних правовідносин, екологічного — рівний доступ до природних ресурсів і інформації.

Звертає на себе увагу характерна особливість конкретизації принципу рівності у галузевих та міжгалузевих системах, яка у переважній більшості випадків реалізується через суб'єктів відносин, забезпечення рівності сторін, рівності учасників процесу та рівності перед нормами.

Принцип рівності є наскрізним в усіх правових блоках і значною мірою присутній як у міжгалузевих, так і галузевих системах принципів, маючи при цьому певні відмінності. Якщо у міжгалузевих системах форма реалізації принципу рівності є узагальнюючою та координуючою, то у галузевих вона конкретизована та функціональна. Відрізняються вони і за рівнем абстрагування, який у міжгалузевих системах є вищим та за типом рівності, який на міжгалузовому рівні має характер рівності перед законом у правах, а на галузевому — рівності сторін, умов та суб'єктів.

Серед науковців-юристів простежується помітна однакості у визначенні вагомості ролі принципу рівності як поміж інших принципів, так і в системі права взагалі. Зокрема Я. В. Смолин пропонує визначати принцип рівності у якості фундаментальної складової правової системи будь-якої демократичної держави і підкреслює, що реалізація вказаного принципу сприяє забезпеченню дотримання прав людини, соціальної справедливості та правової стабільності у суспільстві [23]. В. З. Чорнописька характеризує принцип рівності як винятково значущий основоположний принцип права, що відображає найважливіші цінності та сутнісні риси, на яких вибудовується правова система і який відіграє роль фундаментальної конституційної вимоги існування правової держави [24].

Значення принципу рівності як фундаментального і важливого принципу права має свої специфічні особливості у кожній системі принципів права. Так, у системі основоположних принципів права принцип рівності набуває статусу фундаментального засадничого витоку, що має універсальний характер і пронизує всю систему права.

Як основоположний принцип, рівність відображає природно-правову ідею про рівну гідність кожної людини, є основою для інших правових принципів, зокрема справедливості і недискримінації [25]. Важливою функцією принципу рівності є також те, що він виступає в ролі критерію оцінки легітимності правових норм і практик. Як зауважує О. М. Іванченко саме принцип рівності: «...робить дійсність права фундаментом його легітимності, в той час як соціальна дієвість норм, котрі формують правопорядок, спрямована на легітимність як причину дійсності права» [26, с. 15]. Тобто принцип рівності в системі основоположних принципів права виконує системоутворюючу функцію, реалізація якої є умовою внутрішньої узгодженості та ціннісної єдності всієї правової системи.

У сфері міжгалузевих принципів принцип рівності виконує інтегративну функцію, оскільки саме він

забезпечує узгодженість застосування права в різних галузях і уніфікацію правового підходу до людини як суб'єкта права.

На галузевому рівні принцип рівності конкретизується з урахуванням специфіки регулятивного предмета відповідної галузі, виконуючи таким чином конкретизувальну функцію, що дозволяє адаптувати загальні положення до особливостей певної сфери суспільних відносин.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, дослідження місця і ролі принципу рівності в системі основоположних принципів права є не лише науково значущим, а й суспільно необхідним, оскільки воно покликане сприяти теоретичному осмисленню природи рівності як правового феномена, удосконаленню нормативного регулювання в контексті правової державності та формуванню ефективної практики захисту прав і свобод людини на засадах справедливості й недискримінації.

Роль принципу рівності визначається вже самою його належністю до принципів права, які виступають для правової системи в якості координат

і вектору подальшого розвитку, закладаючи в силу своєї інтегративності історичні, філософсько-етичні та соціально-економічні витоки права. Більше того принцип рівності відноситься до основоположних принципів права, які є найбільш загальними і стабільними імперативними вимогами та концентрованим виразом найважливіших сутнісних рис та цінностей, що притаманні певній системі права, і визначають її характер і напрями подальшого розвитку. Одностайність класифікаторів основоположних принципів права у віднесенні до вказаної категорії принципу рівності свідчить на користь його провідної ролі, непересічної важливості та системоутворюючої цінності.

Ще більш посилює системоутворюючу роль принципу рівності його присутність як у основоположних, так і міжгалузевих та галузевих системах принципів права. При цьому на кожному з рівнів принципів права принцип рівності виконує свою специфічну, але завжди визначальну функцію, а саме засадничу серед основоположних, інтегративну у міжгалузевому контексті та конкретизувальну на рівні окремих галузей.

Література

1. Філософський словник. Київ : Голов. ред. Укр. рад. енцикл., 1986. 800 с.
2. Легенький М. І. Адміністративно-правові засади формування та реалізації державної політики у сфері освіти: дисертація 12.00.07 / Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2018. 475 с.
3. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. Харків : Консум, 2001. 656 с.
4. Журавльова Г. С. Принцип рівності та заборони дискримінації у конституційному праві: дис. ... д-ра юрид. наук. Ужгород, 2018.
5. Human Rights: Three Generations or One? Law Explorer Fastest Law Insight Engine.
6. Бабенко А. М., Борисова О. О., Шаповалова О. І. Принципи права: поняття та класифікація. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. Вип. 3(44). С. 3–7.
7. Колодій А. М. Принципи права України: монографія. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 208 с.
8. Савчин М. Порівняльне правознавство. Загальна частина : Навч. посіб. К. : Центр учбової літератури, 2006. 287 с.
9. Щупаківський Р. В. Загальні принципи права та їх значення для адміністративно-телекомунікаційного права. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2019. № 4. С. 123–128.
10. Воронцова А. В. Правовий прогрес та основоположні принципи права. *Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2017. Том 28 (67), № 2. С. 5–10.
11. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : підручник. Вид. 2-е, перероб. і доп. Харків : Еспада, 2009. 752 с. С. 283–285.
12. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : Підручник. Пер. з рос. Харків : Консум, 2001. 656 с.
13. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика). Харків : Право, 2008. 238 с.
14. Сунегін С. О. Основоположні принципи права: загальна характеристика та деякі аспекти реалізації. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 253–257.
15. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навчальний посібник. Вид. 9-те, зі змінами. Львів : Край, 2007. 192 с.
16. Теорія держави і права : підручник. В. М. Марчук, Л. В. Ніколаєва, Т. О. Гуржій та ін.; за заг. ред. Л. В. Ніколаєвої, Т. О. Гуржії. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019. 424 с.
17. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика). Харків : Право, 2008. 238 с.
18. Савчин М. В. Конституціоналізм і природа конституції : Монографія. Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2009. 372 с.
19. Загальна теорія права. Нормативний курс. За ред. С. В. Бобровник. 2-е вид., стереотип. Київ : Юрінком Інтер, 2023. 596 с.

20. Уварова О.О. Принципи права у правозастосуванні: загальнотеоретична характеристика : монографія. Харків : «Друкарня МАДРИД», 2012. 196 с.
21. М.С. Кельман, О.Г. Мурашин. Загальна теорія держави і права. Підручник. К. : Кондор, 2006. 477 с.
22. Бондарчук С.А. Принцип рівності учасників адміністративного процесу. *Право і безпека*. 2010. № 5 (37). С. 151–154.
23. Я. Смолин. Правові засади принципу рівності у кримінальному законодавстві / *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. 2024. Вип. 42. С. 289–295.
24. Чорнописька В., Шептицька М. Правове забезпечення принципу рівності релігійних організацій в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2023. Вип. 79(1). С. 172–176.
25. І. Забокрицький. Рівність, гідність та пропорційність як принципи прав людини. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2017. № 865. С. 521–530.
26. Іванченко О.М. Легітимність права як основа правового порядку держави. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 1. С. 14–19.

References

1. *Filosofskyi slovnyk* [Philosophical dictionary]. Kyiv: Holov. red. Ukr. rad. entsykl., 1986. 800 p. [in Ukrainian].
2. Lehenkyi, M. I. (2018). *Administratyvno-pravovi zasady formuvannia ta realizatsii derzhavnoi polityky u sferi osvity* [Administrative and legal principles of formation and implementation of state policy in the field of education]. Dissertation, Lviv Polytechnic National University. Lviv. 475 p. [in Ukrainian].
3. Skakun, O. F. (2001). *Teoriia derzhavy i prava: Pidruchnyk* [Theory of state and law: Textbook]. Trans. from Russian. Kharkiv: Konsum. 656 p. [in Ukrainian].
4. Zhuravlova, H. S. (2018). *Pryntsyp rivnosti ta zaborony dyskryminatsii u konstytutsiinomu pravi* [The principle of equality and prohibition of discrimination in constitutional law]. Dissertation, Doctor of Law. Uzhhorod [in Ukrainian].
5. Human Rights: Three Generations or One? *Law Explorer*.
6. Babenko, A. M., Borisova, O. O., Shapovalova, O. I. (2022). *Pryntsypy prava: poniattia ta klasyfikatsiia* [Principles of law: concept and classification]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*, Issue 3(44), pp. 3–7 [in Ukrainian].
7. Kolodii, A. M. (1998). *Pryntsypy prava Ukrainy* [Principles of Law of Ukraine]: Monograph. Kyiv: Yurinkom Inter, 208 p. [in Ukrainian].
8. Savchyn, M. (2006). *Porivnialne pravoznavstvo. Zahalna chastyna* [Comparative Jurisprudence. General Part]: Textbook. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury, 287 p. [in Ukrainian].
9. Shchupakivskyi, R. V. (2019). *Zahalni pryntsypy prava ta yikh znachennia dlia administratyvno-telekomunikatsiynoho prava* [General principles of law and their significance for administrative-telecommunication law]. *Derzhava ta rehiony. Series: Pravo*, № 4, pp. 123–128 [in Ukrainian].
10. Vorontsova, A. V. (2017). *Pravovyi progres ta osnovopolozhni pryntsypy prava* [Legal progress and fundamental principles of law]. *Vcheni zapysky TNU im. V.I. Vernadskoho. Series: Yurydychni nauky*, Vol. 28(67), № 2, pp. 5–10 [in Ukrainian].
11. Skakun, O. F. (2009). *Teoriia derzhavy i prava (Encyklopedychnyi kurs)* [Theory of State and Law (Encyclopedic course)]: Textbook, 2nd ed., revised. Kharkiv: Espada, 752 p., pp. 283–285 [in Ukrainian].
12. Skakun, O. F. (2001). *Teoriia derzhavy i prava* [Theory of State and Law]: Textbook. Translated from Russian. Kharkiv: Konsum, 656 p. [in Ukrainian].
13. Pohrebniak, S. P. (2008). *Osnovopolozhni pryntsypy prava (zmistovna kharakterystyka)* [Fundamental principles of law (substantive characteristics)]. Kharkiv: Pravo, 238 p. [in Ukrainian].
14. Suniagin, S. O. (2012). *Osnovopolozhni pryntsypy prava: zahalna kharakterystyka ta deiaki aspekty realizatsii* [Fundamental principles of law: general characteristics and some aspects of implementation]. *Almanakh prava*, Issue 3, pp. 253–257 [in Ukrainian].
15. Rabinovych, P. M. (2007). *Osnovy zahalnoi teorii prava ta derzhavy* [Foundations of general theory of law and state]: Textbook, 9th ed., revised. Lviv: Kray, 192 p. [in Ukrainian].
16. Marchuk, V. M., Nikolaieva, L. V., Hurzhii, T. O., et al. (2019). *Teoriia derzhavy i prava* [Theory of State and Law]: Textbook. Kyiv: Kyiv Natl. Univ. of Trade and Economics, 424 p. [in Ukrainian].
17. Pohrebniak, S. P. (2008). *Osnovopolozhni pryntsypy prava (zmistovna kharakterystyka)* [Fundamental principles of law (substantive characteristics)]. Kharkiv: Pravo, 238 p. [in Ukrainian].
18. Savchyn, M. V. (2009). *Konstytutsionalizm i pryroda konstytutsii* [Constitutionalism and the nature of constitution]: Monograph. Uzhhorod: Polihraftsentr «Lira», 372 p. [in Ukrainian].
19. Bobrovnyk, S. V. (2023). *Zahalna teoriia prava. Normatyvnyi kurs* [General theory of law. Normative course], 2nd ed. Kyiv: Yurinkom Inter, 596 p. [in Ukrainian].
20. Uvarova, O. O. (2012). *Pryntsypy prava u pravozastosuuvanni: zahalnoteoretychna kharakterystyka* [Principles of law in law enforcement: general theoretical characteristics]. Kharkiv: Drukarnya MADRYD. 196 p. [in Ukrainian].
21. Kelman, M. S., & Murashin, O. H. (2006). *Zahalna teoriia derzhavy i prava* [General theory of state and law]. Kyiv: Kondor. 477 p. [in Ukrainian].

22. Bondarchuk, S.A. (2010). Pryntsyp rivnosti uchasnykiv administratyvnoho protsesu [Principle of equality of participants in the administrative process]. *Pravo i bezpeka*, (5(37)), 151–154. [in Ukrainian].
23. Smolyn, Ya. (2024). Pravovi zasady pryntsypu rivnosti u kryminalnomu zakonodavstvi [Legal foundations of the principle of equality in criminal legislation]. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava*, 42, 289–295 [in Ukrainian].
24. Chornopyska, V., & Sheptytska, M. (2023). Pravove zabezpechennia pryntsypu rivnosti relihiynykh orhanizatsiy v Ukraini [Legal provision of the principle of equality of religious organizations in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seria: Pravo*, 79(1), 172–176 [in Ukrainian].
25. Zabokrytskyi, I. (2017). Rivnist, hidnist ta proportsiynist yak pryntsypy prav lyudyny [Equality, dignity and proportionality as principles of human rights]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politehnika». Seria: Yurydychni nauky*, 865, 521–530 [in Ukrainian].
26. Ivanchenko, O.M. (2022). Lehitymnist prava yak osnova pravovoho poryadku derzhavy [Legitimacy of law as the basis of the legal order of the state]. *Aktualni problemy vitchyznyanoi yurysprudentsii*, (1), 14–19 [in Ukrainian].

УДК 340.11:331.5

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Найда Інна Володимирівна

кандидат наук з державного управління, доцент,
декан економіко-правового факультету
Київський кооперативний інститут бізнесу і права

Naida Inna

Candidate of Public Administration, Associate Professor,
Dean of the Faculty of Economics and Law
Kyiv Cooperative Institute of Business and Law
ORCID: 0000-0001-7296-7884

Колінько Олена Олександрівна

кандидат юридичних наук, доцентка кафедри права
Київський кооперативний інститут бізнесу і права

Kolinko Olena

PhD in Law, Associate Professor of Department of Law
Kyiv Cooperative Institute of Business and Law
ORCID: 0009-0009-8170-5953

Скаржинський Микола Володимирович

кандидат юридичних наук, доцент кафедри права
Київський кооперативний інститут бізнесу і права

Skarzhynskiy Mykola

Candidate of Legal Sciences,
Associate Professor of the Department of Law
Kyiv Cooperative Institute of Business and Law
ORCID: 0009-0005-0762-8591

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-9-11372

ЗАБОРОНА ДИСКРИМІНАЦІЇ ЗА ОЗНАКАМИ СТАТІ ЯК ОДИН З КРИТЕРІЇВ ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ ПРАВНИКА: ПРАКТИЧНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

PROHIBITION OF GENDER-BASED DISCRIMINATION AS A CRITERION OF LEGAL PROFESSIONALISM: PRACTICAL AND LEGAL ASPECT

Анотація. Вступ. Гендерна рівність та недискримінація за ознакою статі є невід'ємними складовими професіоналізму правника, що забезпечують справедливість, етичність та якість правничої діяльності в сучасному суспільстві. Актуальність обраної теми обумовлена тим, що питання забезпечення гендерної рівності у правничій професії є одним із маркерів демократизації суспільства та інтеграції України у європейський правовий простір. Застосування принципу недискримінації визначає не лише якість юридичної практики, а й рівень довіри громадян до правосуддя.

Мета. Метою даної статті є дослідження заборони дискримінації за ознакою статі як ключового критерію професіоналізму правника, аналіз нормативно-правової бази та практики її застосування, виявлення впливу гендерних стереотипів на правничу діяльність, а також формулювання практичних рекомендацій щодо інтеграції принципу гендерної рівності у правничу освіту, професійну етику та діяльність юридичних інституцій в Україні.

Матеріали і методи. У процесі підготовки статті були використані нормативно-правові акти України та міжнародні документи у сфері прав людини, зокрема: Загальна декларація прав людини, Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW), Стамбульська конвенція, Закон України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків» та інші. Також були проаналізовані рішення Європейського суду з прав людини та аналітичні звіти вітчизняних і міжнародних правозахисних організацій.

Методологічну основу дослідження становлять:

- формально-юридичний метод – для аналізу законодавства та міжнародних стандартів у сфері гендерної рівності;
- порівняльно-правовий метод – для зіставлення українського та зарубіжного досвіду у подоланні дискримінації за ознакою статі в юридичній професії;
- соціологічний метод – для врахування результатів опитувань, аналітичних досліджень і статистичних даних;
- системний підхід – для комплексного аналізу впливу гендерних стереотипів на професійну діяльність правників;
- аналіз практики ЄСПЛ – для розкриття критеріїв встановлення фактів прямої та непрямой дискримінації.

Застосування цих методів дозволило всебічно розглянути проблему дискримінації за ознакою статі як складову професійної етики та відповідальності правника.

Результати. У результаті проведеного дослідження встановлено, що заборона дискримінації за ознакою статі є невід'ємним елементом професіоналізму правника, що прямо впливає на якість надання правничих послуг, рівень довіри до юридичних інституцій та ефективність правосуддя. Аналіз нормативно-правових актів свідчить про наявність належної законодавчої бази в Україні та на міжнародному рівні, однак проблема полягає в її недостатньому впровадженні в практику.

З'ясовано, що гендерні стереотипи у професійному середовищі суттєво обмежують як жінок, так і чоловіків, формуючи нерівні умови доступу до кар'єрного зростання, участі у складних справах, професійного розвитку. Особливо гостро це проявляється в юридичній освіті та під час початкових етапів професійної діяльності. Часто дискримінаційні установи залишаються невидимими навіть для самих правників.

Аналіз практики Європейського суду з прав людини дозволив виокремити критерії прямої та непрямой дискримінації, що є корисними для правозастосування в Україні. Встановлено також, що впровадження принципів гендерної рівності в діяльність правничих установ та освітніх програм сприяє формуванню інклюзивного, етично відповідального та високопрофесійного юридичного середовища.

Таким чином, забезпечення гендерної рівності є не лише питанням прав людини, а й важливим чинником підвищення ефективності правничої професії загалом.

Перспективи. У подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на глибшому аналізі впливу гендерних стереотипів на процес прийняття правових рішень у судовій практиці, дослідити ефективність існуючих механізмів протидії дискримінації в правничому середовищі, а також розробити модель інтеграції гендерної чутливості у професійну етику правників. Доцільним є також вивчення ролі юридичних клінік як інструменту формування гендерно відповідальної правничої освіти.

Ключові слова: гендерна рівність, дискримінація за ознакою статі, правничі практики, юридична освіта, гендерно чутлива комунікація, етичні кодекси, гендерні аудити, юридичні клініки, менторство, права людини.

Summary. Introduction. Gender equality and the prohibition of gender-based discrimination are integral components of a lawyer's professionalism, ensuring fairness, ethics, and quality in legal practice in modern society. The relevance of this topic is driven by the fact that ensuring gender equality in the legal profession is a key indicator of societal democratization and Ukraine's integration into the European legal space. The application of the non-discrimination principle affects not only the quality of legal practice but also the level of public trust in the justice system.

Purpose. The aim of this article is to examine the prohibition of gender-based discrimination as a key criterion of a lawyer's professionalism, analyze the legislative framework and its application in practice, identify the impact of gender stereotypes on legal practice, and formulate practical recommendations for integrating the principle of gender equality into legal education, professional ethics, and the activities of legal institutions in Ukraine.

Materials and methods. During the preparation of the article, normative legal acts of Ukraine and international human rights documents were used, including the Universal Declaration of Human Rights, the United Nations Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women (CEDAW), the Istanbul Convention, the Law of Ukraine "On Ensuring Equal Rights and Opportunities for Women and Men", among others. Additionally, decisions of the European Court of Human Rights and analytical reports from domestic and international human rights organizations were analyzed.

The methodological basis of the research includes:

- The formal-legal method – for analyzing legislation and international standards in the field of gender equality;
- The comparative-legal method – for comparing Ukrainian and foreign experiences in overcoming gender-based discrimination in the legal profession;
- The sociological method – for considering the results of surveys, analytical studies, and statistical data;
- The systems approach – for a comprehensive analysis of the impact of gender stereotypes on the professional activities of lawyers;
- Analysis of the practice of the European Court of Human Rights – for revealing criteria for establishing facts of direct and indirect discrimination.

The application of these methods allowed for a comprehensive examination of the problem of gender-based discrimination.

Results. As a result of the conducted research, it was established that the prohibition of gender-based discrimination is an integral element of a lawyer's professionalism, directly affecting the quality of legal services, the level of trust in legal institutions, and the effectiveness of justice. Analysis of normative legal acts indicates the presence of an adequate legislative framework in Ukraine and internationally; however, the problem lies in its insufficient implementation in practice.

It was found that gender stereotypes in the professional environment significantly limit both women and men, creating unequal conditions for career advancement, participation in complex cases, and professional development. This issue is particularly acute in legal education and at the early stages of professional activity. Discriminatory attitudes often remain invisible even to the lawyers themselves.

Analysis of the European Court of Human Rights practice allowed for identifying criteria of direct and indirect discrimination, which are useful for law enforcement in Ukraine. It was also established that the implementation of gender equality principles in the activities of legal institutions and educational programs contributes to the formation of an inclusive, ethically responsible, and highly professional legal environment.

Thus, ensuring gender equality is not only a matter of human rights but also an important factor in enhancing the overall effectiveness of the legal profession.

Discussion. In further scientific research, it is proposed to focus on a deeper analysis of the impact of gender stereotypes on the legal decision-making process in judicial practice, to examine the effectiveness of existing mechanisms for combating discrimination within the legal profession, and to develop a model for integrating gender sensitivity into the professional ethics of lawyers. It is also advisable to study the role of legal clinics as a tool for shaping gender-responsive legal education.

Key words: gender equality, gender-based discrimination, legal practices, legal education, gender-sensitive communication, ethical codes, gender audits, legal clinics, mentorship, human rights.

Постановка проблеми. Проблематика гендерної рівності та протидії дискримінації за ознаками статі є однією з ключових для сучасної правничої професії. Сучасні стандарти професіоналізму юриста вже неможливо уявити без усвідомленого дотримання принципу рівності, поваги до людської гідності та недопущення дискримінаційних практик. Для правника заборона дискримінації є не лише правовим обов'язком, а й критерієм його професійної етики та компетентності.

У світлі інтеграції України до європейського правового простору та актуалізації питань захисту прав людини, зокрема в умовах воєнного стану та відновлення після війни, питання забезпечення рівних можливостей та викорінення дискримінаційних практик у правничому середовищі набувають ще більшої ваги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема гендерної рівності та протидії дискримінації за ознаками статі активно досліджується у сучасній українській науковій літературі. Зокрема, питання гендерної рівності в юридичній освіті досліджує І. С. Гриценко [9], виклики гендерної справедливості у правничій професії аналізує Л. А. Кобець [10], а недискримінація як принцип правової держави висвітлюється у працях М. В. Буроменського [11]. Значний внесок у дослідження теми зробили також міждисциплінарні студії, зокрема аналітичні звіти ПРООН [12], що демонструють практичні виклики імплементації принципу рівності в українському правовому середовищі. Таким чином, ця стаття продовжує наукову дискусію, поєднуючи правовий, етичний та професійний аспекти проблеми.

Мета статті. Метою статті є дослідити роль заборони дискримінації за ознакою статі як важливого критерію професіоналізму правника, проаналізувати чинну нормативно-правову базу та практику її застосування, виявити вплив гендерних стереотипів на правничу діяльність, а також запропонувати рекомендації щодо інтеграції принципів гендерної рівності у правничу освіту, професійну етику та діяльність юридичних інституцій в Україні.

Матеріали і методи. У процесі підготовки статті були використані нормативно-правові акти України та міжнародні документи у сфері прав людини, зокрема: Загальна декларація прав людини, Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW), Стамбульська конвенція, Закон України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків» та інші. Також були проаналізовані рішення Європейського суду з прав людини та аналітичні звіти вітчизняних і міжнародних правозахисних організацій.

Методологічну основу дослідження становлять:

- формально-юридичний метод — для аналізу законодавства та міжнародних стандартів у сфері гендерної рівності;
- порівняльно-правовий метод — для зіставлення українського та зарубіжного досвіду у подоланні дискримінації за ознакою статі в юридичній професії;
- соціологічний метод — для врахування результатів опитувань, аналітичних досліджень і статистичних даних;
- системний підхід — для комплексного аналізу впливу гендерних стереотипів на професійну діяльність правників;
- аналіз практики ЄСПЛ — для розкриття критеріїв встановлення фактів прямої та непрямой дискримінації.

Застосування цих методів дозволило всебічно розглянути проблему дискримінації за ознакою статі як складову професійної етики та відповідальності правника.

Виклад основного матеріалу. Професіоналізм правника охоплює три ключові аспекти: компетентність, об'єктивність/неупередженість та недопущення дискримінації. Власне, останній критерій відображає не лише знання правових норм, а й здатність діяти відповідно до принципів справедливості та рівності. Заборона дискримінації є індикатором того, наскільки правник спроможний інтегрувати цінності прав людини у свою діяльність.

Заборона дискримінації закріплена у численних міжнародних і національних актах. Загальна декларація прав людини (1948) проголошує рівність усіх людей у правах і свободах без будь-якої різниці, включно зі статтю [7]. Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW, 1979) визначає обов'язок держав усувати як прямі, так і непрямі форми дискримінації [8].

На європейському рівні ст. 3 Стамбульської конвенції (2011), визначає гендер, як соціально закріплені ролі, поведінку, діяльність і характерні ознаки, які певне суспільство вважає належними для жінок та чоловіків [1].

Україна також має власне законодавче підґрунтя: Закон України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків» (2005) та Закон «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» (2012), які закріплюють принцип рівності та механізми захисту від дискримінації [3, 4].

Стійкі культурні уявлення про «належні» ролі жінок і чоловіків формують ґрунт для дискримінаційних практик. Гендерні стереотипи — це упереджені соціальні та культурні шаблони чи ідеї, згідно з якими чоловіків та жінок наділяють такими характеристиками й функціями, які визначені й обмежені їхньою статтю (наприклад, жінка не повинна займати керівні посади, через вірогідність залишення роботи на великий проміжок часу у зв'язку з декретною відпусткою; чоловік повинен заробляти більше грошей ніж жінка й забезпечувати родину матеріально). Формування таких стереотипів може обмежити розвиток природних талантів і здібностей дівчат та хлопців, жінок та чоловіків, їхні наукові та професійні вподобання й досвід, а також можливості у житті загалом [2].

Гендерні стереотипи проявляються не лише на рівні суспільних уявлень, а й у правових практиках: жінки-юристи часто стикаються з недовірою з боку клієнтів або колег, тоді як від чоловіків очікується агресивний і «жорсткий» стиль поведінки в суді. Стереотипи закріплюються також через навчальний процес, коли викладачі чи роботодавці транслиють студентам «традиційні» ролі, які підштовхують до обмеженого вибору професійних траєкторій. Це створює ситуацію, коли дискримінація відтворюється поколіннями.

Проблемним є й те, що такі упередження часто залишаються «невидимими» для самих правників, адже вважаються «природними». Наприклад, у багатьох юридичних компаніях молодих жінок неохоче залучають до складних кримінальних справ, аргументуючи це нібито «відсутністю належної витривалості». У результаті жінки позбавляються важливого професійного досвіду, а чоловіки опиняються під тиском очікувань демонструвати «силу» навіть там, де потрібні інші якості — аналітичність, емпатія чи вміння працювати в команді. Таким чином, стереотипи обмежують розвиток обох статей, створюючи

подвійний бар'єр для формування збалансованого правового середовища.

Саме існування гендерних стереотипів призводить до дискримінації за ознакою статі (ситуація, за якої особа та/або група осіб за ознаками статі (які існували, існують чи можуть існувати або припускатись), зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами чи привілеями у будь-якій формі) [3], як в побуті, так і в професійній сфері.

Наразі існує *пряма* (ситуація, за якої з особою та/або групою осіб за їх певними ознаками поводяться менш прихильно, ніж з іншою особою та/або групою осіб в аналогічній ситуації) і *непряма* (ситуація, за якої внаслідок реалізації чи застосування формально нейтральних правових норм, критеріїв оцінки, правил, вимог чи практики для особи та/або групи осіб за їх певними ознаками виникають менш сприятливі умови або становище порівняно з іншими особами та/або групами осіб) дискримінації [4].

Практика Європейського суду з прав людини (далі — скорочення ЄСПЛ) визначає наступні критерії, що характеризують пряму і непрямую дискримінацію [5]:

а) для прямої дискримінації:

- чи існує різниця у ставленні до осіб, які перебувають в аналогічних ситуаціях, залежно від статі, до якої вони належать?
- чи зазнала особа обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами через свою стать?
- такий підхід не виправданий законною метою та не є розумно обґрунтованим.
- чи в результаті такого поводження одна особа виявляється в менш вигідному становищі, ніж інша?

б) для непрямой дискримінації:

- чи відбувається застосування гендерно нейтральної норми?
- чи перебувають жінки та чоловіки у різних ситуаціях?
- чи в результаті такого поводження одна група осіб виявляється в менш вигідному становищі, ніж інша?

Гендерна рівність:

- 1) не означає, що чоловіки й жінки стануть однаковими, але права, обов'язки та можливості жінок і чоловіків не залежатимуть від того, народилися вони жінками чи чоловіками;
- 2) означає свободу для розвитку своїх особистих здібностей та свободу вибору без обмежень, пов'язаних із закріпленими гендерними ролями;
- 3) забезпечення гендерної рівності є ресурсом економічного та соціального розвитку та безпеки [2].

Наразі існують такі форми прояву дискримінації за ознаками статі:

— *сексизм* — будь-які дія, жест, візуальний прояв, вимовлені або написані слова, практика або поведінка, в основі яких лежить ідея про те, що людина або група людей гірші через свою стать,

та які проявляються в публічній або приватній сферах, у мережі або поза нею і скеровані на (або спричиняють) [6]:

- порушення власної гідності або прав людини чи групи людей;
 - фізичну, сексуальну, психологічну або соціально-економічну шкоду або страждання особи чи групи осіб;
 - створення загрозливого, ворожого, принизливого або образливого середовища;
 - перешкоджання незалежності або повноцінному здійсненню прав людини з боку особи чи групи осіб;
 - підтримку та посилення гендерних стереотипів.
- *утиски* — небажана для особи та/або групи осіб поведінка, метою або наслідком якої є приниження їх людської гідності за певними ознаками або створення стосовно такої особи чи групи осіб напруженої, ворожої, образливої або зневажливої атмосфери;
- *мобінг (цькування)* — систематичні (повторювані) тривалі умисні дії або бездіяльність роботодавця, окремих працівників або групи працівників трудового колективу, які спрямовані на приниження честі та гідності працівника, його ділової репутації, у тому числі з метою набуття, зміни або припинення ним трудових прав та обов'язків, що проявляються у формі психологічного та/або економічного тиску, зокрема із застосуванням засобів електронних комунікацій, створення стосовно працівника напруженої, ворожої, образливої атмосфери, у тому числі такої, що змушує його недооцінювати свою професійну придатність;
- *переслідування (harassment)* — небажана поведінка, яка стосується статі особи і виникає з метою чи має наслідком зачепити або принизити гідність особи, або створити загрозливе, вороже, принизливе, образливе середовище [2].

Гендерна рівність не означає однаковості чоловіків і жінок, а гарантує рівність у доступі до можливостей і прав незалежно від статі. У правничій сфері це означає: свободу від стереотипних обмежень у кар'єрному зростанні; рівний доступ до професійної освіти та просування; формування безпечного робочого середовища.

Аналітичні дослідження в Україні показують, що недотримання принципу рівності має безпосередній вплив на якість правничих послуг. Зокрема, дискримінаційні установки знижують довіру суспільства до правників, формують відчуття несправедливості та вибірковості у застосуванні закону. Водночас гендерно збалансоване професійне середовище підвищує репутацію юридичних інституцій і сприяє залученню більш широкого кола клієнтів.

Крім того, рівність у професії відкриває простір для більшої інноваційності: різноманітність досвіду жінок і чоловіків допомагає знаходити нетипові рішення в судовій практиці, адвокатурі та правотворчості. Це підтверджують і публікації в українських наукових журналах, де відзначається, що включення

жінок у процес прийняття рішень сприяє гуманізації права та його адаптації до суспільних потреб. Нарешті, гендерна рівність виступає ресурсом соціальної стабільності, адже формує більш справедливе суспільство, де правники виконують не лише професійну, а й суспільну місію. Для правничої спільноти, рівність, все таки — це не «перелік заборон», а ресурс професійної якості.

Подолання дискримінації можливе лише за умови інтеграції принципу гендерної рівності у систему правничої освіти. Серед можливих напрямків: включення курсів із гендерного права до програм підготовки юристів; розробка кодексів етики для адвокатів та суддів із чіткими положеннями про недопущення дискримінації; створення незалежних механізмів реагування на випадки дискримінації в юридичному середовищі.

Додатково, перспективним є впровадження гендерних аудитів у правничих інституціях для виявлення нерівностей. Важливим напрямом є також формування культури менторства, де старші колеги підтримують молодших незалежно від їхньої статі. Необхідно приділяти увагу гендерно чутливим комунікаціям у юридичних клініках та адвокатських практиках. Підвищення рівня поінформованості про гендерні питання серед студентів-правників і практиків сприятиме створенню більш інклюзивного середовища.

У перспективі це дозволить сформувати нову модель професійної культури, що поєднує компетентність і етичну відповідальність. Важливим завданням є також розвиток партнерств між університетами та міжнародними організаціями, які підтримують гендерну рівність. Це сприятиме не лише адаптації української правничої освіти до європейських стандартів, але й зміцненню позицій України у глобальному правничому просторі.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Заборона дискримінації за ознаками статі є не лише вимогою міжнародного та національного права, а й критерієм професійної ідентичності сучасного правника.

Подолання гендерних стереотипів і впровадження принципів рівності є необхідною умовою для формування правничої спільноти, яка відповідає європейським стандартам. Це завдання має як нормативний, так і етичний вимір і визначає перспективи розвитку правничої професії в Україні.

У подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на глибшому аналізі впливу гендерних стереотипів на процес прийняття правових рішень у судовій практиці, дослідити ефективність існуючих механізмів протидії дискримінації в правничому середовищі, а також розробити модель інтеграції гендерної чутливості у професійну етику правників. Доцільним є також вивчення ролі юридичних клінік як інструменту формування гендерно відповідальної правничої освіти.

Література

1. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text (дата звернення: 10.06.2025).
2. Дискримінація за ознакою статі: розпізнати та протидіяти. URL: <https://jurfem.com.ua/wp-content/uploads/2024/06/%D0%BF-%D0%B4%D1%80%D1%83%D0%BA-4.pdf> (дата звернення: 15.06.2025).
3. Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 8 вересня 2005 року № 2866-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text> (дата звернення: 15.05.2025).
4. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні : Закон України від 6 вересня 2012 року № 5207-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text> (дата звернення: 15.06.2025).
5. Питання заборони та протидії дискримінації. URL: <https://rm.coe.int/16803040d8> (дата звернення: 15.05.2025).
6. Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи CM/Rec(2019)1, прийняті 27 березня 2019 року. URL: <https://rm.coe.int/cm-rec-2019-sexism-ukr-rev-ps-no-track-changes-fin-with-content-al/1680953cb8> (дата звернення: 20.07.2025).
7. Загальна декларація прав людини, 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 02.08.2025).
8. Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW), 1979 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text (дата звернення: 10.08.2025).
9. Гриценко І. С. Гендерна рівність у системі юридичної освіти України: сучасний стан і перспективи розвитку. *Право України*. 2019. № 2. С. 45–56.
10. Кобець Л. А. Гендерна справедливість у правничій професії: виклики та шляхи їх подолання. *Право України*. 2021. № 7. С. 112–123.
11. Буроменський М. В. Недискримінація як принцип правової держави: проблеми імплементації у правовій системі України. *Форум права*. 2020. № 3. С. 98–107.
12. Аналітичний звіт ПРООН «Гендерна рівність і правосуддя в Україні: стан та виклики». Київ : ПРООН, 2022.

References

1. Konventsiiia Rady Yevropy pro zapobihannia nasyilstvu stosovno zhinok i domashnomu nasyilstvu ta borotbu iz tsymy yavyschchamy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text [in Ukrainian].
2. Dyskryminatsiia za oznakoiu staty: rozpiznati ta protydiaty. URL: <https://jurfem.com.ua/wp-content/uploads/2024/06/%D0%BF-%D0%B4%D1%80%D1%83%D0%BA-4.pdf> [in Ukrainian].
3. Pro zabezpechennia rivnykh prav i mozhlyvostei zhinok i cholovikiv: Zakon Ukrainy vid 8 veresnia 2005 roku № 2866-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text> [in Ukrainian].
4. Pro zasady zapobihannia ta protydii dyskryminatsii v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 6 veresnia 2012 roku № 5207-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text> [in Ukrainian].
5. Pytannia zaborony ta protydii dyskryminatsii. URL: <https://rm.coe.int/16803040d8> [in Ukrainian].
6. Rekomendatsii Komitetu ministriv Rady Yevropy CM/Rec(2019)1, pryiniati 27 bereznia 2019 roku. URL: <https://rm.coe.int/cm-rec-2019-sexism-ukr-rev-ps-no-track-changes-fin-with-content-al/1680953cb8> [in Ukrainian].
7. Zahalna deklaratsiia prav liudyny, 1948 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text [in Ukrainian].
8. Konventsiiia OON pro likvidatsiiu vsikh form dyskryminatsii shchodo zhinok (CEDAW), 1979 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text [in Ukrainian].
9. Hrytsenko I. S. Henderna rivnist u systemi yurydychnoi osvity Ukrainy: suchasnyi stan i perspektyvy rozvytku. *Pravo Ukrainy*. 2019. № 2. S. 45–56 [in Ukrainian].
10. Kobets L. A. Henderna spravedyvist u pravnychii profesii: vyklyky ta shliakhy yikh podolannia. *Pravo Ukrainy*. 2021. № 7. S. 112–123 [in Ukrainian].
11. Buromenskyi M. V. Nedyskryminatsiia yak pryntsyp pravovoi derzhavy: problemy implementatsii u pravovii systemi Ukrainy. *Forum prava*. 2020. № 3. S. 98–107 [in Ukrainian].
12. Analitychnyi zvit PROON “Henderna rivnist i pravosuddia v Ukraini: stan ta vyklyky”. Kyiv: PROON, 2022 [in Ukrainian].

УДК 347.77

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС;
СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Волинець Інна Павлівна

*доктор філософії в галузі права, старший дослідник,
старший науковий співробітник відділу промислової власності
та комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності
Науково-дослідний інститут інтелектуальної власності НАПрН України*

Volynets Inna

*PhD in Law, Senior Researcher,
Senior Research Fellow at the Department of Industrial Property and
Commercialization of Intellectual Property Objects,
Intellectual Property Scientific Research Institute of the
National Academy of the Legal Sciences of Ukraine
ORCID: 0000-0002-2029-2165*

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-9-11374

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПАТЕНТНИХ ПОВІРЕНИХ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ДИСЦИПЛІНАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

LEGAL REGULATION OF PATENT ATTORNEYS' ACTIVITY IN UKRAINE: PROBLEMS OF DISCIPLINARY LIABILITY AND DIRECTIONS FOR IMPROVEMENT

Анотація. Вступ. Розвиток інституту представництва у справах інтелектуальної власності в Україні безпосередньо пов'язаний із діяльністю патентних повірених. Вони забезпечують професійний супровід правовласників, сприяють належній охороні прав та підвищують ефективність національної системи інтелектуальної власності. Водночас якість послуг, що надаються патентними повіреними, неможлива без дієвого механізму їхньої атестації та контролю. Колегіальні органи ДО «Український національний офіс інтелектуальної власності та інновацій» (УКРНОІВІ), а саме Атестаційна комісія та Апеляційна комісія, відіграють у цьому ключову роль.

Мета. Метою дослідження є аналіз сучасного стану правового регулювання діяльності колегіальних органів у сфері атестації та контролю за діяльністю патентних повірених в Україні, виявлення існуючих прогалин, зокрема у частині дисциплінарної відповідальності, а також визначення напрямів удосконалення з урахуванням національних потреб і європейських підходів.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правові акти України, що регулюють статус та діяльність патентних повірених; 2) акти Міністерства юстиції України, що встановлюють дисциплінарну відповідальність судових експертів; 3) наукові праці вітчизняних дослідників щодо правового статусу патентних повірених, атестації та контролю за їхньою діяльністю. У процесі дослідження застосовувалися: метод теоретичного узагальнення та систематизації для характеристики правової природи інституту патентних повірених і дисциплінарної відповідальності; порівняльно-правовий метод для аналізу національного законодавства та порівняння з дисциплінарною практикою судових експертів; формально-юридичний метод для дослідження змісту нормативних актів щодо діяльності комісій УКРНОІВІ; історико-правовий метод для простеження становлення інституту патентних повірених; логічне узагальнення результатів для формулювання висновків.

Результати. Атестаційна комісія виконує функцію «вхідного фільтру» у професію, оцінюючи кваліфікацію кандидатів та ухвалюючи рішення про їхню атестацію. Апеляційна комісія розглядає скарги на рішення Атестаційної комісії та її патентних повірених, проте без застосування дисциплінарних стягнень. Законодавство частково регламентує зупинення, поновлення та припинення права на зайняття діяльністю патентного повіреного, але не передбачає дисциплінарної відповідальності за неналежне виконання професійних обов'язків або порушення етичних стандартів. На прикладі судових експертів встановлено комплексну систему кримінальної, адміністративної, дисциплінарної та матеріальної відповідальності, що демонструє ефективну модель професійного контролю. Закон № 4017-IX від 10.10.2024 та Порядок № 1224/5 від 06.05.2025 чітко визначають підстави та процедури дисциплінарної відповідальності судових експертів, що може слугувати орієнтиром для впровадження аналогічного механізму для патентних повірених.

Перспективи. Впровадження комплексного механізму дисциплінарної відповідальності для патентних повірених сприятиме підвищенню професійних стандартів, зміцненню довіри до професії, гармонізації національного законодавства з європейськими практиками та забезпечить реальну ефективність професійного контролю. Подальші дослідження можуть зосередитися на розробці конкретних нормативних пропозицій для практичного запровадження дисциплінарної відповідальності.

Ключові слова: патентні повірені, представництво у справах інтелектуальної власності, дисциплінарна відповідальність, атестація, професійні стандарти, правове регулювання, колегіальні органи.

Summary. Introduction. The development of the institute of representation in intellectual property (IP) matters in Ukraine is closely linked to the activities of patent attorneys. They provide professional support to rights holders, ensure the proper protection of rights, and enhance the efficiency of the national IP system. However, the quality of services provided by patent attorneys cannot be ensured without an effective mechanism for their certification and control. Collegial bodies of the Ukrainian National Office of Intellectual Property and Innovations (UKRNOIVI), namely the Certification Commission and the Appeals Commission, play a key role in this regard.

Purpose. The aim of this study is to analyze the current state of legal regulation of the activities of collegial bodies responsible for certification and control of patent attorneys in Ukraine, identify existing gaps – particularly regarding disciplinary liability – and determine directions for improvement considering national needs and international standards.

Materials and methods. The research materials include: 1) Ukrainian legal acts regulating the status and activities of patent attorneys; 2) acts of the Ministry of Justice of Ukraine establishing disciplinary responsibility for judicial experts; 3) scholarly works of domestic researchers on the legal status, certification, and oversight of patent attorneys. The study employed theoretical generalization and systematization to characterize the legal nature of patent attorneys and disciplinary responsibility; comparative-legal analysis to examine national legislation and compare it with the disciplinary regulation of judicial experts; formal-legal analysis for reviewing the content of acts governing the Certification and Appeals Commissions at UKRNOIVI; historical-legal analysis to trace the development of the patent attorney institution; and logical generalization for formulating conclusions.

Results. The Certification Commission functions as a “gatekeeper” for the profession, assessing the qualifications of candidates for patent attorney status, while the Appeals Commission reviews complaints against decisions of the Certification Commission and the actions of patent attorneys. However, current legislation does not provide the Appeals Commission with authority to impose disciplinary sanctions, leaving a significant gap in accountability mechanisms. Although regulations exist for suspension, renewal, and termination of the right to practice as a patent attorney, they do not address disciplinary responsibility for professional misconduct or ethical violations. By contrast, the legal framework for judicial experts in Ukraine provides a comprehensive system of criminal, administrative, disciplinary, and material liability, demonstrating an effective model for ensuring professional accountability. Legislative amendments to the Law on Judicial Expertise (Law No. 4017-IX of 10.10.2024) and the procedure approved by the Ministry of Justice of Ukraine (Order No. 1224/5 of 06.05.2025) introduced a detailed disciplinary mechanism for judicial experts, including actions that constitute grounds for sanctions and procedures for their enforcement. This experience highlights the potential benefits of adopting a similar framework for patent attorneys.

Discussion. Establishing an analogous disciplinary mechanism for patent attorneys would enhance professional standards, strengthen the efficiency of national legislation, increase public trust in the profession, and provide a legally enforceable system of accountability. Further research could focus on developing concrete regulatory proposals to implement disciplinary liability effectively.

Key words: patent attorneys, intellectual property representation, disciplinary liability, certification, professional standards, legal regulation, collegial bodies.

Постановка проблеми. Розвиток інституту представництва у справах інтелектуальної власності в Україні безпосередньо пов'язаний із діяльністю патентних повірених. Вони забезпечують професійний супровід правовласників, сприяють належній охороні прав та підвищують ефективність національної системи інтелектуальної власності. Водночас належна якість послуг, що надаються патентними повіреними, неможлива без дієвого механізму їхньої атестації та контролю. У цьому контексті ключову роль відіграють колегіальні органи ДО «Український національний офіс інтелектуальної власності та інновацій» (далі — УКРНОІВІ): Атестаційна комісія та Апеляційна комісія.

Однак чинне законодавство України не містить повноцінного механізму притягнення до дисциплі-

нарної відповідальності патентних повірених. Це породжує низку проблем, пов'язаних із відсутністю дієвих засобів реагування на порушення професійних стандартів, що потенційно може негативно вплинути на довіру до патентних повірених у цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правового статусу патентних повірених та їхньої атестації стала предметом дослідження низки науковців. Зокрема, О.Ш. Чомахашвілі досліджувала правовий статус патентного повіреного та особливості його діяльності [1]. Г.З. Огнев'юк розглянула патентного повіреного як суб'єкта цивільно-правових відносин [2]. Питання необхідності удосконалення атестації патентних повірених аналізувала В.В. Дмитренко [3]. Крім того, наукова розвідка О.О. Кулініч та М.Ю. Потоцького присвя-

чена правовим і організаційним засадам атестації кандидатів у патентні повірені [4] тощо.

Разом з тим, питання функціонування саме колегіальних органів при УКРНОІВІ, їхніх повноважень у сфері дисциплінарної відповідальності та сучасні зміни в нормативному регулюванні дисциплінарного стягнення патентних повірених залишаються недостатньо опрацьованими у науковій літературі, що зумовлює актуальність дослідження.

Метою статті є аналіз сучасного стану правового регулювання діяльності колегіальних органів у сфері атестації та контролю за діяльністю патентних повірених в Україні, виявлення існуючих прогалин, зокрема у частині дисциплінарної відповідальності, а також визначення напрямів їх удосконалення з урахуванням національних потреб.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правові акти України, що регулюють діяльність патентних повірених та визначають їхній правовий статус; 2) акти Міністерства юстиції України, що встановлюють дисциплінарну відповідальність судових експертів; 3) наукові праці вітчизняних дослідників, присвячені правовому статусу патентних повірених, питанням атестації та контролю за їхньою діяльністю.

В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: метод теоретичного узагальнення та систематизації — для характеристики правової природи інституту патентних повірених і дисциплінарної відповідальності; порівняльно-правовий метод — для аналізу національного законодавства щодо дисциплінарної відповідальності патентних повірених та співставлення його з правовим регулюванням дисциплінарної практики судових експертів; метод формально-юридичного аналізу — для дослідження змісту нормативних актів України, які визначають діяльність Атестаційної та Апеляційної комісій при УКРНОІВІ, а також порядку дисциплінарного провадження щодо судових експертів; історико-правовий метод — для простеження становлення інституту патентних повірених в Україні; логічного узагальнення результатів (формулювання висновків).

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Положення про Атестаційну комісію Національного органу інтелектуальної власності, затвердженого наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 19 липня 2019 року № 1241 (у редакції від 29 грудня 2023 року № 20599) [5], Атестаційна комісія є колегіальним органом, основною метою діяльності якого є проведення атестації осіб, які висловили намір набути право на зайняття діяльністю патентного повіреного. Її функції охоплюють організацію та проведення кваліфікаційних іспитів, оцінювання професійних знань та компетентності кандидатів, ухвалення рішень про атестацію або відмову в ній. Таким чином, Атестаційна комісія виконує роль так званого «вхідного фільтру» у профе-

сію, забезпечуючи доступ лише тим кандидатам, які володіють достатнім рівнем знань та відповідають кваліфікаційним вимогам.

Апеляційна комісія, відповідно до чинного Положення про Апеляційну комісію Національного органу інтелектуальної власності, є колегіальним органом УКРНОІВІ, який утворюється для розгляду скарг кандидатів у патентні повірені та діючих патентних повірених на рішення Атестаційної комісії, а також для розгляду скарг на дії самих патентних повірених. До її складу входять представники УКРНОІВІ, Міністерства економіки, науки та практикуючі патентні повірені. Такий склад забезпечує баланс інтересів держави, науки та професійної спільноти. Діяльність Апеляційної комісії ґрунтується на принципах верховенства права, законності, об'єктивності, відкритості, гласності та колегіальності [5]. Разом з тим, чинне положення не наділяє Апеляційну комісію правом застосування дисциплінарних стягнень до патентних повірених. Це створює значну прогалину, оскільки скарги часто стосуються неналежного виконання професійних обов'язків, але правових механізмів притягнення до відповідальності фактично немає.

Варто зазначити, що чинне законодавство певною мірою врегульовує питання зупинення, поновлення та припинення права на зайняття діяльністю патентного повіреного. Зокрема, Положення про представників у справах інтелектуальної власності (патентних повірених) затверджене наказом Міністерства економіки України від 29 грудня 2023 року № 20599 закріплює підстави для зупинення та припинення такого права. Йдеться, зокрема, про випадки подання повіреним відповідної заяви, визнання його недієздатним або обмежено дієздатним за рішенням суду, застосування до нього спеціальних економічних санкцій, а також ухвалення судових рішень про зупинення чи припинення діяльності [5]. Разом з тим, ці положення не охоплюють дисциплінарної відповідальності у вузькому значенні, тобто реакції на неналежне виконання професійних обов'язків або порушення етичних стандартів.

У цьому контексті показовим є проект Закону України «Про Національну систему охорони інтелектуальної власності в Україні», розроблений у 2016 році Міністерством економічного розвитку і торгівлі України спільно з Науково-дослідним інститутом інтелектуальної власності НАПрН України. У ньому було передбачено статтю 14 «Зупинення, припинення та відновлення права на зайняття діяльністю представника у справах інтелектуальної власності (патентного повіреного), накладення дисциплінарного стягнення». Законопроект прямо визначав підстави для застосування дисциплінарного стягнення у вигляді позбавлення права на здійснення діяльності, зокрема: порушення присяги патентного повіреного, розголошення конфіденційної інформації довірителя, грубі порушення Кодексу етики, а також

заподіяння клієнту значної шкоди протиправними діями. Передбачалося, що накладення такого стягнення здійснюватиме Національна асоціація представників у справах інтелектуальної власності (патентних повірених) України, а порядок його застосування регламентуватиметься Кодексом етики [6]. Вбачаємо, що навіть за наявності сучасного підзаконного регулювання, у національній правовій системі відсутній спеціальний механізм дисциплінарної відповідальності патентних повірених, тоді як відповідний законодавчий проект пропонував комплексне вирішення цієї проблеми.

З огляду на зазначене, на відміну від судових експертів чи адвокатів, для патентних повірених в Україні досі не передбачено окремого механізму дисциплінарної відповідальності. Апеляційна комісія може лише розглядати скарги, але не уповноважена ухвалювати рішення про накладення санкцій — попередження, зупинення або припинення права на здійснення професійної діяльності. У результаті навіть у разі численних скарг фактична реакція обмежується лише процедурою розгляду, яка не породжує жодних правових наслідків для патентного повіреного.

Визначальним у цьому контексті є досвід правового регулювання діяльності судових експертів. Так, наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 року № 53/5 було закладено правові засади багаторівневої відповідальності експертів. У зазначеному документі передбачено: кримінальну відповідальність — за надання завідомо неправдивого висновку, безпідставну відмову від виконання покладених обов'язків чи розголошення відомостей; адміністративну — за злісне ухилення від явки до органів досудового розслідування або суду; дисциплінарну — за порушення, що не тягнуть за собою кримінальної чи адміністративної відповідальності; матеріальну — у разі завдання майнової шкоди під час проведення експертизи [7]. Таким чином, ще наприкінці 1990-х років було сформовано комплексний підхід до визначення правових наслідків професійних порушень судових експертів.

Важливою новацією у сфері правового регулювання судово-експертної діяльності стало впрова-

дження механізму дисциплінарної відповідальності експертів. Зазначений механізм було закріплено шляхом внесення змін до статті 14 Закону України «Про судову експертизу» [8], реалізованих Законом України № 4017-IX від 10 жовтня 2024 року [9]. На слушний коментар Ю. Григоренко, «закон визначив конкретні діяння, що можуть слугувати підставою для застосування дисциплінарних заходів до судового експерта, серед яких: самостійне збирання матеріалів для дослідження та вибір вихідних даних; порушення строків проведення експертизи; вирішення питань, що виходять за межі кваліфікації експерта; порушення порядку зберігання об'єктів дослідження; порушення вимог щодо оформлення висновку експерта та інші дії, що суперечать професійним стандартам» [10].

Так само, питання дисциплінарного стягнення судового експерта визначені Порядком проведення Центральною експертно-кваліфікаційною комісією при Міністерстві юстиції України атестації судових експертів, затвердженого Наказом Міністерства юстиції України від 6 травня 2025 року № 1224/5 [11]. Водночас означене законодавство демонструє доцільність створення подібної моделі й для патентних повірених, де ефективний механізм дисциплінарного впливу залишається відсутнім.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Аналіз чинного законодавства України свідчить про те, що механізм дисциплінарної відповідальності патентних повірених перебуває на стадії формування. Незважаючи на існування органів атестації та апеляції, вони не мають достатніх повноважень для застосування дисциплінарних санкцій.

Успішним орієнтиром для вдосконалення може стати досвід правового регулювання діяльності судових експертів, де передбачено комплексну систему юридичної відповідальності, включаючи дисциплінарну. Запровадження аналогічного механізму у сфері представництва у справах інтелектуальної власності дозволить підвищити професійні стандарти діяльності патентних повірених, сприятиме підвищенню ефективності національного законодавства та забезпечить реальну ефективність професійного контролю.

Література

1. Чомахашвілі О.Ш. Правовий статус патентного повіреного. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право: збірник наукових праць*. 2017. № 3/4 (35/36). С. 138–141.
2. Огнев'юк Г.З. Представник у справах інтелектуальної власності (патентний повірений) як суб'єкт цивільно-правових відносин: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03, Київ, 2010. 19 с.
3. Дмитренко, В.В. Аналіз необхідності атестації патентних повірених за спеціалізацією «Юридичні послуги». *Створення, охорона, захист і комерціалізація об'єктів права інтелектуальної власності: матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (КПІ ім. Ігоря Сікорського, м. Київ, 26 квітня 2023 р.)*. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2023. С. 59–63.
4. Кулініч О., Потоцький М. Правові та організаційні засади атестації кандидатів у патентні повірені. *Теорія та практика інтелектуальної власності*. 2023. № 6. С. 79–88.

5. Про затвердження Положення про представників у справах інтелектуальної власності (патентних повірених) та внесення змін до положень з питань атестації та ведення державного реєстру представників у справах інтелектуальної власності (патентних повірених): Наказ Всі міжнар. док. від 29.12.2023 № 20599. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0263-24#Text> (дата звернення: 11.09.2025).

6. Проект Закону України «Про Національну систему охорони інтелектуальної власності в Україні». Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України. URL: <https://me.gov.ua/view/aa683245-a6eb-4973-bf76-b402906d749a> (дата звернення: 11.09.2025).

7. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: Наказ М-ва юстиції України від 08.10.1998 № 53/5: станом на 30 жовт. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 11.09.2025).

8. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII: станом на 1 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 11.09.2025).

9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про адміністративну процедуру» : Закон України від 10.10.2024 № 4017-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4017-20#Text> (дата звернення: 11.09.2025).

10. Григоренко Ю. Дисциплінарна відповідальність судових експертів: що змінилося у законі та як це використати адвокату. НААУ. URL: <https://unba.org.ua/publications/10333-disciplinarna-vidpovidal-nist-sudovih-ekspertiv-sho-zminilosya-u-zakoni-ta-yak-ce-vikoristati-advokatu.html> (дата звернення: 11.09.2025).

11. Порядок проведення Центральною експертно-кваліфікаційною комісією при Міністерстві юстиції України атестації судових експертів : Наказ М-ва юстиції України від 06.05.2025 № 1224/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0694-25#Text> (дата звернення: 11.09.2025).

References

1. Chomakhashvili O. Sh. (2017) Pravovyi status patentnoho povirenoho [Legal status of a patent attorney] Visnyk NTUU «KPI». Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo: zbirnyk naukovykh prats. № 3/4 (35/36). S. 138–141[in Ukrainian].

2. Ohneviuk H. Z. (2010) Predstavnyk u spravakh intelektualnoi vlasnosti (patentnyi povirenyi) yak subiekt tsyvilno-pravovykh vidnosyn [Intellectual property representative (patent attorney) as a subject of civil legal relations]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.03, Kyiv, 19 s [in Ukrainian].

3. Dmytrenko, V. V. (2023) Analiz neobkhidnosti atestatsii patentnykh povirenykh za spetsializatsiieiu “Yurydychni posluhy” [Analysis of the need for certification of patent attorneys in the specialization “Legal Services”]. Stvorennia, okhrona, zakhyst i komertsializatsiia obektiv prava intelektualnoi vlasnosti: materialy VI Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii z mizhnarodnoi uchastiu (KPI im. Ihoria Sikorskoho, m. Kyiv, 26 kvitnia 2023 r.). Kyiv: KPI im. Ihoria Sikorskoho, S. 59–63 [in Ukrainian].

4. Kulinich O., Pototskyi M. (2023) Pravovi ta orhanizatsiini zasady atestatsii kandydativ u patentni povireni [Legal and organizational principles of certification of patent attorney candidates]. Teoriia ta praktyka intelektualnoi vlasnosti. № . 6. S. 79–88 [in Ukrainian].

5. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro predstavnykiv u spravakh intelektualnoi vlasnosti (patentnykh povirenykh) ta vnesennia zmin do polozhen z pytan atestatsii ta vedennia derzhavnoho reiestru predstavnykiv u spravakh intelektualnoi vlasnosti (patentnykh povirenykh) [On approval of the Regulations on intellectual property representatives (patent attorneys) and amendments to the regulations on certification and maintenance of the state register of intellectual property representatives (patent attorneys)]: Nakaz Vsi mizhnar. dok. vid 29.12.2023 № 20599. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0263-24#Text> [in Ukrainian].

6. Proekt Zakonu Ukrainy “Pro Natsionalnu systemu okhorony intelektualnoi vlasnosti v Ukraini” [Draft Law of Ukraine “On the National System of Intellectual Property Protection in Ukraine”]. Ministerstvo ekonomiky, dovkillia ta silskoho hospodarstva Ukrainy. URL: <https://me.gov.ua/view/aa683245-a6eb-4973-bf76-b402906d749a> [in Ukrainian].

7. Pro zatverdzhennia Instruksii pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen ta Naukovo-metodychnykh rekomendatsii z pytan pidhotovky ta pryznachennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen [On approval of the Instructions on the appointment and conduct of forensic examinations and expert studies and Scientific and methodological recommendations on the preparation and appointment of forensic examinations and expert studies]: Nakaz M-va yustytisii Ukrainy vid 08.10.1998 № 53/5: stanom na 30 zhovt. 2024 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> [in Ukrainian].

8. Pro sudovu ekspertyzu [On forensic examination]: Zakon Ukrainy vid 25.02.1994 № 4038-XII: stanom na 1 sich. 2025 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> [in Ukrainian].

9. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy u zviazku z pryiniattiam Zakonu Ukrainy “Pro administrativnu protseduru” [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine in Connection with the Adoption of the Law of Ukraine “On Administrative Procedure”]: Zakon Ukrainy vid 10.10.2024 № 4017-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4017-20#Text> [in Ukrainian].

10. Hryhorenko Yu. (2025) Dystsyplinarna vidpovidalnist sudovykh ekspertiv: shcho zminylosia u zakoni ta yak tse vykorystaty advokatu [Disciplinary liability of forensic experts: what has changed in the law and how can a lawyer use it]. NAAU. URL: <https://unba.org.ua/publications/10333-disciplinarna-vidpovidal-nist-sudovih-ekspertiv-sho-zminilosya-u-zakoni-ta-yak-ce-vikoristati-advokatu.html> [in Ukrainian].

11. Poriadok provedennia Tsentralnoi ekspertno-kvalifikatsiinoiu komisiiei pry Ministerstvi yustytzii Ukrainy at-estatsii sudovykh ekspertiv [Procedure for conducting certification of forensic experts by the Central Expert Qualification Commission under the Ministry of Justice of Ukraine]: Nakaz M-va yustytzii Ukrainy vid 06.05.2025 № 1224/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0694-25#Text> [in Ukrainian].

Шикір Дмитро Олександрович

аспірант

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Shykir Dmytro

Postgraduate Student of the

Educational and Scientific Institute of Law

Taras Shevchenko National University of Kyiv

ORCID: 0009-0006-0683-5772

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-9-11389

ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ПРАВОВИХ ВИСНОВКІВ ВЕРХОВНОГО СУДУ У ЦИВІЛЬНИХ СПОРАХ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ

PROBLEMS OF APPLYING THE LEGAL CONCLUSIONS OF THE SUPREME COURT IN CIVIL CASES AND WAYS TO OVERCOME THEM

Анотація. Вступ. У сучасній юридичній науці та практиці проблематика застосування правових висновків Верховного Суду у цивільному судочинстві набуває дедалі більшої актуальності, особливо в умовах трансформації правової системи України та прагнення до утвердження принципу правової визначеності. Незважаючи на закріплену у законодавстві необхідність урахування правових висновків Верховного Суду, на практиці виникає низка складнощів, які перешкоджають їх ефективному застосуванню.

Мета. Метою статті є виявлення та аналіз основних проблем, що виникають у процесі застосування правових висновків Верховного Суду у цивільних справах, а також розробка можливих шляхів подолання зазначених труднощів із урахуванням доктринальних підходів і практичних потреб судової системи.

Матеріали і методи. У дослідженні використано:

1. Конституцію України, Цивільний процесуальний кодекс України, Закон України «Про судоустрій і статус суддів»;
2. Судову практику Верховного Суду, включно з позиціями Великої Палати та касаційних палат;
3. Наукові праці вітчизняних і зарубіжних дослідників у галузі процесуального права.

Методологічну основу становлять загальнонаукові методи (аналіз, синтез, індукція, дедукція) та спеціально-юридичні методи (формально-догматичний, порівняльно-правовий, системно-функціональний, інтерпретаційний).

Результати. У межах дослідження визначено, що проблеми застосування правових висновків Верховного Суду зумовлені як нормативною невизначеністю їхнього правового статусу, так і відсутністю чітких критеріїв для відступу від усталених правових позицій. Зокрема, встановлено:

- розбіжності у тлумаченні ролі висновків між різними інстанціями;
- неоднакову практику доведення нових висновків до відома судів нижчого рівня;
- відсутність нормативно врегульованого механізму врахування зміни практики.

Запропоновано низку концептуальних підходів до вдосконалення практики застосування правових висновків, зокрема шляхом законодавчого унормування процедур обґрунтованого відступу, створення централізованої бази актуальних правових позицій, запровадження єдиного моніторингового органу при Верховному Суді.

Перспективи. Подальші дослідження доцільно спрямувати на інституційну модернізацію способів імплементації правових висновків у діяльність судів першої та апеляційної інстанцій, а також на запровадження алгоритмізованих механізмів юридичної оцінки судових рішень на відповідність актуальній судовій практиці.

Ключові слова: правовий висновок, Верховний Суд, цивільне судочинство, проблеми застосування, судова практика, відступ від висновку, єдність судової практики.

Summary. Introduction. In contemporary legal science and practice, the issue of applying the legal conclusions of the Supreme Court in civil proceedings is gaining increasing relevance, especially in the context of the transformation of Ukraine's legal system and the pursuit of legal certainty. Despite the legislative requirement to take into account the Supreme Court's legal conclusions, a number of difficulties arise in practice that hinder their effective application.

Purpose. The aim of this article is to identify and analyze the main problems arising in the process of applying the Supreme Court's legal conclusions in civil cases, as well as to develop possible ways to overcome these challenges, taking into account doctrinal approaches and the practical needs of the judiciary.

Materials and Methods. The study is based on:

1. The Constitution of Ukraine, the Civil Procedure Code of Ukraine, and the Law of Ukraine "On the Judiciary and the Status of Judges";

2. Case law of the Supreme Court, including positions of the Grand Chamber and cassation chambers;

3. Scholarly works of domestic and foreign researchers in the field of procedural law.

The methodological foundation consists of general scientific methods (analysis, synthesis, induction, deduction) and special legal methods (formal-dogmatic, comparative legal, systemic-functional, and interpretative methods).

Results. The study reveals that the problems of applying the Supreme Court's legal conclusions are caused both by the normative ambiguity of their legal status and the absence of clear criteria for departing from established legal positions.

Specifically, it identifies:

— inconsistencies in the interpretation of the role of legal conclusions across different court instances;

— uneven practices in communicating new legal conclusions to lower courts;

— the lack of a regulatory mechanism for accounting for changes in judicial practice.

Several conceptual approaches are proposed to improve the application of legal conclusions, including the legislative regulation of justified departure procedures, the creation of a centralized database of current legal positions, and the establishment of a unified monitoring body within the Supreme Court.

Discussion. Future research should focus on the institutional modernization of mechanisms for implementing legal conclusions in the activities of courts of first and appellate instance, as well as on the development of algorithmic mechanisms for legally assessing court decisions for their compliance with current judicial practice.

Key words: legal conclusion, Supreme Court, civil procedure, application problems, case law, departure from legal conclusion, unity of judicial practice.

Постановка проблеми. У сучасній правовій системі України, що перебуває у процесі трансформації та адаптації до європейських стандартів, особливого значення набуває питання забезпечення єдності та передбачуваності судової практики. Одним із ключових інструментів досягнення цього завдання є правові висновки Верховного Суду, які, відповідно до процесуального законодавства, мають враховуватися судами нижчих інстанцій при розгляді аналогічних справ. Проте, на практиці існує чимало проблем, які ускладнюють або навіть унеможливають належне застосування цих висновків.

Правові висновки Верховного Суду покликані виконувати функцію нормативно-орієнтуючого та стабілізуючого елементу в правозастосовній діяльності судів. Вони спрямовані на забезпечення однакового підходу до тлумачення та застосування норм матеріального і процесуального права, що має на меті зміцнення принципів правової визначеності, законності, рівності всіх перед законом і судом. Однак у реальних умовах правозастосування постає низка серйозних викликів.

Зокрема, відсутні чітко визначені законодавчі критерії, за якими правовий висновок Верховного Суду має кваліфікуватися як обов'язковий до врахування. Нерідко у судових рішеннях змішуються правові позиції (*ratio decidendi*) з судовими міркуваннями або аргументами (*obiter dictum*), що поро-

джує правову невизначеність. Крім того, суди першої та апеляційної інстанцій іноді або ігнорують висновки Верховного Суду, або відступають від них без належного обґрунтування, що суперечить вимогам ст. 263 ЦПК України.

Додатково ускладнює ситуацію брак процесуального механізму, який дозволяв би сторонам ефективно посилаючись на правові висновки Верховного Суду у процесі доказування своєї правової позиції. Це ставить під сумнів доступність правосуддя та однаковість його реалізації. Також не до кінця врегульованим залишається питання правових наслідків недотримання правового висновку — як для суду, так і для сторін процесу.

Отже, проблема застосування правових висновків Верховного Суду у цивільних спорах має як теоретичний, так і прикладний вимір. Вона вимагає системного осмислення та вдосконалення нормативного регулювання з урахуванням як доктринальних підходів, так і практичних потреб судової системи. Вирішення зазначених проблем є необхідною умовою забезпечення ефективного судового захисту, зміцнення авторитету судової влади та розвитку правової держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика застосування правових висновків Верховного Суду у цивільному процесі стала об'єктом уваги вітчизняних науковців порівняно нещода-

давно, однак уже зараз окреслюється коло авторів, які здійснили важливі напрацювання у цьому напрямі. Серед них варто виокремити О. О. Берназюка, який аналізує правові висновки у контексті забезпечення законності судових рішень та стверджує, що такі висновки мають виконувати функцію узагальнюючих орієнтирів для правозастосовної діяльності [2, с. 14]. Ю. Ю. Рябенко у своїх працях звертає увагу на природу судової правотворчості та її значення для утвердження принципу верховенства права, розглядаючи правові висновки як інструмент інституційного посилення ролі Верховного Суду в правовій системі [4, с. 34].

Особливий практичний акцент на аналізі структури та юридичної сили правових висновків робить суддя Великої Палати Верховного Суду К. М. Пільков. У своїх публікаціях він неодноразово підкреслює проблему відсутності чіткої структури висновків у судових рішеннях та виступає за обов'язкове виділення правового висновку як окремого елементу мотивувальної частини рішення задля забезпечення передбачуваності судової практики [5, с. 65].

Проблему нормативного впливу правових висновків у межах континентальної системи права досліджували О. І. Харитонов та Н. М. Онопченко [6], а також Ю. М. Грошевий [7]. Вони звертали увагу на зміщення меж між правозастосуванням і правотворенням у рішенні Верховного Суду та вказували на необхідність формування чітких доктринальних критеріїв обов'язковості таких висновків.

Суттєвий внесок у вивчення процесуальних аспектів правових висновків зробив В. І. Тертишник [8], який зосередився на процесуальній природі висновків, їх взаємозв'язку з принципом верховенства права та обов'язковістю рішень касаційної інстанції, ін обґрунтовує межі впливу правових висновків на поведінку суду, особливо при відступі від раніше висловлених позицій.

Незважаючи на вагомі здобутки у теоретичному осмисленні правових висновків, у науковій літературі досі залишаються нерозкритими або фрагментарно дослідженими такі важливі аспекти:

- відсутність усталеного підходу до розмежування між *ratio decidendi* та *obiter dictum*, що ускладнює виявлення правового висновку як обов'язкової частини рішення;
- проблема адаптації правових висновків до динамічних змін у соціальному та правовому середовищі, що ставить під сумнів сталість судової практики;
- невизначеність процесуального статусу правового висновку як елементу доказування, мотивування правової позиції сторони, а також як підстави для апеляційного чи касаційного оскарження;
- недостатня розробка питань взаємодії правових висновків Верховного Суду з практикою Європейського суду з прав людини, особливо з урахуванням стандартів справедливого судового розгляду за

статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Таким чином, хоча окремі аспекти досліджуваної теми вже були предметом наукового аналізу, комплексне, міждисциплінарне вивчення проблеми застосування правових висновків Верховного Суду у цивільних справах із врахуванням практичних викликів і сучасного стану судової реформи залишається актуальним та необхідним для подальшого розвитку української правової доктрини і вдосконалення системи судового захисту.

Мета статті. Метою статті є комплексне дослідження проблем, пов'язаних із застосуванням правових висновків Верховного Суду у цивільних справах, з'ясування причин труднощів у їх реалізації, а також розробка практичних та нормативних шляхів їх подолання з метою підвищення ефективності судового захисту та забезпечення єдності судової практики в Україні.

Для досягнення зазначеної мети у статті вирішуються такі наукові завдання:

1. Визначити правову природу правового висновку Верховного Суду та його функціональне призначення у системі цивільного процесуального права.
2. Проаналізувати чинне нормативне регулювання щодо обов'язковості правових висновків та механізмів їх застосування судами нижчих інстанцій.
3. Дослідити проблеми тлумачення та ідентифікації правового висновку в судовому рішенні, зокрема питання розмежування *ratio decidendi* та *obiter dictum*.
4. Встановити вплив правових висновків на реалізацію процесуальних прав сторін, у тому числі права на справедливий суд, ефективний захист і доступ до правосуддя.
5. Розробити пропозиції щодо вдосконалення законодавчого регулювання статусу правових висновків, форм їх викладення та способів їх урахування в правозастосовній діяльності.

Наукова новизна статті полягає у всебічному підході до аналізу проблематики застосування правових висновків Верховного Суду в цивільному процесі з позицій як теорії права, так і судової практики. Уперше в контексті цивільного судочинства пропонується системне бачення правового висновку не лише як орієнтира для суду, але й як процесуального інструменту забезпечення доступу до правосуддя, з урахуванням необхідності формалізації критеріїв його обов'язковості та нормативної визначеності. Стаття містить авторські рекомендації щодо підвищення ефективності використання правових висновків у практиці судів першої та апеляційної інстанцій, що має значення для подальшого розвитку правової системи України в умовах її реформування.

Матеріали і методи. У процесі підготовки статті «Проблеми застосування правових висновків Верховного Суду у цивільних спорах та шляхи їх подолання» було використано комплекс методів

юридико-догматичного, емпіричного та міждисциплінарного аналізу, які забезпечили всебічність дослідження.

Формально-логічний метод застосовувався для аналізу змісту правових норм, які регулюють статус правових висновків Верховного Суду, зокрема ст. 263 Цивільного процесуального кодексу України, положень Закону України «Про судоустрій і статус судів» та інших актів процесуального законодавства.

Порівняльно-правовий метод дозволив зіставити вітчизняну практику формування та застосування правових висновків із аналогічними підходами у правових системах країн континентальної Європи (Німеччина, Франція, Польща), а також проаналізувати підхід Європейського суду з прав людини до проблеми правової визначеності (з урахуванням ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод).

Системно-структурний метод допоміг розкрити внутрішні зв'язки між правовим висновком як елементом мотивувальної частини судового рішення та загальним механізмом реалізації права на судовий захист.

Функціональний метод використовувався для з'ясування реального впливу правових висновків Верховного Суду на практику судів нижчих інстанцій, їх ефективність у забезпеченні однаковості правозастосування та правової передбачуваності.

Метод правового моделювання було залучено для формулювання пропозицій щодо вдосконалення нормативного регулювання статусу правових висновків, механізмів їх ідентифікації та критеріїв обов'язковості.

Матеріальною базою дослідження стали:

1. Конституція України, Цивільний процесуальний кодекс України, Закон України «Про судоустрій і статус судів».

2. Правові позиції Великої Палати та касаційних палат Верховного Суду у сфері цивільного судочинства.

3. Аналітичні матеріали та публікації вітчизняних і зарубіжних правників, що стосуються природи правових висновків.

4. Рішення ЄСПЛ, в яких сформульовано критерії юридичної визначеності, передбачуваності судових рішень та обов'язковості мотивування відступу від усталеної практики.

Сукупність зазначених методів та джерел дозволила забезпечити глибину, цілісність і належний рівень наукової аргументації викладених у статті положень і висновків.

Виклад основного матеріалу. У сучасній правовій системі України, що перебуває в активному процесі реформування, особливої актуальності набуває питання забезпечення єдності, передбачуваності та стабільності судової практики. Одним з основних інструментів досягнення цієї мети є правові висновки Верховного Суду, які формуються під час розгляду справ у касаційному порядку. Верховний Суд

покликаний не лише вирішувати конкретні спори, а й формувати орієнтири для правозастосовної діяльності судів нижчих інстанцій, тим самим забезпечуючи узгодженість тлумачення норм матеріального і процесуального права.

Однак на практиці застосування правових висновків викликає низку проблем як нормативного, так і процесуального характеру. Зокрема, у чинному законодавстві відсутнє чітке визначення правового статусу таких висновків, немає єдиного підходу до їх структурування у судових рішеннях, а також відсутні уніфіковані правила їх ідентифікації та застосування судами нижчих інстанцій. Нерідко виникають труднощі з розмежуванням *ratio decidendi* — обов'язкової частини судового рішення — та *obiter dictum*, що не мають юридично зобов'язального характеру, проте подаються в одній логічній послідовності тексту судового акта.

Крім того, спостерігається певна непослідовність у практиці врахування правових висновків, що формує ризики вибіркового правозастосування та порушення принципу правової визначеності. У деяких випадках суди першої та апеляційної інстанцій або ігнорують усталені позиції Верховного Суду, або ж відступають від них без належної правової аргументації, що суперечить положенням процесуального законодавства та підриває довіру до судової влади.

Усе це свідчить про необхідність глибокого теоретичного осмислення природи правового висновку, удосконалення законодавчих підходів до його регулювання та формування дієвих механізмів впровадження правових позицій Верховного Суду в судову практику. Такий підхід сприятиме зміцненню верховенства права, уніфікації правозастосування та забезпеченню справедливості судового розгляду як конституційної гарантії кожної особи.

На нашу думку, правовий висновок Верховного Суду є особливим правозастосовним інструментом, що формується у процесі розгляду справи судом касаційної інстанції та відображає його офіційне тлумачення норм матеріального або процесуального права, які викликають труднощі у застосуванні або потребують правової визначеності. Хоча в чинному законодавстві України відсутнє чітке нормативне визначення поняття «правовий висновок», його зміст і значення впливають із сукупного аналізу положень статті 13 Закону України «Про судоустрій і статус судів», статті 263 Цивільного процесуального кодексу України, а також з практики Верховного Суду [3, 9].

З огляду на це, правовий висновок не є джерелом права в традиційному розумінні континентальної правової системи, однак виконує квазінормативну функцію: він не має формальної обов'язковості, але його ігнорування без належного мотивування вважається процесуальним порушенням і може бути підставою для скасування судового рішення в касаційному порядку. Таким чином, правовий висновок

поєднує у собі ознаки як судового тлумачення, так і судового правотворення, і в українській практиці наближається за значенням до прецеденту у загальному праві.

Правова природа висновку Верховного Суду вимагає його відмежування від суміжних понять. Насамперед, необхідно чітко розрізнити *ratio decidendi* — ту частину рішення, яка містить основне правове тлумачення й має нормативне значення — та *obiter dictum*, тобто додаткові міркування суду, що не мають обов'язкової сили, хоча можуть враховуватись у подальшому [4, с. 40]. У практиці Верховного Суду відсутність явного відокремлення цих елементів призводить до невизначеності у застосуванні правових висновків, і це є одним з актуальних викликів для уніфікації судової практики.

Функціональне призначення правових висновків Верховного Суду у системі цивільного процесуального права багатогранне. Насамперед, вони забезпечують єдність судової практики, виступаючи орієнтирами для судів нижчих інстанцій при вирішенні аналогічних справ. Завдяки цьому досягається стабільність тлумачення норм права та усувається правова невизначеність у національній юрисдикції. Правові висновки виконують також роль важливого інструменту забезпечення правової передбачуваності — сторони, адвокати, судді мають змогу прогнозувати наслідки застосування певної норми у тій чи іншій ситуації [2, с. 16].

Окрім цього, правові висновки мають виражену інтерпретаційну функцію: вони дають змогу подолати прогалини, суперечності чи мовну неоднозначність законодавчих приписів без необхідності втручання законодавця. У цьому сенсі діяльність Верховного Суду є також формою «живого права», що відображає розвиток праворозуміння з урахуванням актуальних суспільних потреб.

Важливо й те, що правовий висновок впливає на реалізацію права на справедливий суд, закріпленого у статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Він слугує гарантією рівності всіх перед законом і судом, сприяє уникненню дискримінаційного чи довільного підходу до осіб у подібних правових ситуаціях. У цьому контексті правовий висновок набуває ознак процесуального орієнтира, що визначає стандарти якості судового розгляду.

Таким чином, правовий висновок Верховного Суду, хоча й не є формальним джерелом права, відіграє ключову роль у забезпеченні єдності судової практики, правової визначеності, справедливості та ефективності правосуддя у цивільному процесі. Його правова природа вимагає подальшого теоретичного осмислення і законодавчого доопрацювання з метою належного впорядкування механізмів формування, структурування та застосування цього важливого правового інструменту.

Чинне процесуальне законодавство України закріплює обов'язок судів враховувати правові висно-

вки Верховного Суду, однак не формулює чіткого механізму реалізації цього обов'язку, що створює підґрунтя для неоднакової судової практики. Основні норми, які регулюють це питання, містяться у Цивільному процесуальному кодексі України [3], Законі України «Про судоустрій і статус суддів» [9], а також у практиці Великої Палати Верховного Суду.

Насамперед, частина шоста статті 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» прямо передбачає, що висновки щодо застосування норм права, викладені у постановках Верховного Суду, мають враховуватись іншими судами при застосуванні аналогічних норм права [9]. Це формулювання не містить терміна «обов'язковість», однак вказівка на необхідність врахування правових висновків Верховного Суду де-факто означає вимогу їх урахування в аналогічних справах.

Ключовим процесуальним положенням є частина четверта статті 263 Цивільного процесуального кодексу України, яка встановлює, що суд, ухвалюючи рішення, повинен ураховувати висновки щодо застосування норм права, викладені в постановках Верховного Суду у подібних правовідносинах [1]. У разі відступу від такого висновку суд зобов'язаний чітко вмотивувати свою позицію. Таким чином, у національному процесуальному праві реалізується модель *soft binding precedent* — обов'язок не «сліпо» копіювати позицію вищої інстанції, а мотивовано враховувати її при вирішенні аналогічної справи [5, с. 68].

Важливо наголосити, що чинне законодавство не містить процедурної моделі або конкретного алгоритму, який би регламентував:

- як ідентифікувати правовий висновок у постанові Верховного Суду (зокрема, як розмежувати *ratio decidendi obiter dictum*);
- які наслідки настають у разі неврахування такого висновку;
- яким чином сторона у справі може ініціювати перед судом застосування правового висновку Верховного Суду;
- що вважати «аналогічними правовідносинами» у контексті ст. 263 ЦПК України.

На практиці ці питання вирішуються судами довільно, часто залежно від рівня правосвідомості судді або якості підготовки правової позиції стороною. Це призводить до вибіркості врахування правових висновків і суттєвих коливань у правозастосуванні.

В окремих постановках Верховного Суду, зокрема Великої Палати, містяться вказівки щодо допустимості відступу від раніше сформованої практики. Так, у постанові Великої Палати ВС від 01.06.2021 у справі № 9901/30/21 зазначено, що суд має право відступити від попереднього висновку Верховного Суду, якщо обґрунтує зміну правового підходу з урахуванням зміни правового середовища, нових соціальних умов або виявлених помилок у попередній практиці [10]. Проте чіткий тест або інструкція щодо

допустимості та меж таких відступів законодавчо не закріплена.

З огляду на це, на сьогодні в Україні відсутній повноцінний механізм нормативної реалізації правових висновків Верховного Суду. Наявні приписи — фрагментарні, декларативні, залишають значний простір для дискреції судів нижчих інстанцій. Відсутність інституціоналізованої системи моніторингу врахування висновків, а також єдиної бази актуальних позицій Верховного Суду лише поглиблює проблему [8, с. 30].

У підсумку слід констатувати, що чинне нормативне регулювання формально визнає обов'язок врахування правових висновків, проте не забезпечує належного механізму їх застосування, що у свою чергу негативно впливає на єдність судової практики, правову визначеність та ефективність захисту прав у цивільному процесі.

Тому питання вдосконалення відповідного правового регулювання є не лише актуальним, а й критично важливим для функціонування системи правосуддя.

Однією з ключових проблем, що суттєво впливають на ефективність реалізації правових висновків Верховного Суду у цивільному судочинстві, є відсутність чітко визначених критеріїв для їхнього тлумачення та ідентифікації в тексті судового рішення. Особливу складність становить розмежування правової позиції, яка має обов'язкову силу для інших судів (*ratio decidendi*), від декларативних або допоміжних міркувань суду, які не мають нормативного значення (*obiter dictum*).

У контексті модернізації української судової системи, що дедалі більше орієнтується на елементи прецедентної моделі, запозиченої з загального права, розуміння і відмежування цих категорій набуває особливого значення. *Ratio decidendi* (від лат. «підстава для рішення») — це та частина мотивувальної частини судового рішення, яка містить правовий висновок суду щодо застосування норми права у зв'язку з конкретними фактичними обставинами справи, і яка має обов'язкову силу для інших судів у схожих правовідносинах. Натомість *obiter dictum* (від лат. «сказане mimochodom») охоплює міркування, судові припущення або коментарі, що не є необхідними для вирішення спору та не підлягають обов'язковому врахуванню [4, с. 42].

Попри те, що українське законодавство — зокрема частина четверта статті 263 Цивільного процесуального кодексу України — прямо вказує на обов'язок суду враховувати висновки Верховного Суду щодо застосування норм права у подібних правовідносинах, жодна з норм не встановлює критеріїв для визначення, що саме є таким висновком [3]. Аналогічно, стаття 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» вимагає враховувати правові позиції Верховного Суду, але також не надає методологічного розмежування між різними видами судових міркувань [9].

На це звертає увагу суддя Великої Палати Верховного Суду Костянтин Пільков, який наголошує на відсутності чіткої внутрішньої структури постанов Верховного Суду, унаслідок чого правовий висновок не виокремлено, не має окремого підзаголовка, а його визначення залежить від суб'єктивного сприйняття читача. У своїй доповіді він зазначає, що без нормативного унормування структури постанов суду правова визначеність залишатиметься на низькому рівні [5, с. 69].

Інші дослідники, зокрема Ю. Ю. Рябченко, підкреслюють, що така ситуація є наслідком загальної відсутності доктринального обґрунтування правового висновку як особливої форми правозастосування, що водночас виконує правотворчу та тлумачну функції. Автор стверджує, що ігнорування необхідності розмежування *ratio decidendi* і *obiter dictum* призводить до хаотичної практики їх застосування [4, с. 42].

У практичному вимірі ця проблема виливається у випадки, коли суди нижчих інстанцій, посилячись на постанови Верховного Суду, відтворюють саме *obiter dictum*, а не *ratio decidendi*, тим самим неправильно тлумачачи правову позицію. Такі ситуації були зафіксовані у низці рішень, аналізованих, наприклад, О. О. Берназюком, який підкреслює, що невизначеність щодо ідентифікації правового висновку веде до фрагментації судової практики та порушення єдності її застосування [2, с. 21].

Науковець В. І. Тертишник у цьому контексті виступає за законодавче закріплення вимог до структури мотивувальної частини постанов Верховного Суду, зокрема за запровадження спеціального позначення правового висновку як окремого елементу, обов'язкового до врахування [8, с. 33].

Таким чином, відсутність нормативно визначеної моделі виокремлення правового висновку Верховного Суду як *ratio decidendi*, а також відсутність чітких меж між ним та *obiter dictum*, створюють серйозні перешкоди для досягнення цілей судової реформи — забезпечення єдності, передбачуваності та справедливості судової практики. Це негативно впливає на правову визначеність, однаковість судових рішень та можливість суб'єктів правовідносин передбачити правові наслідки своїх дій.

Наявність чітко окресленого *ratio decidendi* є не лише питанням юридичної техніки, але й складовою забезпечення конституційних прав учасників процесу. Зокрема, відсутність можливості однозначно визначити, що саме є правовим висновком, суттєво ускладнює реалізацію права на ефективний засіб правового захисту, передбаченого статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Правозастосовна непередбачуваність суперечить також принципу правової визначеності, який є складовою верховенства права [11].

З огляду на це, існує нагальна потреба у доктринальному та нормативному унормуванні питання розмежування *ratio decidendi* та *obiter dictum*. Мож-

на запропонувати запровадити до процесуального законодавства такі новели:

1. Визначення поняття «правовий висновок» — у Цивільному процесуальному кодексі України має бути закріплено, що правовим висновком є *лише та частина мотивувальної частини постанови Верховного Суду, яка є безпосередньою підставою для вирішення спору і має застосовуватись у подібних справах*.

2. Структурні вимоги до судового рішення — Верховний Суд має застосовувати єдину модель формулювання правової позиції з виділенням її окремим абзацом або підрозділом (наприклад: «Правовий висновок суду»).

3. Окрема база даних правових висновків — створення в межах вебпорталу судової влади України доступної бази правових висновків, яка дозволить користувачам ідентифікувати *ratio decidendi* у кожній постанові без необхідності читати всю мотивувальну частину.

4. Механізм інтерпретації при сумніві — запровадження інституційної процедури звернення до Великої Палати Верховного Суду або Науково-консультативної ради при ВС у разі сумніву щодо обов'язковості тієї чи іншої позиції.

Запропоновані заходи мають забезпечити:

- єдність судової практики;
- підвищення ефективності касаційного перегляду;
- стабільність і передбачуваність у застосуванні норм матеріального та процесуального права;
- зменшення кількості скасованих рішень через порушення вимог статті 263 ЦПК України.

Крім того, ця проблема не є унікальною для України. У низці європейських країн континентальної правової традиції, які запровадили практику судових прецедентів (*Germany, France, Italy*), аналогічні труднощі були подолані через розробку внутрішніх інструкцій для вищих судів, а також через активну участь правничої спільноти у кодифікації принципів тлумачення судових рішень. Зокрема, практика *Bundesgerichtshof* (Федеральний суд Німеччини) передбачає чітке подання ключового висновку в окремому розділі рішення — *Leitsatz*.

Таким чином, проблема ідентифікації та тлумачення правових висновків Верховного Суду не може залишатись у площині лише професійної інтуїції юристів і суддів. Вона потребує нормативного врегулювання, яке дозволить перетворити судову практику з дискретної на системну та методологічно послідовну.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Реалізація права на судовий захист у цивільному судочинстві є основоположним елементом функціонування правової держави та забезпечення принципу верховенства права. У цьому контексті особливо важливу роль відіграють правові висновки Верховного Суду, які не тільки сприяють уніфікації судової практики, а й слугують механізмом фор-

мування правової визначеності, передбачуваності та стабільності правовідносин.

Проведене дослідження дозволяє сформулювати такі основні висновки:

1. Правова природа правового висновку Верховного Суду є складною та багатогранною: він поєднує елементи судового тлумачення, правотворення та методологічного орієнтира для судів нижчих інстанцій. Незважаючи на відсутність формального визнання як джерела права, правовий висновок має квазінормативний характер і фактично виконує функцію прецеденту в системі українського цивільного процесу.

2. Верховний Суд формує правову позицію, яка повинна враховуватись іншими судами під час вирішення аналогічних правовідносин. Проте чинне законодавство не містить ані чіткого поняття правового висновку, ані уніфікованого підходу до його структурування, що ускладнює його ідентифікацію у текстах рішень.

3. Розмежування між *ratio decidendi* та *obiter dictum*, відсутність якого є однією з ключових проблем, спричиняє фрагментарність та непослідовність правозастосовної практики. Це, у свою чергу, призводить до нерівного ставлення до сторін у схожих правових ситуаціях, порушуючи принцип правової рівності та справедливості.

4. Правові висновки мають безпосередній вплив на реалізацію процесуальних прав сторін, зокрема права на справедливий суд (ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод), права на ефективний захист та права на доступ до правосуддя. Саме від єдності судової практики залежить не лише якість правосуддя, а й ступінь довіри до судової влади.

5. Існуючий механізм врахування правових висновків вимагає суттєвого вдосконалення. Зокрема, необхідно:

- закріпити у законі чітке визначення правового висновку та його складових;
- запровадити обов'язкову структурну уніфікацію мотивувальної частини рішень Верховного Суду;
- розробити методичні настанови для судів щодо тлумачення та ідентифікації висновків;
- забезпечити доступ до централізованої бази правових висновків із зазначенням їх актуальності, дати формування та контексту правовідносин;
- врегулювати питання відступу від правових висновків з урахуванням змін законодавства, нових соціальних викликів та конституційної динаміки.

Таким чином, правовий висновок Верховного Суду необхідно розглядати не лише як засіб судової інтерпретації, але і як дієвий елемент механізму забезпечення ефективного, справедливого та передбачуваного судочинства. Його належне нормативне оформлення, доктринальне осмислення та практична імплементація мають стати одним із ключових напрямів подальшого реформування судової системи України.

Перспективи подальших досліджень слід зосередити на:

- розробці законодавчих моделей формалізації правових висновків;
- порівняльному аналізу застосування аналогічних інструментів у правових системах держав континентального та прецедентного типів;
- впливі правових висновків на юридичну практику, підготовку адвокатів і суддів, зокрема у контексті

реалізації професійного стандарту належного обґрунтування правової позиції;

- вивченні судової практики щодо допустимості та меж відступу від висновків ВС у світлі рішень ЄСПЛ.

Ці напрями є актуальними як у теоретичному, так і в практичному аспектах і потребують міждисциплінарного підходу за участі правників, науковців, суддів, адвокатів і законодавців.

Література

1. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Берназюк О.О. Проблеми формування єдності судової практики в контексті застосування правових позицій Верховного Суду. *Вісник Верховного Суду*. 2021. № 4. С. 14–21.
3. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV.
4. Рябченко Ю.Ю. Судова правотворчість: теоретико-методологічні засади. *Право України*. 2020. № 7. С. 34–42.
5. Пільков К.М. Єдність судової практики та роль Великої Палати Верховного Суду: сучасний стан і перспективи розвитку. *Збірник тез Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Київ, 2022. С. 65–69.
6. Харитонов О.І., Онопченко Н.М. Судова правотворчість: нові виклики для науки і практики. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2021. № 2. С. 22–30.
7. Грошевий Ю.М. Джерела права в умовах трансформації правової системи України. *Теорія і практика правознавства*. 2020. № 1(19). С. 47–53.
8. Тertiшник В.І. Правова природа правових позицій Верховного Суду: проблеми теорії і практики. *Підприємництво, господарство і право*. 2022. № 5. С. 27–33.
9. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 № 1402-VIII (зі змінами).
10. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 01.06.2021 у справі № 9901/30/21. [Єдиний державний реєстр судових рішень].
11. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Beian проти Румунії» (№ 1) від 06 грудня 2007 року, заява № 30658/05.

References

1. Constitution of Ukraine. Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 1996. No. 30. Art. 141.
2. Bernazyuk O. O. Problems of Ensuring the Unity of Judicial Practice in the Context of Applying the Legal Positions of the Supreme Court. Bulletin of the Supreme Court. 2021. No. 4. P. 14–21.
3. Civil Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine of 18.03.2004 No. 1618-IV.
4. Riabchenko Yu. Yu. Judicial Law-Making: Theoretical and Methodological Foundations. Law of Ukraine. 2020. No. 7. P. 34–42.
5. Pilkov K. M. Unity of Judicial Practice and the Role of the Grand Chamber of the Supreme Court: Current State and Prospects for Development. Collection of Abstracts of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference. Kyiv, 2022. P. 65–69.
6. Kharitonov O. I., Onopchenko N. M. Judicial Law-Making: New Challenges for Science and Practice. Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine. 2021. No. 2. P. 22–30.
7. Hroshevyi Yu. M. Sources of Law under the Conditions of Transformation of the Legal System of Ukraine. Theory and Practice of Jurisprudence. 2020. No. 1(19). P. 47–53.
8. Tertyshnyk V. I. Legal Nature of the Supreme Court's Legal Positions: Theoretical and Practical Issues. Entrepreneurship, Economy and Law. 2022. No. 5. P. 27–33.
9. Law of Ukraine "On the Judiciary and the Status of Judges" of 02.06.2016 No. 1402-VIII (as amended).
10. Decision of the Grand Chamber of the Supreme Court of 01.06.2021 in case No. 9901/30/21 [Unified State Register of Court Decisions].
11. European Court of Human Rights, Beian v. Romania (No. 1), no. 30658/05, Judgment of 6 December 2007.

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

Серія: «Юридичні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Juridical sciences»

№ 9 (91)

Головний редактор — *Курило В. І.*

Київ 2025

Видано у авторській редакції

Адреса редакції: Україна, м. Київ, вул. Ломоносова, буд. 18

Контактний телефон: +38 (044) 222 58 89

Контактний телефон: +38 (067) 401 84 35

E-mail: editor@inter-nauka.com

Підписано у друк 30.09.2025. Формат 60×84/8

Папір офсетний. Гарнітура NewCenturySchoolbook. Друк офсетний.

Умовно-друкованих аркушів 13,49. Тираж 100. Замовлення № 224.

Ціна договірна. Надруковано з готового оригінал-макета.

Надруковано у видавництві

ТОВ «Центр учбової літератури»

вул. Лаврська, 20, м. Київ

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 2458 від 30.03.2006 р.